

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული
აკადემია

მიხეილ მახარაძე

შალვა ხიდაშელი

ცხოვრება და შემოქმედებითი
მოღვაწეობა

თბილისი
2021

ნაშრომი ეძღვნება გამოჩენილი ქართველი მეცნიერის, ფილოსოფოსისა და კულტუროლოგის - აკადემიკოს შალვა ხიდაშელის (1911-1994) დაბადებიდან 110-ე წლისთავს.

ნაშრომში განხილულია ხიდაშელის ცხოვრება და შემოქმედებითი მოღვაწეობა. ნაჩვენებია მისი შეტანილი წვლილი ქართული ფილოსოფიის ისტორიის შესწავლაში, რენესანსის პრობლემების კვლევისა და რუსთველოლოგიაში.

განკუთვნილია ქართული კულტურითა და ქართული ფილოსოფიის ისტორიით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისთვის.

რედაქტორი: აკადემიკოსი როინ მეტრეველი

რეცენზენტები: ირაკლი ზრაჭული,
ფილოსოფიურ მეცნიერებათა დოქტორი
მამუკა დოლიძე,
ფილოსოფიურ მეცნიერებათა დოქტორი

იბეჭდება საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული
აკადემიის საგამომცემლო-სარედაქციო საბჭოს
გადაწყვეტილებით

სარჩევი

შესავალი	4
პირველი თავი - შალვა ხიდაშელი	6
მეორე თავი - შალვა ხიდაშელის სამეცნიერო მოღვაწეობა	13
§1. ფილოსოფია	13
§2. რენესანსის საკითხები	36
§3. რუსთველოლოგია	49
§4. შალვა ნუცუბიძე და შალვა ხიდაშელი	69
მესამე თავი -შალვა ხიდაშელის ბოლო ორი წიგნი	78
მეოთხე თავი - მოგონებები მასწავლებელზე	93
ბოლოთქმა	111
დანართი	
წერილები შალვა ხიდაშელზე	114
შალვა ხიდაშელის ნაშრომების ბიბლიოგრაფია	146

შესავალი

მართლაც ბედნიერ ვარსკვლავზე უნდა იყო დაბადებული, რომ საქართველოს ერთი ჩვეულებრივი მთიანი სოფლიდან წამოსული ახალგაზრდა საქართველოს ელიტარული ინტელექტუალური საზოგადოების გარემოცვაში აღმოჩნდე.

აბა სხვა რა სახელი უნდა დავარქვათ იმას, რომ 1965 წელს პირველსავე კურსზე უსმენ ღვთისწიერ, კეთილშობილ და რაც მთავარია დიდ ფილოსოფოსს - სავლე წერეთელს. პირველსავე ლექციაზე ბატონი სავლე პირველკურსელებს გვეტყვის: „მე თქვენ ფილოსოფია კი არა, ფილოსოფოსობა უნდა გასწავლოთ“. ჩვენი კურსიდან, ვინც ბოლომდე უერთგულა ფილოსოფიას, მათთვის სავლე წერეთლის ეს სიტყვები ერთგვარი მეგზურის ფუნქციას ასრულებდა და ასრულებს.

მართალია, შალვა ნუცუბიძე უკვე ლექციებს აღარ კითხულობდა, მაგრამ სხვადასხვა შეხვედრებზე მისი ომახიანი გამოსვლების მოსმენის შესაძლებლობა მაინც გვქონდა. გავიხსენებ მის ერთ ფრაზას, რომელიც მან წარმოთქვა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სხდომათა დარბაზში უნივერსიტეტის დაარსებიდან 50 წლისთავზე: „არ ყოფილა ხელისუფლება, რომელსაც მოეწონებოდა!“.

სამწუხაროდ, მეორე კურსზე ახალი ფილოსოფიის ისტორიაში ლექციები ვეღარ წაგვიკითხა აღიარებულმა ფილოსოფოსმა კოტე ბაქრაძემ. ამის მიზეზი მისი ჯანმრთელობა იყო. თუმცა, მისი გამოსვლები არაერთხელ მომისმენია. ერთხელ მის საჯარო ლექციასაც დავესწარი.

სტუდენტობის დროს არ გვაკლდა ჩვენი უკვე ცნობილი და აღიარებული ქართველი ფილოსოფოსების ლექციები. ფილოსოფოსების გარდა, ლექციებს გვიკითხავდნენ აკადემიკოსები: ევ-

გენი ხარამე - ასტრონომიაში, გიორგი ჯიბლამე - ესთეტიკაში და პროფესორი (შემდგომში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი) ოთარ წერეთელი - მათემატიკაში.

შემდეგ იყო შალვა ხიდაშელთან შეხვედრა 1968 წლის შემოდგომაზე, რამაც მთლიანად შეცვალა ჩემი დამოკიდებულება მომავალი ცხოვრებისადმი. ყველაფერ ამაზე მკითხველს ქვემოთ, საგანგებო თავში მოვუყვები.

თითქმის ათი წლის წინ ჩავიფიქრე შალვა ხიდაშელზე წიგნის დაწერა, მაგრამ სხვადასხვა მიზეზის გამო აქამდე ეს ვერ შევძელი. როგორც იქნა მოვიცალე ჩემი მასწავლებლის ცხოვრებასა და მოღვაწეობაზე წიგნის დასაწერად. როგორ გავართმევ თავს ამ რთულ და საპატიო საქმეს, ამას ყველაზე უკეთ მკითხველი განსჯის.

P. S. ბატონ შალვას ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ როგორც მის სიცოცხლეში, ისე გარდაცვალების შემდეგ არაერთი წერილია გამოქვეყნებული. ეს წერილები სხვადასხვა დროსა და განსხვავებულ ეპოქებშია (საბჭოთა პერიოდი, საქართველოს დამოუკიდებლობის პირველი თვეები და გარდაცვალების შემდეგ) გამოქვეყნებული, რაც კარგად იკითხება მათი შინაარსებიდანაც. წერილების ავტორები სხვადასხვა კუთხით წარმოაჩენენ ბატონი შალვას პიროვნებას, პატიოსნად განვლილ მისი ცხოვრების გზას და მეცნიერულ მოღვაწეობას. აქ გვხვდება განმეორებები, მაგრამ უმნიშვნელო და აუცილებელი კორექტივების გარდა, ყველაფერი დავტოვე ხელუხლებლად, რადგანაც მთლიანობაში ისინი ერთ მიზანს - შალვა ხიდაშელის სრული და მთლიანი პორტრეტის წარმოჩენას ემსახურება. მათგან რამდენიმე შევარჩიე და დანართების სახით შევიტანე წიგნში. ვფიქრობ, ამ დამატებით წიგნი უფრო შინაარსიანი და საინტერესო გახდება.

პირველი თავი შალვა ხიდაშელი

შალვა ხიდაშელი დაიბადა 1911 წლის 31 მაისს) ქ. ცხინვალში, მასწავლებლის, შემდგომში მღვდლის - ვასილ ხიდაშელის ოჯახში. დედა - ელისაბედ მიქელაძე იყო დიასახლისი.

1917 წელს ხიდაშელი დედასთან ერთად გადმოსახლდა ქ. თბილისში. 1927 წელს დაამთავრა თბილისის პირველი საშუალო სკოლა და იმავე წელს შევიდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტზე კლასიკური ფილოლოგიის განხრით. აღნიშნული ფაკულტეტი მან დაამთავრა 1931 წელს. 1932 წელს დაქორწინდა ელენე ვირსალაძეზე (1911-1976) - შემდგომში ცნობილი მეცნიერი, ფოლკლორისტი, ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი.

1932 წელს ხიდაშელი მეუღლესთან ერთად გაემგზავრა ლენინგრადში, სადაც 1933-1936 წლებში სწავლობდა ლენინგრადის ენის, ისტორიის, ლიტერატურისა და ფილოსოფიის ინსტიტუტის ასპირანტურაში ანტიკური ფილოსოფიის ისტორიის სპეციალობით. ასპირანტურაში სწავლის პარალელურად ლექციებს კითხულობდა ფილოსოფიაში ორ სხვადასხვა ინსტიტუტში.

ლენინგრადში, 1936 წელს ქალბატონ ელენესა და ბატონ შალვას შეეძინათ ქალიშვილი - მანანა. 1936 წელს ხიდაშელი ოჯახთან ერთად დაბრუნდა თბილისში და ივანე ჯავახიშვილის წინადადებით მუშაობა დაიწყო რუსთაველისა და მისი ეპოქის მუზეუმში უფროს მეცნიერ თანამშრომლად.

1941-1945 წლებში ხიდაშელი მონაწილეობდა მეორე მსოფლიო ომში, მოქმედ არმიაში - კავკასიის მესამე, უკრაინისა და ლენინგრადის ფრონტებზე.

ჯარიდან დემობილიზაციის შემდეგ 1945-1947 წლებში ხიდაშელი ლექციებს კითხულობს გორის სახელმწიფო პედაგოგიურ ინსტიტუტში, ხოლო 1947 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. უნივერსიტეტში იგი კითხულობდა ლექციების კურსს ანტიკურ ფილოსოფიასა და ფილოსოფიის ისტორიაში, დიალექტიკურ და ისტორიულ მატერიალიზმში. ბოლო 40 წლის განმავლობაში, ამავე უნივერსიტეტში, კითხულობდა ლექციების კურსს ქართული ფილოსოფიის ისტორიაში, იყო ფილოსოფიის ისტორიისა და ლოგიკის, შემდგომ ფილოსოფიის ისტორიის კათედრის პროფესორი.

ხიდაშელის პირითადი სამეცნიერო მუშაობა მიმდინარეობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტში, სადაც ის მოღვაწეობდა ინსტიტუტის დაარსებიდან (1946 წ.) სიცოცხლის ბოლომდე (1994 წ.).

1946-1948 წლებში ხიდაშელი იყო ფილოსოფიის ინსტიტუტის უმცროსი მეცნიერ თანამშრომელი, 1948-1951 წლებში ინსტიტუტის სწავლული მდივანი, 1951-1953 წლებში უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი, ხოლო 1953-1966 წლებში ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილების ხელმძღვანელი. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამ დროს ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილების წევრები იყვნენ იმდროინდელი ქართული ფილოსოფიის ელიტის წარმომადგენლები - შალვა ნუცუბიძე, სერგი დანელია, ზურაბ კაკაბაძე, არჩილ ბეგიაშვილი, გურამ თევზაძე, ვაჟა გოგობერიშვილი.

1966 წელს ხიდაშელი დაინიშნა ქართული ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილების ხელმძღვანელად და სიცოცხლის ბოლომდე ის ამ თანამდებობაზე იყო.

ხიდაშელმა 1947 წელს დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე - „არსის პრობლემა პარმენიდეს ფილოსოფიაში“, რომე-

ლიც 1960 წელს გამოქვეყნდა მონოგრაფიის სახით. ნაშრომში ორიგინალურადაა გააზრებული დიდი ბერძენი ფილოსოფოსის - პარმენიდეს მსოფლმხედველობა. ნაშრომმა სპეციალისტთა მაღალი შეფასება დაიმსახურა.

საკანდიდატო დისერტაციის დაცვის შემდეგ ხიდაშელი მთლიანად გადაერთო ქართულ ფილოსოფიაში. ამ პერიოდში ზედიზედ იბეჭდებოდა მისი მონოგრაფიები: „საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის ძირითადი მიმართულებანი ფეოდალურ საქართველოში“ (1952 წ.), „ქართული საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის ისტორიიდან“ (1954 წ.), „იოანე პეტრიწი“ (1956 წ.) და უამრავი სტატია, წერილი და გამოხმაურება ქართული ფილოსოფიისა და ფილოსოფიური აზრის ისტორიის საკვანძო საკითხებზე.

ქართულ ფილოსოფიაში ხიდაშელის მოღვაწეობის ერთგვარი შეჯამება იყო მონოგრაფია - „Основные мировоззренческие направления в феодальной Грузии“ (1962). ეს მონოგრაფია იყო ხიდაშელის სადოქტორო დისერტაცია, რომელიც მან დაიცვა 1962 წელს.

ხიდაშელი სადოქტორო დისერტაციის დაცვის შემდეგ აგრძელებდა აქტიურ კვლევა-ძიებას ქართული ფილოსოფიის ისტორიის, შუა საუკუნეების ფილოსოფიის, რენესანსისა და რუსთველოლოგიის საკითხებზე. აქვეყნებდა სამეცნიერო შრომებს, სტატიებსა და წერილებს კრებულებში, ჟურნალებსა და გაზეთებში.

ხიდაშელი თანამშრომლობდა მოსკოვის სხვადასხვა გამოცემებში, აწვდიდა მათ სტატიებს ქართულ ფილოსოფიაზე, ასევე აქტიურად თანამშრომლობდა ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის რედაქციასთან.

ხიდაშელი არაერთი სამეცნიერო სიმპოზიუმისა და კონფერენციის მონაწილე იყო. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი მონაწილეობა ფილოსოფიურ კონგრესში, რომელიც გაიმართა 1970 წელს რომში და რომლის დევიზი იყო - „პლატონი და ნეოპლატონიზმი აღმოსავლეთსა და დასავლეთში“. მისი ნაშრომი - „ნეოპლატონიზმი შუა საუკუნეების საქართველოში“ გამოქვეყნდა რომში 1974 წელს გამოცემულ კონგრესის მასალებში, გერმანულ ენაზე.

ხიდაშელის შემოქმედებაში განსაკუთრებული და გამორჩეულია მისი ცხოვრების ბოლო 11 წლიანი მონაკვეთი, რომელიც იწყება 1981 წლიდან და გრძელდება 1993 წლამდე. დროის ამ მონაკვეთში მან გამოაქვეყნა ფუნდამენტური ნაშრომები ქართულ ფილოსოფიაში, ნეოპლატონიზმში, რენესანსსა და რუსთველოლოგიაში. აგრეთვე, ერთი პუბლიცისტური კრებული და ერთიც მემუარულ მხატვრული ხასიათის ნაწარმოები, რომელშიც გადმოცემულია მეცნიერის ცხოვრების ერთი მნიშვნელოვანი მონაკვეთი. აი ეს ნაშრომები: „ვეფხისტყაოსნის მსოფლმხდველობის საკითხები“ (1981), „Вопросы грузинского Ренессанса“ (1984), „ნეოპლატონური იდეების ასახვა შუა საუკუნეების ფილოსოფიაში“ (1986), „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ (1988), „ნეოპლატონიზმის თეორია რუსთველოლოგიაში“ (1990) და „არეოპაგიტყა და ქართული ფილოსოფიური აზრის საკითხები“ (1991). ამის გარდა, მის კალამს ეკუთვნის პუბლიცისტური კრებული - „ფიქრები საქართველოზე“ (1993) და მემუარული ხასიათის ჩანაწერები - „უსათაურო მოგონებანი“ (1994).

ხიდაშელი 1988 წელს აირჩიეს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად, აკადემიკოსად. დაჯილდოებული

იყო საპატიო ჯილდოთი - ივანე ჯავახიშვილის სახელობის მედლით, რითაც ის დიდად ამაყოფად.

ხიდაშელი გარდაიცვალა 1994 წლის 21 სექტემბერს, დასაფლავებულია საბურთალოს საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონში მეუღლის - ელენე ვირსალაძის გვერდით.

ხიდაშელის ამ ქვეყნიდან წასვლა დააჩქარა მისი საყვარელი შვილიშვილის - ლევან აბაშიძის (1963-1992) ტრაგიკულმა დაღუპვამ აფხაზეთის ომში, 1992 წლის 7 სექტემბერს.

ეს იყო შალვა ხიდაშელის ბიოგრაფიის ერთგვარი მშრალი ანკეტიური მონაცემები.

რაც შეეხება ოჯახს, ხიდაშელის მამა - ვასილი იყო მასწავლებელი, ერთხანს ბიზნეს საქმიანობას ეწეოდა ქალაქ ბაქოში, შემდეგ დაბრუნდა საქართველოში და სასულიერო პირი გახდა. სიცოცხლის ბოლომდე მღვდელი იყო ცხინვალში, სადაც გარდაიცვალა და იქვეა დაკრძალული.

დედას - ელისაბედ მიქელაძეს პირველი ქორწინებიდან ჰყავდა სამი შვილი - ანა, ილია და მიხეილ გრიშაშვილები. როგორც ბატონი შალვა ამბობდა ის ძირითადად გაზრდილი იყო მისი უფროსი ძმის - მიხეილის მიერ, რომელიც უსინათლო ყოფილა. ვასილ ხიდაშელთან ელისაბედ მიქელაძე მეორე ქორწინებაში იყო. მათ ერთი შვილი ჰყავდათ - შალვა. ელისაბედ მიქელაძე ავადმყოფობის გამო ქ. ბათუმში გადაუყვანიათ, სადაც გარდაიცვალა 1938 წელს. ამ ქალაქშივე დაუკრძალავთ. სამწუხაროდ, მისი საფლავი დაკარგულია.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ხიდაშელი 1932 წელს დაქორწინდა ელენე ვირსალაძეზე. ქალბატონი ელენე თბილისის საზოგადოების მაღალი წრიდან, არისტოკრატიული ოჯახიდან იყო. მისი მამა - ბაგრატ ვირსალაძე 1937 წელს დახვრიტეს. ძმა - სოლიკო ვირსალაძე (1908-1989) კი იყო გამოჩენილი ქართველი

თეატრალური მხატვარი, არაერთი აღიარებული საბალეტო დადგმის გამფორმებელი როგორც ჩვენში, ისე საზღვარგარეთ, ლენინური და სახელმწიფო პრემიების ლაურეატი.

ქალბატონი ელენე იყო გამოჩენილი მეცნიერი, ფოლკლორისტი. მან 1930 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტი. 1936 წლიდან მუშაობდა შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში, კითხულობდა ლექციებს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტსა და სხვადასხვა პედაგოგიურ ინსტიტუტებში. 1937 წელს ქალბატონი ელენე დააპატიმრეს და გაამწყესეს მორდვეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, გულაგის ერთ-ერთ ფილიალში - პოტმას ბანაკში. პოტმა იყო სოფლის ტიპის დასახლება, სადაც ხე-ტყის დამზადებას მისდევდნენ. ამ მძიმე სამუშაოს ძირითადად ასრულებდნენ ქალები, მათ შორის იყო ქალბატონი ელენე. პოტმაში მან დაჰყო ხუთი წელი (1937-1942 წწ.). ამის შემდეგ ერთი წლის განმავლობაში იყო თავისუფალ გასახლებაში, ყაზახეთში. 1943 წელს გამოჩენილი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის აკად. სიმონ ჯანაშიას დიდი მცდელობის შემდეგ ქალბატონი ელენე გაათავისუფლეს და დაბრუნდა თბილისში და შეუდგა სამეცნიერო მოღვაწეობას. მისი სამეცნიერო კვლევის სფეროს წარმოადგენდა ფოლკლორის აქტუალური საკითხები, მითოლოგიის პრობლემები, ეპიკურ ტრადიციათა თავისებურებები ფოლკლორში და სხვ. 1958 წელს გამოაქვეყნა მონოგრაფია - „ქართველ მთიელთა ზეპირსიტყვიერება“. მას თვალსაჩინო წვლილი მიუძღვის ზეპირსიტყვიერების შეკრებისა და გამოქვეყნების საქმეშიც. ასევე გამოსცა „რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები" (ტ. 1-2, 1949-1958) გამოკვლევიტა და მეცნიერული კომენტარებით, მონაწილეობდა „ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედების" (ტ. 1-3, 1960-1973)

შედგენაში. მისი ნაშრომები თარგმნილია რუსულ, ფრანგულ, გერმანულ და ინგლისურ ენებზე.

1976 წლიდან ქალბატონი ელენე ხელმძღვანელობდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორისტიკის კათედრას. გარდაიცვალა 1977 წელს.

ქალბატონ ელენეს და ბატონ შალვას ქალიშვილს - მანანას დამთავრებული აქვს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტი, არის ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი. მუშაობს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ძველი ქვეყნების ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერთანამშრომლის თანამდებობაზე. იგი არის ასირიოლოგთა მრავალი საერთაშორისო შეხვედრებისა და ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხების შემსწავლელი საერთაშორისო კონფერენციების მონაწილე.

მანანა ხიდაშელი ორი ვაჟიშვილის დედაა.

უფროსი ვაჟი ერეკლე აბაშიძე განათლებით არის ისტორიკოსი. ჰყავს მეუღლე, შვილები და შვილიშვილები.

უმცროსი ვაჟი - ლევან აბაშიძე (1963-1992) იყო ცნობილი კინომსახიობი. 1985 წელს მან დაამთავრა თბილისის შოთა რუსთაველის სახელობის თეატრალური ხელოვნების ინსტიტუტი. მუშაობდა თბილისის კინომსახიობთა სტუდიაში. გადაღებული იყო არაერთ კინოფილმში და მიღებული ჰქონდა პრესტიჟული ჯილდოები.

დაიღუპა ქართულ-აფხაზური შეიარაღებული კონფლიქტის (1992 წ.) დროს. დაკრძალულია მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა დიდუბის პანთეონში.

ერეკლე და ლევან აბაშიძეები მეფე ერეკლე II-ის პირდაპირი შთამომავლები არიან – თეკლა ბატონიშვილის შტოდან.

შალვა ხიდაშელის სამეცნიერო მოღვაწეობა

§1. ფილოსოფია

ფილოსოფიაში ხიდაშელის სამეცნიერო მოღვაწეობის ძირითადი სფერო იყო ქართული ფილოსოფია. თუმცა ფილოსოფიაში კვლევა-ძიების საწყის ეტაპზე მისი კვლევის საგანი იყო ანტიკური ფილოსოფია, კერძოდ, პარმენიდეს მსოფლმხედველობა. ამიტომაც დავასათაურეთ ეს ქვეთავი ზოგადად - ფილოსოფია, სადაც პარმენიდეს ფილოსოფიის გარდა, დანარჩენი ქართულ ფილოსოფიას ეძღვნება.

ხიდაშელი მრავალმხრივი შემოქმედი იყო. ქართული ფილოსოფიის ისტორიის გარდა, სხვადასხვა დროს, მისი შესწავლისა და განხილვის საგანი გამხდარა გამოჩენილ ქართველ ფილოსოფოსთა, მეცნიერთა და მწერალთა (პეტრე იბერი, ეფრემ მცირე, არსენ იყალთოელი, იოანე პეტრიწი, რუსთაველი, სულხან-საბა ორბელიანი, ალექსანდრე ამილახვარი, ილია ჭავჭავაძე, ივანე ჯავახიშვილი, შალვა ნუცუბიძე, გერონტი ქიქოძე, გიორგი შატერაშვილი, ვლადიმერ მაიაკოვსკი, ანა კალანდაძე) შემოქმედება.

ქართულ ფილოსოფიაში ხიდაშელის კვლევა-ძიება იმთავითვე გამოირჩეოდა საკითხებისადმი ღირებულებითი მიდგომით. კერძოდ, იგი იკვლევდა და ადგენდა ქართული აზროვნების ძირითად მიმართულებათა მსოფლმხედველობრივ საფუძველს ამქვეყნიური სინამდვილისადმი მათი დამოკიდებულების თვალსაზრისით. მისი აზრით, შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფიური აზრისთვის დამახასიათებელი

იყო ორი ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულება. ერთი მსოფლმხედველობა გამორიცხავს ისეთ შეხედულებას, რომლის მიხედვითაც, ამქვეყნიურ ცხოვრებას თავისთავადი, დამოუკიდებელი მნიშვნელობა და ღირებულება აქვს (Хидашели, 1962: 47). მეორე მსოფლმხედველობა კი რუსთაველის თვალსაზრისიდან მომდინარეობს და სამყაროს, ამქვეყნიურ სინამდვილეს, რომელიც ადამიანის წინაშე „უთვალავი ფერით“ არის გაშლილი, „თავისთავად მნიშვნელოვნად და ღირებულად“ მიიჩნევს.

ხიდაშელის აზრით, შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფია ქვეყნის კულტურული ცხოვრების შიგნით მომხდარი იდეური ცვლილებების თეორიულ დასაბუთებას წარმოადგენს. რამდენადაც ამ ცვლილებით განსაზღვრული იდეა ამქვეყნიური სინამდვილის და მასში მოქმედი ადამიანის ღირებულების აღიარებაა, ამდენად იმ დროის ქართული ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის ძირითად ამოცანას ამქვეყნიური სინამდვილის ონტოლოგიური, გნოსეოლოგიური, ეთიკური და ესთეტიკური ღირებულებების და, ამის შესატყვისად, ადამიანურის ახლებური გაგების დასაბუთება შეადგენს.

აღნიშნული მთავარი დებულების კონკრეტიზაციას, გაღრმავებასა და განვითარებას, ხიდაშელმა არაერთი გამოკვლევა მიუძღვნა, რომელთა შორის განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს – „ჰუმანიზმის ზოგიერთი საკითხი ქართულ მწერლობასა და <<ვეფხისტყაოსანში>>“ (1954), „იოანე პეტრიწი“ (1956), „იოანე პეტრიწის ადგილი ქართულ მსოფლმხედველობრივ მიმართულებათა განვითარებაში“ (1957) და სხვ.

ხიდაშელის მოღვაწეობაში განსაკუთრებით ნაყოფიერი აღმოჩნდა 1981-1992 წლები. ამ პერიოდში მან გამოაქვეყნა

თავისი უმნიშვნელოვანესი გამოკვლევები ქართული ფილოსოფიის ისტორიაში, ქართულ რენესანსსა და რუსთველოლოგიაში, კერძოდ: „რუსთაველის მსოფლმხედველობის საკითხები“ (1981), „Вопросы грузинского Ренессанса“ (1984), „ნეოპლატონური იდეების ასახვა შუა საუკუნეების ფილოსოფიაში“ (1986), „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ (1988), „ნეოპლატონიზმის თეორია რუსთველოლოგიაში“ (1990) და „არეოპაგატიკა და ქართული ფილოსოფიური აზრის საკითხები“ (1991).

ხიდაშელის დიდი ხნის ნაყოფიერი კვლევა-ძიება ქართული ფილოსოფიის ისტორიაში, ქართული რენესანსის საკითხებსა და რუსთველოლოგიაში, თავმოყრილი იქნა ფუნდამენტურ ნაშრომში „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ (1988), რომელიც მოიცავს ქართული ფილოსოფიის ისტორიას IV-XIII საუკუნეებში.

ხიდაშელმა ფილოსოფიას, ძირთადად კი, ქართული ფილოსოფიისა და ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის საკითხებს არაერთი მონოგრაფიული გამოკვლევა, ათეულობით სამეცნიერო ნაშრომი, სტატია და წერილი მიუძღვნა. მათგან გამოვარჩევთ სამ მონოგრაფიას და მათზე შევჩერდებით, ესენია:

„არსის პრობლემა პარმენიდეს ფილოსოფიაში“ (1960);

„Основные мировоззренческие направления в феодальной Грузии“ (1962);

„ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ (1988).

რაც შეეხება ხიდაშელის ნაშრომებს რენესანსის საკითხებსა და რუსთველოლოგიაში, მათ მომდევნო ქვეთავებში განვიხილავთ.

რა ნიშნით შევარჩიეთ ხიდაშელის ეს სამი ნაშრომი? საქმე ის არის, რომ თითოეულ მათგანთან მისი მოღვაწეობის მნიშვნელოვანი მოვლენა არის დაკავშირებული.

„არსის პრობლემა პარმენიდეს ფილოსოფიაში“. ეს ნაშრომი ხიდაშელის საკანდიდატო დისერტაციაა. ამასთან, მის ნაშრომებს შორის ეს ერთადერთია, რომელიც უშუალოდ ქართულ ფილოსოფიას არ მიეკუთვნება.

„Основные мировоззренческие направления в феодальной Грузии“. ეს ნაშრომი კი ხიდაშელის სადოქტორო დისერტაციაა და მასში შესულია ყველა ძირითადი იდეა, რაც მოცემულია მის ადრინდელ მონოგრაფიებში, სამეცნიერო ნაშრომებში, სტატიებში და წერილებში. ამასთან, ეს ნაშრომი არის პირველი ფუნდამენტური გამოკვლევა ქართული ფილოსოფიის საკითხებზე.

„ქართული ფილოსოფიის ისტორია“. ეს ნაშრომი კი გამორჩეულია იმით, რომ მასში ხიდაშელის მოსაზრებებს IV-XIII საუკუნეების ქართულ ფილოსოფიასა და ქართულ ფილოსოფიურ აზრზე საბოლოო სახე აქვს მიღებული. ამის გარდა, ნაშრომში წარმოდგენილია ავტორის პოზიცია რენესანსზე, ჰუმანიზმსა და რენესანსულ ჰუმანიზმზე. ნაშრომის დასასრულს კი ფართო სპექტრითაა განხილული რუსთაველის შემოქმედება, რაც ხიდაშელს წარმოაჩენს მაღალი დონის რუსთველოლოგად.

ამასთან, ჩემი ღრმა რწმენით, სწორედ ამ ნაშრომმა შეასრულა მნიშვნელოვანი როლი იმაში, რომ 1988 წელს ხიდაშელი აირჩიეს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად, აკადემიკოსად.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ თუკი პარმენიდეს ფილოსოფიაზე ნაშრომი თავისუფალი არ არის იდეოლოგიური კლიშეებისგან - ე. წ. „მომარქსვისგან“, მომდევნო ფუნდამენტური ნაშრომში - ძირითად მსოფლმხედველობრივ მიმართულებებზე ფეოდალურ საქართველოში, შედარებით ნაკლებია ამგვარი კლიშეები (ისიც აუცილებლობით განპირობებული), ხოლო მესამე ნაშ-

რომი - IV-XIII საუკუნეების ქართულ ფილოსოფიაზე მთლიანად თავისუფალია მსგავსი მოვლენებისგან.

ეს გარემოება პირდაპირ თუ ირიბად გადმოსცემს იმ ვითარებას, იმ იდეოლოგიურ წნეხს, რაც გამეფებული იყო საბჭოთა კავშირში.

ახლა მოკლედ ამ ნაშრომების ძირითადი იდეების შესახებ.

1/ „არსის პრობლემა პარმენიდეს ფილოსოფიაში“. ნაშრომს, რომელიც 154 გვერდისგან შედგება, წამმდვარებული აქვს ვრცელი შესავალი (გვ. 5-30), სადაც, როგორც წესი კვლევის აქტუალობაზეა მსჯელობა და, აგრეთვე, პარმენიდეს ფილოსოფიის ზოგადი შეფასებებია მოცემული. აქ მოცემულია ავტორის საყურადღებო მოსაზრება და მასში გატარებული პოზიციის მიხედვით არის აგებული ზემო აღნიშნული ხიდაშელის მომდევნო ორი საეტაპო ნაშრომი.

ამ მოსაზრების თანახმად კი - „ისტორიული კვლევის ძირითადი მეთოდოლოგიური პრინციპი ფილოსოფიის ამა თუ იმ წარმომადგენლის, და კერძოდ პარმენიდეს, მსოფლმხედველობის შესწავლის დროს, იმაში მდგომარეობს, რომ შესწავლის საგანი კონკრეტულ ეპოქასთან კავშირში იქნეს განხილული, იმ სოციალური და იდეოლოგიური გარემოცვის საფუძველზე, რომელშიც ჩამოყალიბდა და განვითარდა მისი ფილოსოფია“ (ხიდაშელი, 1960: 10-11).

ნაშრომში განხილულია ბიოგრაფიული მონაცემები პარმენიდეს შესახებ, გარემო (საზოგადოებრივ-ეკონომიკური და იდეოლოგიური), რომელშიც ყალიბდებოდა პარმენიდეს ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა და მისი ადგილი ანტიკურ ფილოსოფიაში; განხილულია, აგრეთვე, პარმენიდეს მომღვრება შემეცნებაზე, არსზე და პარმენიდეს ფილოსოფიის გავლენებზე.

ხიდაშელი პარმენიდეს ფილოსოფიის არსის გადმოსაცემად მიმართავს როგორც ფილოსოფიის ისტორიის კლასიკოსებს (ცელერი, ვინდელბანდი, გომპერცი, კინკელი, თანერი, ს.დანელია), ისე ანტიკური და ახალი დროის გამოჩენილ ფილოსოფოსებს (პერაკლიტე, დემოკრიტე, მელისო, პლატონი, არისტოტელე, პლოტინე, კანტი, ჰეგელი, კოჰენი, ნატორპი), სოკრატემდელ ფილოსოფოსთა ფრაგმენტების ისეთ აღიარებულ გამოცემლებს, როგორებიც იყვნენ - ჰერმან დილსი და ალექსანდრე მაკოველსკი.

რაც მთავარია, ყველა ამ აღიარებული ავტორის მოსაზრება დამოწმებულია მიზანმიმართულად, ნაშრომის სპეციფიკიდან აუცილებლობით გამომდინარე.

ცხადია ის, რომ ხიდაშელს საკანდიდატო დისერტაციის მოსამზადებლად დიდი შრომა გაუწევია და შემდეგ ეს შრომა 13 წლის დაგვიანებით მონოგრაფიის სახით გამოუქვეყნებია. სავარაუდოდ დისერტაციის დაცვის დროს ოპონენტების შენიშვნების გათვალისწინებით მან გარკვეული კორექტივები შეიტანა ნაშრომში და შემდგომ უფრო სრულყოფილი სახით გამოაქვეყნა.

ხიდაშელს პარმენიდეს შემოქმედება მრავალი ასპექტით აქვს განხილული. იმის გათვალისწინებით, რომ ფილოსოფიის ისტორიაში პარმენიდე უპირველესად ცნობილია არსზე მოძღვრებით, ბუნებრივია, ხიდაშელის შრომაში ამ საკითხს განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა. მეტიც შეიძლება ითქვას: პარმენიდეს არსზე მოძღვრება და ხიდაშელის მიერ მისი ანალიზი და ინტერპრეტაცია, ამ ნაშრომის ქვაკუთხედიანია.

არსზე მოძღვრების განხილვამდე ერთ მომენტს მინდა მივაქციო ყურადღება. პარმენიდეს ფილოსოფია გადმოცემულია მის პოემაში - „ბუნების შესახებ“. პოემის ფრაგმენტების თარგ-

მანებსა და მათ შეფასებაში ხიდაშელი კრიტიკულად განიხილავს ფილოსოფიის ისტორიის ისეთი ავტორიტეტების თვალსაზრისებს, როგორებიც იყვნენ: ცელერი, დილსი, მაკოველსკი, ბერნეტი, კინკელი. ასე მაგალითად, ერთ-ერთი ფრაგმენტის განხილვისას იგი იჭერს გარკვეულ პოზიციას და აღნიშნავს: „თუმცა კინკელი ცდილობს ამ ფრაგმენტის ცელერისეული ინტერპრეტაცია დაარდვიოს, მაგრამ ჩვენ ვფიქრობთ, სწორედ ცელერი, დილსი და ბერნეტი იძლევიან მის სწორ თარგმანს და მის მართებულ განმარტებას“ (ხიდაშელი, 1960: 82).

ხიდაშელი პარმენიდეს ფრაგმენტებს არა მხოლოდ ფილოსოფიური პოზიციიდან აფასებს, არამედ ყურადღებას აქცევს ფილოლოგიური კუთხითაც, კერძოდ, გრამატიკული თვალსაზრისით. აი ამის მაგალითი: რომ შესაბამისი ბერძნული სიტყვები „[...] უნდა ითარგმნოს არა როგორც არსებითი სახელები (*Denken* და *Sein*), არამედ, როგორც ზმნები (*denken* და *sein*) და ამდენად ყოველ მათგანს წინადადებაში სუბიექტის დანიშნულება კი არ უნდა ჰქონდეს, არამედ პრედიკატის“ (ხიდაშელი, 1960: 82).

ასევე საინტერესოა ხიდაშელის კრიტიკული დამოკიდებულება ბერნეტისა და გომპერცის თვალსაზრისებისადმი, რომელთა თანახმად, პარმენიდესთან ადგილი აქვს აზრს არსის შეუმეცნებადობაზე და აქედან გამომდინარე აგნოსტიციზმს. აღნიშნულ ავტორთა თვალსაზრისებს კი ის მიიჩნევს „ანტიკური ფილოსოფიის მოდერნიზაციის ერთ-ერთ ნიმუშად“ (ხიდაშელი, 1960: 90).

ნაშრომში საფუძვლიანად არის განხილული არსის პარმენიდესეული გაგებები ანტიკურ ფილოსოფიაში. ამ მიმართებით სათანადოდ არის გაანალიზებული პლატონის ფილოსოფია, კერძოდ, მისი დიალოგები - „სოფისტი“, „თეეტეტი“, „პარმენიდე“ და „კრატილი“, არისტოტელეს „მეტაფიზიკა“, „ფიზიკა“

და „კატეგორიები“ და პლოტინეს „ენეადები“. თავისი მოსაზრებების განსამტკიცებლად კი მიმართავს ფილოსოფიის ისტორიკოსებს - ცელერს, კინკელს, მანდესს, მაკოველსკის და ყველზე ხშირად სერგი დანელიას.

ისიც უნდა ითქვას, რომ აღნიშნულ ავტორთაგან ხიდაშელი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს და ემხრობა იმათ, ვისაც პარმენიდეს ფილოსოფია მატერიალისტურად აქვთ გააზრებული. ეს ნათლად ჩანს მისი შემდეგი დასკვნიდანაც: *„ჩვენ ვფიქრობთ, რომ არსის პრობლემა პარმენიდეს ფილოსოფიაში მატერიალისტურად შეიძლება იქნეს გადაწყვეტილი“* (ხიდაშელი, 1960: 106).

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ უფრო გვიან ქართულ მეცნიერებაში პარმენიდეს ფილოსოფიას უფრო იდეალიზმს უკავშირებენ: *„პარმენიდე იყო წმინდა რაციონალისტი, რომელიც იდეალიზმამდე მიდიოდა“* (წერეთელი, 1968: 114).

რაც შეეხება უშუალოდ პარმენიდეს არსზე მოძღვრებას, ხიდაშელი მრავალი წიაღსვლის შემდეგ მიდის იმ დასკვნამდე, რომ *„მისი (პარმენიდეს-მ.მ.) არსი, როგორც ერთიანი, სავსე და თავის შიგნით განუსხვავებელი, სავსებით ემთხვევა სივრცეს“* (ხიდაშელი, 1960: 92).

ნაშრომში არის მსჯელობა ჰერაკლიტესთან პარმენიდეს დაპირისპირებაზე. თუკი ჰერაკლიტემ დიალექტიკის მეშვეობით შეძლო არსისა და არარსის გაერთიანება, პარმენიდემ, როგორც მეტაფიზიკოსმა, ეს ვერ შეძლო (არც ჰქონია მიზნად ეს) და არარსის არსებობა საერთო უარყო, რაც გამოიხატა მის ფუძემდებლურ დებულებაში: *ა რ ს ი ა რ ი ს, ა რ ა რ ს ი ა რ ა რ ი ს!*

პარმენიდეს მოძღვრება არსზე გულისხმობს, ერთიანობას, მთლიანობას, განუწყვეტლობას და ა. შ. ხიდაშელის აღნიშვნით,

„არსის ერთიანობა პარმენიდეს მიერ მიყვანილია სრულ იგივეობამდე, ერთგვარობამდე, იდენტურობამდე, თავისთავთან, - და ამაშია ერთ-ერთი არსებითი ნიშანი პარმენიდეს ფილოსოფიისა“ (ხიდაშელი, 1960: 95).

ხიდაშელის აღნიშვნით, ეს აზრი ასე უკიდურესობით და მკაცრად არ გამოუხატავს არცერთ მატერიალისტს, არც ადრე და არც შემდგომ.

ხიდაშელის საბოლოო დასკვნით, პარმენიდეს არსზე მომღვრება არის მომღვრება ობიექტურ რეალობაზე, რომელიც დამოუკიდებელია ადამიანის ცნობიერებისგან და მატერიალურია. „არსი პარმენიდეს ფილოსოფიაში, უძრავია, უწყვეტელი, იდენტური, სავსე, უცვლელი, უსასრულო დროში, აღმოუცენებელი და წარუვალი. ის განსაზღვრულია სივრცეში აუცილებლობით“ (ხიდაშელი, 1960: 141).

2/ „Основные мировоззренческие направления в феодальной Грузии“ (1962). როგორც აღვნიშნეთ - ეს ნაშრომი არის პირველი ფუნდამენტური გამოკვლევა ქართული ფილოსოფიის საკითხებზე. მართალია შ. ნუცუბიძის ქართული ფილოსოფიის ისტორიის ორტომეული უფრო ადრე გამოქვეყნდა, მაგრამ ის მაინც იყო ქართული ფილოსოფიის ისტორიის გადმოცემა ზოგადი ფორმით. ხიდაშელის განსახილველ მონოგრაფიაში გამოკვეთილი იყო მსოფლმხედველობრივი იდეები ფეოდალურ საქართველოში. მათ შორის აღსანიშნავია - ფილოსოფიის ძირითადი საკითხი, ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულებები და ამქვეყნიურისა (მიწიერის) და იმქვეყნიურის (ზეციურის) მიმართების საკითხი.

მონოგრაფია მოცულობითი (420 გვ.) და მრავალმხრივია, მოიცავს ფილოსოფიისა და ფილოსოფიური აზრის განვითარებას ფეოდალურ საქართველოში (IV-XIII სს.). მონოგრაფიაში

განხილულია: საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური, კულტურული და პოლიტიკური მდგომარეობა IV-XIII საუკუნეებში; ფეოდალურ საქართველოში ძირითადი მსოფლმხედველობრივი საკითხების ისტორია; ფილოსოფიის ძირითადი საკითხი შუა საუკუნეების ფილოსოფიაში. ყველა ეს თემა განხილულია სხვადასხვა ეპოქაში ცალ-ცალკე.

ამის გარდა, განხილულია კოლხეთის ფილოსოფიური და რიტორიკული სკოლა, ცალკეული ქართველი ფილოსოფოსები-სა (ბაკური, არსენ იყალთოელი, იოანე პეტრიწი) და რუსთაველის მსოფლმხედველობა. მათგან საკითხებისადმი ახლებური მიდგომითა და ორიგინალური გადაწყვეტით გამოირჩევა სამი თემა:

ფილოსოფიის ძირითადი საკითხი შუა საუკუნეების ფილოსოფიაში, ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულებები ფეოდალურ საქართველოში და ამქვეყნიურისა (მიწიერის) და იმქვეყნიურის (ზეციურის) ურთიერთმიმართების საკითხი.

ძირითადად სწორედ ამ საკითხებზე გავამახვილებთ ყურადღებას. რაც შეეხება რუსთაველის მსოფლმხედველობას, მას სხვადასხვა კუთხით ვეხებით მომდევნო ქვეთავებში.

დავიწყოთ ფილოსოფიის ძირითადი საკითხით შუა საუკუნეების ფილოსოფიაში. წინასწარ შევნიშნავთ, რომ ამ საკითხს ხიდაშელი შემდგომშიც დაუბრუნდა და სტატიაც გამოაქვეყნა მოსკოვში („К характеристике основного вопроса средневековой философии“ //Философские науки. Москва, 1966, №2), რომელმაც სპეციალისტთა მაღალი შეფასება დაიმსახურა.

საკითხის განხილვას დავიწყებთ ხიდაშელის საყურადღებო მოსაზრებით სქოლასტიკაზე. მას საკამათოდ მიაჩნია იმ დროს საბჭოთა ფილოსოფიაში დამკვიდრებული აზრი სქოლასტიკის რეაქციულობაზე, რომელიც წარმოადგენს მეცნიერულ შინაარსს

მოკლებულ ცარიელ მსჯელობას, უფრო ზუსტად ტვინის ჭყლეტას (Хидашели, 1962: 232).

ხიდაშელის აზრით, სქოლასტიკა მოიცავს ფილოსოფიის განვითარების გრძელ და რთულ პერიოდს, სადაც არასოდეს შეწყვეტილა ბრძოლა ორ დაპირისპირებულ მიმართულებას (მატერიალიზმსა და იდეალიზმს) შორის. „მაგრამ მეთოდოლოგიურად გაცილებით მნიშვნელოვანია მასში დადგენა იმ ფილოსოფიური მიმართულებებისა, რომლებიც ვითარდებოდნენ სქოლასტიკის შიგნით და ფილოსოფიის განვითარებაში ასრულებდნენ განსხვავებულ როლს“ (Хидашели, 1962: 233).

თუ გავითვალისწინებთ, რა დროს იყო გამოთქმული ეს აზრი, მით უმეტეს, როცა ამ კონკრეტულ შემთხვევაში გაკრიტიკებულია დიდ საბჭოთა ენციკლოპედიაში გატარებული პოზიცია, შეუძლებელია ვერ დავინახოთ ხიდაშელის მხრიდან საკითხისადმი ორიგინალური მიდგომა და გამბედაობა.

რაც შეეხება ფილოსოფიის ძირითად საკითხს, რაც გულისხმობს ყოფიერებისა და ცნობიერების, არსისა და აზრის ურთიერთმიმართების გარკვევას, შუა საუკუნეებში ამ საკითხზე ფილოსოფიის ორ დაპირისპირებულ მიმართულებას - იდეალიზმსა და მატერიალიზმს განსხვავებული აზრი გააჩნდათ. საყოველთაოდ არის ცნობილი, რომ ფილოსოფიის ძირითადი საკითხის გადაწყვეტისას იდეალიზმი პირველადად მიიჩნევდა აზრს, იდეას, სულს, საბოლოოდ ღმერთს, ხოლო მატერიალიზმი - მატერიას.

ხიდაშელი ყურადღებას ამახვილებს შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ერთ თავისებურებაზე, კერძოდ: რადგანაც შუა საუკუნეების რელიგიური და ფილოსოფიური წარმოდგენით, ღმერთი მარადიული და ზედროულია, ხოლო „სამყარო არსებობს საუკუნეებია“, ღმერთის არსებობას კი არ უარყოფს, არა-

მედ მხოლოდ ღმერთისა და სამყაროს თანამარადიულობის აღიარებაა (Хидашели, 1962: 239).

საკითხის განხილვის დასასრულს ხიდაშელი კიდევ ერთ მომენტზე ამახვილებს ყურადღებას. ღმერთის მიერ სამყაროს შექმნა არაფრისგან არის *კრეაციონიზმი*, რაც მონოთეიზმის ამოსავალი თვალსაზრისია. კრეაციონიზმს უპირისპირდება *ნეცესარიანიზმი*, რომელიც სამყაროს მარადიულობას აღიარებს. „ცხადია, რომ კრეატურის უარყოფა და სამყაროს მარადიულობის აღიარება, ნიშნავს ღვთაებრივის ყოვლად ძლიერებისა და აბსოლუტურობის შეზღუდვას“ (Хидашели, 1962: 241).

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ხიდაშელს ნეცესარიანიზმი მიაჩნია პროგრესულ მსოფლმხედველობად, რომელიც მიწიერისა და ზეციერის დაახლოების საფუძველი და საწინდარია.

დასასრულ უნდა აღინიშნოს, რომ ხიდაშელის აზრით, შუა საუკუნეებში ფილოსოფიის, კერძოდ, სქოლასტიკის ხანაში, ფილოსოფიის ძირითადი საკითხის შესწავლისას, გათვალისწინებული უნდა იქნას ორი დაპირისპირებული მსოფლმხედველობის - იდეალიზმისა და მატერიალიზმის თავისებურებანი.

ეს საკითხი ხიდაშელს შემდგომ განხილული აქვს სხვადასხვა გამოკვლევაში, განსაკუთრებით მონოგრაფიაში - „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ (1988), სადაც ღმერთისა და სამყაროს მიმართებაზე ის პანთეიზმისკენ იხრება, ამასთან, იმგვარად გაგებული პანთეიზმისკენ, რომელშიც ღმერთი და სამყარო ერთიანობაშია და არა იგივეობაში. იგი არ იზიარებს პანთეიზმის იმგვარ გაგებას, რომლის თანახმადაც, პანთეიზმი არის „ფილოსოფიური მოძღვრება, რომელიც აერთიანებს ღმერთსა და სამყაროს და ზოგჯერ აიგივებს მათ“ (Философская Энциклопедия. Москва, 1967, т. IV, გვ. 206). ხიდაშელი ამ განსაზღვრების მხოლოდ პირველ ნაწილს ეთანხმება - „სწორია ამ განსაზღვრების

პირველი ნაწილი და ამ მოძღვრების მთავარ, განმსაზღვრელ ნიშანს ღმერთისა და სამყაროს ერთიანობის იდეა შეადგენს“ (ხიდაშელი, 1988: 307).

განსახილველ მონოგრაფიაში მეორე მთავარ საკითხს წარმოადგენს ორი დაპირისპირებული მსოფლმხედველობა და მისი ასახვა ძველ ქართულ კულტურაში. ხიდაშელი შუა საუკუნეების ქართული კულტურის შესწავლისა და ანალიზის საფუძველზე მიდის შემდეგ დასკვნამდე: ყველა საფუძველი არსებობს იმისთვის, რომ ამ ეპოქის საქართველოში ვილაპარაკოთ „[...] ორ, ერთმანეთთან დაპირისპირებულ მსოფლმხედველობრივ მიმართულებაზე და მათ აღსანიშნავად გამოვიყენოთ ტერმინები „საერო“ და „საეკლესიო“ (Хидашели, 1962: 47).

ხიდაშელის აზრით, საეკლესიო მსოფლმხედველობისთვის განმსაზღვრელია უარყოფითი დამოკიდებულება მიწიერისადმი, ხოლო საერო მსოფლმხედველობას პირიქით - მიწიერისადმი დადებითი დამოკიდებულება აქვს.

ამ ორი მსოფლმხედველობის დაპირისპირების ერთ-ერთი მთავარი საკითხია - მატერიალური სინამდვილე მარადიულია თუ ღმერთის მიერაა შექმნილი დროში, არაფრისგან. ხიდაშელის აღნიშვნით, „არაფრისგან შექმნა იყო განგების პირველი აქტი და მოქმედება, რაც აუქმებდა ბუნების კანონზომიერებას, იგნორირებას უკეთებდა საგნების ბუნებრივ განვითარებას, უარყოფდა ბუნების კანონზომიერებას“ (Хидашели, 1962: 23).

აქვე ხიდაშელი იმოწმებს პლატონს - „ანტიკური იდეალიზმის დიდ სისტემატიკოსს“, ვისი მსოფლმხედველობაც გამოყენებულია ქრისტიანობაში და ვისთანაც სიკეთის იდეა იყო არა მხოლოდ აბსოლუტური რეალობა, არამედ აბსოლუტური სიკეთე, აბსოლუტური მშვენიერება და აბსოლუტური ცოდნა. ასე რომ, „პლატონის ფილოსოფიაში სიკეთის იდეა წარმოდგენი-

ლია არა მხოლოდ ონტოლოგიური, არამედ, როგორც ეთიკური, ესთეტიკური და გნოსეოლოგიური საწყისიც“ (Хидашели, 1962: 24).

ხიდაშელი აკეთებს საყურადღებო შენიშვნას, საიდანაც ცხადი ხდება პლატონის ფილოსოფიის გავლენა და მნიშვნელობა ქრისტიანობისთვის. „*პლატონის ფილოსოფიის გავლენა ჩანს აღნიშნული კოსმოლოგიის (მამათა კოსმოლოგია-მ.მ.) იმ ნაწილში, სადაც მიწიერი სინამდვილე გაგებულია, როგორც უმაღლესი სამყაროს <უმნიშვნელო ასახვა>*“ (Хидашели, 1962: 239).

საბოლოოდ, ამ ორ დაპირისპირებულ - საეკლესიო და საერო მსოფლმხედველობას შორის ხიდაშელი პროგრესულად მიიჩნევს საერო მსოფლმხედველობას, რომელიც აგრძელებს ანტიკური ფილოსოფიის ტრადიციებს და საფუძველს ამზადებს რენესანსის იდეოლოგიისთვის.

სწორედ ამ საკითხის გაგრძელებაა მესამე მნიშვნელოვანი თემა ხიდაშელის კვლევაში - მიწიერისა და ზეციერის ურთიერთმიმართებაზე. ამ საკითხის განხილვისას ხიდაშელთან იკვეთება პრობლემისადმი აქსიოლოგიური (ღირებულებითი) მიდგომა. თუმცა, ეს ჯერ კიდევ არ არის მისი გამოკვეთილი პოზიცია, რაც შემდგომ უფრო დაიხვეწა და სრულყოფილი გახდა.

აღნიშნული საკითხის არსში ჩასაწვდომად დავიწყოთ შუა საუკუნეების დუალიზმით, რასაც მონოგრაფიის დასკვნაში ეხება ხიდაშელი. მისი აღნიშვნით, მიწიერისა და ზეციერის, ხილული სინამდვილისა და ღმერთის, გრძნობადისა და გონებით მიღწევადის დუალიზმი მსჭვალავდა შუა საუკუნეების აზროვნებას. თავის მხრივ ეს დუალიზმი საფუძველად უდევს ორ განსხვავებულ და დაპირისპირებულ მსოფლმხედველობას (მატერიალიზმსა და იდეალიზმს-მ.მ.) (Хидашели, 1962: 408).

ხიდაშელი აღნიშნავს, რომ შუა საუკუნეებში გაბატონებული იდეოლოგია უარყოფით დამოკიდებულებაში იყო ხილული სინამდვილისადმი ოთხივე - ონტოლოგიური, გნოსეოლოგიური, ეთიკური და ესთეტიკური მოსაზრებებით და მსოფლმხედველობრივ პრობლემებს წყვეტდა არა მიწიერის, არამედ მისტიკური და ტრანსცენდენტური სინამდვილის სასარგებლოდ (Хидашели, 1962: 25).

სწორედ ამ ორი სინამდვილის მიმართების გარკვევისას მელანდება საკითხისადმი აქსიოლოგიური პოზიციიდან მიდგომა ხიდაშელის მხრიდან. ის შუა საუკუნეებში გაბატონებული საეკლესიო, თეოლოგიურ მსოფლმხედველობასთან დაპირისპირებულ საერო მსოფლმხედველობას მიიჩნევს პროგრესულად. თავის მხრივ, ეს პროგრესული მსოფლმხედველობა რეალურ სინამდვილეს, მიწიერს დროებით და წარმავალად კი არ მიიჩნევდა, არამედ თავისთავად ღირებულად. ამასთან, საერო მსოფლმხედველობა აგრძელებდა ანტიკური ფილოსოფიისა და ქართულ ხალხურ ტრადიციებს (Хидашели, 1962: 409).

ყველაფერი ამის საფუძვლად კი ხიდაშელს მიაჩნია ბუნებათმეტყნიერების განვითარება, რაც საბოლოოდ ბუნების პირველადობის აღიარებას განაპირობებდა. ის ახლა აღნიშნული ვითარების, რასაც ადგილი ჰქონდა ევროპაში, პარალელს ხედავს XI-XII საუკუნეების საქართველოში. მისი აზრით, იმ დროის „ქართულ ფილოსოფიაში იგივე ძირითადი საკითხებია, რაც მსოფლმხედველობრივი მიმართულების წინაშე, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ ეს საკითხები მოცემული იყო სპეციფიკური ფორმით“ (Хидашели, 1962: 410).

აი კიდევ ერთი მოსაზრება ხიდაშელის მონოგრაფიიდან, რითაც დასტურდება პრობლემისადმი მისი ავტორის აქსიოლოგიის პოზიციიდან მიდგომა: „აღნიშნულის საფუძველზე, შეიძ-

ლება დავამტკიცოთ, რომ სამყაროს შექმნის უარყოფა და მისი მარადიულობის აღიარება არის თავისებური, სქოლასტიკის პირობებში, ფილოსოფიის ძირითადი საკითხის პროგრესული გადაწყვეტის შესაძლებელი ფორმა“ (Хидашели, 1962: 242. ხაზგასმა ჩემია-მ.მ.).

საბოლოოდ, მონოგრაფიის დასკვნაში ხიდაშელის პოზიცია მიდის პანთეიზმამდე, რომელიც იმ დროისთვის ყველაზე პროგრესული მსოფლმხედველობაა და საფუძვლად უდევს ჰუმანიზმს. ხიდაშელის აზრით, „შუა საუკუნეების პირობებში ჰუმანიზმისთვის პროგრესული და ყველაზე უფრო ადეკვატური ფილოსოფიური მოძღვრება იყო პანთეიზმი“ (Хидашели, 1962: 411).

პანთეიზმი ხიდაშელს მიაჩნია სწორედ იმ ფილოსოფიურ მოძღვრებად, რომელიც თეორიულად აფუძნებს მიწიერის, ამქვეყნიურის რეალურობას, მნიშვნელობასა და ღირებულებას. მისივე შენიშვნით, პანთეიზმს საფუძვლად უდევს ნეოპლატონური ფილოსოფია, დავამატებდით - მისი ემანაციური მოძღვრება სინამდვილის პირველმიზეზიდან აუცილებლობით გამომდინარეობის შესახებ.

ხიდაშელი აღნიშნული მსოფლმხედველობის გაგრძელებას ხედავს ქართულ სინამდვილეში პეტრე იბერის, იოანე პეტრიწისა და შოთა რუსთაველის შემოქმედების მაგალითზე.

დასკვნაში ხიდაშელი ხაზგასმით ლაპარაკობს, ერთი მხრივ, ნეოპლატონიზმის მნიშვნელობაზე პანთეიზმისთვის და, მეორე მხრივ, ქართული კულტურისთვის. ამ მიმართებით ის განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს არეოპაგიტულ მოძღვრებას. ამასთან, ავტორი აღნიშნავს იმ გარემოებაზეც, რომ არეოპაგიტული დებულება - „ღმერთი ყველაფერშია“, რომელიც აღადგინა და გაიმეორა ნიკოლო კუზანელმა, საუკუნეებით ადრე

გვხვდება რუსთაველთან („ღმერთი არის სავსება ყოველთა“). ამ დებულებაში ხიდაშელი ხედავს ნეოპლატონიზმის აშკარა გავლენის კვალს (Хидашели, 1962: 411-412).

სწორედ ეს მომენტები უნდა ჰქონოდა მხედველობაში ნუცუბიძეს, როცა ხიდაშელის სადოქტორო დისერტაციის წინასწარ რეცენზიაში აღნიშნავდა, რომ მას „თავისი პრობლემები და საკვლევი მიდგომა აქვს, რომლის დასაბუთებაც ფაქტების თავისი გაშუქებით აწარმოებს“, რომ ეს ნაშრომი „სრულიად დამოუკიდებელ და ორიგინალურ კვლევას წარმოადგენს“. სავარაუდებელია, რომ დიდი მეცნიერის აღნიშვნა - „თავისი პრობლემები და საკვლევი მიდგომა აქვს“, ძირითადად გულისხმობდა ხიდაშელის მხრიდან პრობლემისადმი აქსიოლოგიურ მიდგომას.

3/ „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“. ხიდაშელის ეს ნაშრომი მოიცავს ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის საწყის და უმნიშვნელოვანეს მონაკვეთს (IV-XIII სს.) და ერთგვარად აჯამებს ავტორის 40 წლიან კვლევა-ძიებას ქართული ფილოსოფიისა და ფილოსოფიური აზრის ისტორიის სფეროში. მართალია ეს გამოკვლევა მონოგრაფიული ხასიათისაა, მაგრამ განხილულ საკითხთა წრე, მათი გადმოცემის სისადავე და ლაკონიური სტილი გამოკვლევას სახელმძღვანელოს სახესაც აძლევს. ამიტომაც არის, რომ ამ ნაშრომის გამოცემისთანავე იგი დღემდე შეუცვლელი სახელმძღვანელოა ფილოსოფიის სპეციალობის სტუდენტებისთვის საქართველოს სხვადასხვა უმაღლეს სასწავლებელში. ყველაფერი ეს ნათლად ჩანს მონოგრაფიის შესავლიდან, სადაც ავტორი წერს: „ჩვენს მიზანს შეადგენდა ისეთი ნაშრომის დაწერა, რომელიც სპეციალისტებისთვის განკუთვნილი გამოკვლევა იქნებოდა და, ამავე დროს, იქნებოდა საკითხავიც ფართო მკითხველისთვის და სახელმძღვანელოც

ფილოსოფიის ფაკულტეტის მოსწავლე ახალგაზრდობისთვის“ (ხიდაშელი, 1988: 5).

შესავალშივე ნათლად ჩანს, რომ ხიდაშელისთვის შუა საუკუნეების ფილოსოფიის პრობლემებისადმი მისეული მიდგომა განპირობებულია აქსიოლოგიური პოზიციით. მისი აზრით, შუა საუკუნეების და, მათ შორის, ქართული ფილოსოფიის ძირითადი პრობლემაა ამქვეყნიურის მნიშვნელობისა და ღირებულების საკითხი, რომელიც მჟღავნდება მისი აღიარებით ან უარყოფით (ხიდაშელი, 1988: 4).

ხიდაშელი იმასაც აღნიშნავს, რომ ადრე მისი მხრიდან შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ძირითადი საკითხის განხილვა აქსიოლოგიის პოზიციიდან, გარკვეულწილად ეხმაურება ქართულ ფილოსოფიაში უფრო გვიან, მე-20 საუკუნის 70-იან წლებში ღირებულების თეორიის (აქსიოლოგიის) პრობლემათა წამოჭრას და „მათ დამუშავებას ჩვენი თანამედროვე ფილოსოფიის საფუძველზე“ (ხიდაშელი, 1988: 4).

ხიდაშელის ამ მონოგრაფიაში შესული და განხილული თემები სხვადასხვა დროს გამოქვეყნებული იყო ავტორის შედარებით მცირე მოცულობის წიგნებში, სამეცნიერო ნაშრომებსა და სტატიებში. ამასთან, მონოგრაფიაში, როგორც გარკვეულწილად სტუდენტებისთვის განკუთვნილ სახელმძღვანელოში, განხილულია საკითხი - ქართული ფილოსოფიის ისტორია, როგორც მეცნიერება (ხიდაშელი, 1988: 6-15).

სხვა ნაშრომებისგან განსხვავებით განსახილველ მონოგრაფიაში ერთად არის წარმოდგენილი ქართული ფილოსოფიის ისტორიისთვის ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხები, როგორებიცაა - ქართული ფილოსოფიის ისტორიის კვლევის მეთოდოლოგიური საფუძვლები, ნუცუბიძე-ჰონიგმანის თეორია პეტრე იბერისა და ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის იდენტობის შესახებ,

ნეოპლატონიზმის მნიშვნელობა ქართული კულტურისთვის და სხვ. მონოგრაფიის ნახევარზე მეტი ეთმობა ეფრემ მცირეს, არსენ იყალთოელის, იოანე პეტრიწისა და შოთა რუსთაველის შემოქმედების ანალიზს.

ხიდაშელი გამოკვლევის შესავალში მიმოიხილავს იმ ავტორებს (ნიკო მარი, სერგი გორგაძე, კორნელი კეკელიძე, ზურაბ ავალიშვილი), რომელთა შრომებშიც სხვადასხვა კუთხით განხილულია ქართული ფილოსოფიისა და ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის საკითხები და მოხაზულია ქართული ფილოსოფიის ისტორიის საკვანძო საკითხების კონტურები. ამგვარი კვლევების დაგვირგვინება იყო შალვა ნუცუბიძის - „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ ორ ტომად (1956, I ტომი; 1958, II ტომი), რითაც დაფუძნდა ქართველოლოგიის ახალი დარგი - *ქართული ფილოსოფიის ისტორია*, როგორც მეცნიერება.

მონოგრაფიის განხილვისას ყურადღებას გავამახვილებთ იმ სიახლეებზე, რაც ქართული ფილოსოფიის ისტორიის კვლევაში ხიდაშელს ეკუთვნის.

როგორც ცნობილია ფეოდალურ საქართველოში ეკლესიის შიგნით მიმდინარეობდა ბრძოლა მონოფიზიტობასა (ქრისტეში მხოლოდ ღვთაებრივი საწყისის აღიარება) და დიოფიზიტობას (ქრისტეში როგორც ღვთაებრივი, ისე ადამიანური საწყისის აღიარება) შორის. მას შემდეგ, რაც მე-7 საუკუნეში საქართველოს ეკლესიამ დააკანონა დიოფიზიტობის დოგმატი, მონოფიზიტობა გამოცხადდა მწვალებლობად (ერეტიკოსობად). ხიდაშელი ამ მოვლენას აფასებს დადებითად და თავის აზრს საინტერესო და სათანადო არგუმენტებით ამაგრებს, კერძოდ: „*ქრისტეში გაერთიანება ღვთაებრივი და ადამიანური საწყისებისა წარმოადგენდა ზეცისა და მიწის ღუაღიზმის დაძლეvas თავი-*

სებურ, რელიგიურ ფორმაში. ადამიანის აღიარება ქრისტეში, რაც ღმერთკაცის თავისებური წარმოდგენის სახით ჩამოყალიბდა, ქმნიდა გარკვეულ ნიადაგს თავად ადამიანობის ღირებულების აღიარებისა და ადამიანში ადამიანურობის გამართლებებისთვის, ადამიანზე იმ ნიშნების გავრცელებისთვის, რომლებსაც შუა საუკუნეების აზროვნება მხოლოდ იმქვეყნიურის კუთვნილებად თვლიდა“ (ხიდაშელი, 1988: 73).

სწორედ ამგვარად ჩამოყალიბებული ქრისტიანობა შეიძლება ყოფილიყო რენესანსის ერთ-ერთი მსოფლმხედველობრივი საფუძველი. ეს საქართველოში განხორციელდა და ამის საფუძველზე მომზადდა რენესანსი საქართველოში.

უნდა ითქვას, რომ დიოფიზიტობის მნიშვნელობასა და როლზე ქართული რენესანსული კულტურისთვის ქართულ მეცნიერებაში პირველად ხიდაშელმა მიაქცია ყურადღება.

როგორც აღვნიშნეთ, 1962 წელს რუსულ ენაზე გამოცემულ მონოგრაფიაში ხიდაშელი მთავარ საკითხად განიხილავს ფეოდალურ საქართველოში ორ დაპირისპირებულ მსოფლმხედველობას. ამ თემას აგრძელებს ხიდაშელი განსახილველ გამოკვლევაშიც. ოღონდ ამას აკეთებს ხელოვნებისა და ლიტერატურული ძეგლების მაგალითებზე. მრავალთაგან სანიმუშოდ განვიხილოთ ორი საპირისპირო მაგალითი. ერთ შემთხვევაში ეს არის მე-10 საუკუნის ჭედური ხელოვნების ძეგლი - „იშხანის ჯვარცმა“, ხოლო მეორე შემთხვევაში გიორგი მერჩულის - „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“.

„იშხანის ჯვარცმას“, ხიდაშელი სწორედ ზემოაღნიშნული პოზიციიდან (დიოფიზიტური მოძღვრების დადებითი როლი იგულისხმება) განიხილავს ამ ძეგლს. მას აინტერესებს ძეგლის იდეური შინაარსი, ჯვარცმული ქრისტეს განცდები, თუ როგორ არის გადმოცემული ეს განცდები ძეგლში. „ქრისტე აქ გამოსა-

ხულია <<დაბუჭული, ჩაცვივნილი თვალებით მახვილ სახეზე, რომელიც სავსეა სევდით, ატანილი წამებით, დაქანცულობით>>. თავი მას მსუბუქად აქვს დახრილი, რაც კიდევ უფრო აძლიერებს გადატანილი სევდისა და ტანჯვის შთაბეჭდილებას“ (ხიდაშელი, 1988: 95).

იშხანის ჯვარცმისგან სრულიად განსხვავდება მარტვილის ჯვარცმა, სადაც არავითარი ტანჯვა, წამება, ემოციური გამოხატულება და ხიდაშელი აკეთებს საყურადღებო დასკვნას: აქ საქმე გვაქვს ჯვარცმის აქტის ორ განსხვავებულ ინტერპრეტაციასთან, „იშხანის ჯვარცმის მქანდაკებელი ჯვარცმაში ბუნებრივ, ადამიანურ აქტს ხედავს - ქრისტეს სიკვდილს, გადატანილ ფიზიკურ ტკივილებს და სულიერ წამებას (ჩამოვარდნილი ფიგურა, დაბუჭული თვალები); მარტვილის ჯვარცმის ოსტატისთვის, პირიქით, ქრისტეს ჯვარცმა გამოხატავს სიკვდილზე გამარჯვების საზეიმო აქტს (მოზიმი, თავაწეული, თვალგახელილი ფიგურა)“ (ხიდაშელი, 1988: 95).

ხაზგასასმელია ის გარემოება, რომ იშხანის ჯვარცმა შესრულებულია 973 წელს, ხოლო მარტვილისა - 1050 წელს. რენესანსული თვალსაზრისით და ჰუმანიზმის პოზიციიდან სწორედ იშხანის ჯვარცმა იმსახურებს ყურადღებას, მით უმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ ის უფრო ადრეა შექმნილი, ვიდრე მარტვილის ჯვარცმა.

ხიდაშელი მიიჩნევს, რომ იშხანის ჯვარცმის იდეური შინაარსი დროის მოთხოვნილებას შეესაბამება და ადასტურებს მისი შემქმნელის მხრიდან დოგმატური ინტერპრეტაციისგან გადახვევის შესაძლებლობას. აქვე ავტორის მრავლისმეტყველი დასკვნა: „ხელოვნების ამ ძეგლის შემოქმედისთვის ქრისტე წარმოადგენს არა იმდენად ტრიუმფატორს, რომელმაც სიკვდილით სიკვდილი დათრგუნა და გამარჯვებულია, რამდენადაც ადა-

მიანს, რომელმაც დიდი ადამიანური - ფიზიკური და სულიერი წამება გადაიტანა და მისი წამება დასრულდა ისე, როგორც ადამიანისთვის უნდა დასრულებულიყო“ (ხიდაშელი, 1988: 97).

რაც შეეხება გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებას“, აქ ხიდაშელი აღნიშნავს, რომ ნაწარმოების ავტორს, როგორც ამას ივანე ჯავახიშვილი წერდა - „[...] გულში უღვიოდა ბუნების მშვენიერების ტრფიალება, იგი აღტაცებით შეჰხაროდა ბუნების ლამაზსა და მომხიბლავ სურათებს“ და ეს თხზულება შეიძლება მცირე ჟანრის „საერო“ ნაწარმოებად ჩაითვალოს (ხიდაშელი, 1988: 79-80).

მეორე მხრივ კი „გიორგი მერჩულეს თხზულების ერთ-ერთი ძირითადი მსოფლმხედველობრივი იდეა ზეცისა და მიწის დუალიზმი და მათი დაპირისპირებაა“. ამ ორი სამყაროს, ორი სამეფოს საფუძველს ხიდაშელი პლატონის ფილოსოფიაში ხედავს: „ცნობილია, რომ ამგვარი შეხედულებების ანტიკურ წყაროს პლატონის მოძღვრება შეადგენს და გიორგი მერჩულეს, როგორც შუა საუკუნეების მოაზროვნის დამოკიდებულება ანტიკური მემკვიდრეობისადმი, მონოთეისტური და კრეაციონისტული პოზიციითაა განსაზღვრული“ (ხიდაშელი, 1988: 81).

კიდევ ერთი საკითხი ხიდაშელის ამ გამოკვლევიდან. საკითხი რუსთაველის მსოფლმხედველობას შეეხება. არც თუ იშვიათად რუსთაველოლოგები ფილოსოფოსებს საყვედურობენ, რომ რუსთაველთან არარსებულ ფილოსოფიას ეძებენ. არადა, როგორც ნუცუბიძე, ისე ხიდაშელი მუდამ ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ რუსთაველი, უპირველესად, პოეტია და მისი „ვეფხისტყაოსანი“ მხატვრული ნაწარმოებია. ვნახოთ როგორ არის ჩამოყალიბებული ეს თვალსაზრისი ხიდაშელთან: „რუსთაველი, პირველყოვლისა, პოეტია და არა მგონია, რომ ეს უტყუარი ფაქტი ვინმეს სადავოდ მიაჩნდეს. მის მთავარ მიზანს სინამდ-

ვილის მხატვრული ასახვა, მხატვრული განზოგადება შეადგენს და თავის მსოფლმხედველობას გამოხატავს, პირველყოვლისა, მხატვრული აზროვნების საშუალებებით. შემოქმედების ამ სფეროშია რუსთაველის ადგილი და მისი გენიალობისა და ირიგინალობის ფარგლებიც უმთავრესად მხატვრული აზროვნებით არის განსაზღვრული“ (ხიდაშელი, 1988: 247).

აღნიშნული სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ რუსთაველი შორს არის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობისგან და ეს კარგად აქვს შენიშნული ხიდაშელს: რუსთაველი, როგორც დიდი მასშტაბისა და ფართო ჰორიზონტის შემოქმედი, „არ იფარგლება მხოლოდ მხატვრული განზოგადებით და თამამად <<იჭრება>> სინამდვილის ფილოსოფიური განზოგადების სფეროში“ (ხიდაშელი, 1988: 247).

განსახილველ გამოკვლევაში ასევე მნიშვნელოვანია რენესანსისა და ჰუმანიზმის ფილოსოფიური საფუძვლის გარკვევა. როცა ხიდაშელის ეს გამოკვლევა იწერებოდა, ქართულ ფილოსოფიაში გარკვეული იყო, რომ რენესანსისა და ჰუმანიზმის ფილოსოფიური საფუძველი ნეოპლატონური ფილოსოფიაა. თუმცა, ამ აღიარებას წინ უსწრებდა ცხარე დისკუსიები საკითხის ირგვლივ. ჯერ ნუცუბიძემ და შემდგომ ხიდაშელმა ჩვენს მეცნიერებაში გადამწყვეტი როლი შეასრულეს ამ თვალსაზრისის დამკვიდრებაში.

ხიდაშელმა უფრო დააზუსტა ეს თვალსაზრისი, კერძოდ, თუ რატომ და რის საფუძველზე შეიქმნა ნეოპლატონიზმი რენესანსისა და ჰუმანიზმის მსოფლმხედველობრივ საფუძველად. ხიდაშელის აზრით, „[...] ნეოპლატონიზმის ერთ-ერთი თავისებურება პირველი საწყისისა და სამყაროს ერთიანობის იდეაა, რომელიც მიწისა და ზეცის დუალიზმის დაძლევისკენ იყო

მიმართული. ამ იდეამ დიდი მნიშვნელობა მოიპოვა რენესანსის ეპოქის ცხოვრებაში“ (ხიდაშელი, 1988: 141).

ასეთია ქართულ ფილოსოფიაში ხიდაშელის კვლევა-ძიებისა და მიღწეული შედეგების ზოგადი მონახაზი. ნაშრომში განსაკუთრებული ყურადღება მივაქციეთ საკვლევი საკითხებისა და პრობლემებისადმი ხიდაშელის ორიგინალურ მიდგომებს და ამის საფუძველზე გაკეთებულ დასკვნებს.

§2. რენესანსის საკითხები

აღმოსავლური რენესანსის თეორიის, რასთანაც უშუალო კავშირშია ქართული რენესანსის თვალსაზრისი, ავტორია შალვა ნუცუბიძე (1888-1969). მან თავისი საბოლოო თვალსაზრისი რენესანსსა და ქართულ რენესანსზე გადმოსცა მონოგრაფიაში - „Руставели и восточный Ренессанс“ (Тбилиси, 1947). ამ ნაშრომში მან გამოიკვლია ქართული რენესანსის ჩამოყალიბების წინაპირობები და ფილოსოფიური წყაროები, განსაზღვრა მისი ადგილი ქართულ კულტურაში.

რენესანსის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში ნუცუბიძე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ნეოპლატონიზმის ქრისტიანულ რედაქციას - არეოპაგიტულ მოძღვრებას. არეოპაგიტუკას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული რენესანსისთვისაც, – ასეთია ნუცუბიძის თვალსაზრისის დედააზრი.

ქართული რენესანსის ჩამოყალიბებაში ნუცუბიძე ერთ-ერთ გადამწყვეტ ფაქტორად მიიჩნევს არეოპაგიტული იდეების აღორძინებას XI-XII საუკუნეების საქართველოში. ამ აღორძინებაში იგულისხმება ეფრემ მცირეს მიერ ფსევდო-

დიონისე არეოპაგელის თხოულებებისა და მასზე დართული მაქსიმე აღმსარებლის კომენტარების ძველბერძნულიდან ქართულ ენაზე თარგმნა.

ქართული რენესანსის საკითხების კვლევისას, ნუცუბიძემ განსჯის საგნად გაიხადა ამქვეყნიურისა და იმქვეყნიურის სახით წარმოდგენილი მიწიერისა და ზეციერის ურთიერთმიმართება და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ მათგან რომელიმეზე უპირატესობის მინიჭება საკითხს ვერ გადაწყვეტს. მას მიაჩნია, რომ ვერც ნიზამიმ, ვერც დანტემ, ვერც პეტრარკამ და ვერც სხვებმა ვერ მოახერხეს პრობლემის გადაჭრა. ამის მიზეზი კი იყო ან მიწიერისა და ზეციერის ერთმანეთისგან მოწყვეტა, ან კიდევ ამქვეყნიურის წარმოდგენა ზეციურში (დანტე). ეს ჰარმონია მიღწეულია რუსთაველთან იმით, რომ მისთვის პოეზია საღმრთო გასაგონია, ღვთის ნაბოძებია ადამიანისთვის. ამავე დროს პოეზიით ტკბობისთვის მიწისგან მოწყვეტა საჭირო არ არის: „პოეზიით დატკბობა ამქვეყნად შეუძლია მას, ვინც მას ზიარებია“ (ნუცუბიძე, 1976: 345).

რა უდევს საფუძველად მიწიერისა და ზეციერის ჰარმონიას? ამ კითხვაზე პასუხისას ნუცუბიძე საყურადღებო აზრს გამოთქვამს რენესანსის მსოფლმხედველობრივ (ფილოსოფიურ) საფუძველის ჩამოყალიბების ისტორიაზე. მისი აზრით, პლატონის „ნადიმიდან“ პლოტინეს „მშვენიერებაზე“ ტრაქტატის გავლითა და არეოპაგიტული წიგნების ჩათვლით, მომზადდა თვალსაზრისი მშვენიერებასა და სიყვარულზე, საიდანაც იწყება გზა ადამიანის სიყვარულისკენ, ამქვეყნიური სილამაზისკენ, „რომელიც გაგებული იყო, როგორც მშვენიერების ანარეკლი და მისდამი მიბაძვა“ (ნუცუბიძე, 1976: 345-346).

ნუცუბიძეს რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ და მასში გატარებული მსოფლმხედველობა მიაჩნია სწორედ იმ ფენომენად, რომელშიც აისახა პლატონის, პლოტინესა და განსაკუთრებით არეოპაგიტული ნეოპლატონიზმის თვალსაზრისი მიწიერისა და ზეციერის ჰარმონიაზე.

ნუცუბიძის აზრით, რუსთაველი მიწიერისა და ზეციერის სინთეზითა და ჰარმონიით პრინციპულად განსხვავდება აღმოსავლეთისა და დასავლეთის რენესანსის მსოფლმხედველობებისგან. ნუცუბიძის თვალსაზრისის ერთი მთავარი ღირსება არის ის, რომ მას ქართული რენესანსის მწვერვალი – რუსთაველის შემოქმედება, ერთი მხრივ, ლოგიკური აუცილებლობით გამოჰყავს საკაცობრიო კულტურის მსოფლმხედველობებიდან (პლატონი, პლოტინე, არეოპაგიტული მოძღვრება), ხოლო, მეორე მხრივ, მას არ წყვეტს მშობლიურ ნიადაგს, იგი „ვეფხისტყაოსანს“ ამირანის ლეგენდასთან აკავშირებს, კერძოდ, მის ზეცად ამაღლების სიყვარულის იდეასთან. ხოლო „*მანძილი, რომელიც ერთმანეთს აშორებს პოემას „ამირანის“ ამ პოეტურ ადგილსა და რუსთაველის გმირთა მშფოთვარე სწრაფვას, წარმოადგენს ქართული რენესანსის განვითარებისა და იდეური გადრმავეების საზომს*“ (ნუცუბიძე, 1976: 355).

ნუცუბიძის აზრით, „*რუსთაველმა შეისრუტა ყოველივე ის, რაც ქართული რენესანსის პოეზიის ძალუმმა და კანონზომიერმა განვითარებამ მოგვცა და თავისი მხატვრული გენიის მეშვეობით, ქართული სახელმწიფოებრიობის საზოგადოებრივ-ეკონომიკური განვითარების პირობებში, ეს რენესანსი უმაღლეს დონეზე აიყვანა. ამით ქართული რენესანსი თავის ეროვნულ საზღვრებს გასცდა. ლიტერატურისა და კულტურის შესახებ ობიექტური და თანმიმდევრული მეც-*

ნიერების თვალსაზრისით, სრულიად შეუძლებელია მსოფლიო რენესანსის შესწავლა ქართული რენესანსის შესწავლის გარეშე" (ნუცუბიძე, 1976: 366).

ნუცუბიძემ გამოკვეთა ქართული რენესანსის არსებითი მომენტები და გააკეთა საბოლოო დასკვნა, რომლის თანახმადაც რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ რენესანსული ძეგლია და საქართველოში რენესანსი უფრო ადრე არსებობდა, ვიდრე ევროპაში.

მსოფლიო რენესანსის არსის გასაგებად ქართული რენესანსის შესწავლის მნიშვნელობასა და იტალიაზე ადრე საქართველოში რენესანსის არსებობაზე ნუცუბიძის ეს თამამი მოსაზრება სამი ათეული წლის შემდეგ ბოლომდე გაიზიარა დიდმა რუსმა ფილოსოფოსმა და კულტუროლოგმა - ალექსეი ლოსევმა (Лосев, 1978: 33-34).

ნუცუბიძის სიცოცხლეშივე მისი დაწყებული საქმე შემოქმედებითად გააგრძელა და განავითარა შალვა ხიდაშელმა.

ხიდაშელის პოზიცია ქართულ რენესანსზე განსხვავდება ნუცუბიძის კვლევის გზისგან, რასაც თავის დროზე თვით ნუცუბიძე აღნიშნავდა. ამასთან, ამ განსხვავებას საფუძვლად უდევს ხიდაშელის თვალსაზრისის თავისებურება, კერძოდ, XI-XII საუკუნეების ქართულ კულტურას იგი განიხილავს აქსიოლოგიის (ღირებულების თეორიის) პოზიციიდან.

ნუცუბიძის მსგავსად, ხიდაშელი რენესანსის საკითხების კვლევისას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ნეოპლატონურ ფილოსოფიას და მას მიიჩნევს რენესანსის და ჰუმანიზმის მთავარ მსოფლმხედველობრივ წყაროდ. ამის თაობაზე ის შენიშნავს: „თეზისი იმის შესახებ, რომ რენესანსის (მათ შორის ქართულის) საფუძველს ნეოპლატონიზმი წარმოადგენს, კკუთვნის შ. ნუცუბიძეს და ეს თვალსაზრისი ცნობილი გახ-

და 30-40-იან წლებში აღმოსავლური რენესანსის თეორიასთან ერთად“ (Хидашели, 1984: 48).

ქართული ფილოსოფიის, განსაკუთრებით კი - ქართული რენესანსის საკითხების კვლევისას, ზიდაშელი გამოირჩეოდა პრობლემებისადმი ღირებულებითი მიდგომით. კერძოდ, ზიდაშელი იკვლევს და ადგენს ქართული აზროვნების ძირითად მიმართულებათა მსოფლმხედველობრივ საფუძველს ამქვეყნიური სინამდვილისადმი მათი დამოკიდებულების თვალსაზრისით. მისი აზრით, შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფიური აზრისთვის დამახასიათებელი იყო ორი ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულება. ერთი მსოფლმხედველობა - გამორიცხავს ისეთ შეხედულებას, რომლის მიხედვითაც ამქვეყნიურ ცხოვრებას თავისთავადი, დამოუკიდებელი მნიშვნელობა და ღირებულება აქვს. მეორე მსოფლმხედველობა კი რუსთაველის თვალსაზრისიდან მომდინარეობს და სამყაროს, ამქვეყნიურ სინამდვილეს, რომელიც ადამიანის წინაშე „უთვალავი ფერით“ არის გაშლილი, „თავისთავად მნიშვნელოვნად და ღირებულად“ მიიჩნევს.

ზიდაშელის აზრით, შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფია ქვეყნის კულტურული ცხოვრების შიგნით მომხდარი იდეური ცვლილებების თეორიულ დასაბუთებას წარმოადგენს. რამდენადაც ამ ცვლილებით განსაზღვრული იდეა ამქვეყნიური სინამდვილის და მასში მოქმედი ადამიანის ღირებულების აღიარებაა, ამდენად იმ დროის ქართული ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის ძირითად ამოცანას ამქვეყნიური სინამდვილის ონტოლოგიური, გნოსეოლოგიური, ეთიკური და ესთეტიკური ღირებულებების და, ამის შესატყვისად, ადამიანურის ახლებური გაგების დასაბუთება შეადგენს (ზიდაშელი, 1988: 225).

თავისი მეცნიერული მოღვაწეობის ბოლო ათი წელი ზიდაშელმა მიუძღვნა ქართული ფილოსოფიის ისტორიის, ქართული რენესანსისა და რუსთველოლოგიის საკითხების კვლევას. სწორედ ამ მონაკვეთში გამოაქვეყნა მნიშვნელოვანი გამოკვლევები, კერძოდ: „რუსთაველის მსოფლმხედველობის საკითხები“ (1981), „Вопросы грузинского Ренессанса“ (1984), „ნეოპლატონური იდეების ასახვა შუა საუკუნეების ფილოსოფიაში“ (1986), „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ (1988) და „ნეოპლატონიზმის თეორია რუსთველოლოგიაში“ (1990).

ნუცუბიძის ქართული რენესანსის კონცეფცია ზიდაშელის აღნიშნულ ნაშრომებში კიდევ უფრო გაღრმავდა და განვითარდა. ზიდაშელისთვის რენესანსის არსი გულისხმობს მიწიერი ცხოვრების ღირებულად აღიარებას და ადამიანის ახლებური გაგებას. „როგორც ითქვა, – აღნიშნავს ზიდაშელი, – რენესანსისა და რენესანსული ჰუმანიზმის ძირითადი თავისებურება მდგომარეობს ზიდაშელი სინამდვილისა და ამქვეყნიური ადამიანური არსებობის ღირებულად აღიარებაში. აქედან – ახალი, შუა საუკუნეებისგან განსხვავებული დამოკიდებულება ანტიკურობისადმი და ახალი, განსხვავებული გაგება ადამიანურისა“ (Хидашели, 1984: 35).

რენესანსი ახალი ეპოქის დასაწყისია, მაგრამ ის მზადდებოდა და მწიფდებოდა შუა საუკუნეების პირობებში და ატარებდა ეპოქის სააზროვნო ნიშნებს. ამიტომაც ამქვეყნიური სინამდვილის ღირებულების აღიარება, - წერს ზიდაშელი, - სულაც არ ნიშნავს იმქვეყნიური (ზეციური) ღირებულების უარყოფას. „ის ქვეყანა“ რჩება „უმაღლეს, რუსთაველის სიტყვით „ზენა“ სინამდვილედ, აბსოლუტურ მნიშვნელობად და ღირებულად“.

ყველაფერი ეს, ზიდაშელის აზრით, რუსთაველთან, როგორც პოეტთან, მხატვრული ხერხებით არის გადმოცემული. ზილული სამყარო მისთვის პირველყოვლისა, ესთეტიკურ ღირებულებას წარმოადგენს. მშვენიერება „ვეფხისტყაოსანში“ ყოველთვის ამაღლებულია და ესთეტიკურის უმაღლეს რანგს მიეკუთვნება.

როგორც ცნობილია, რუსთაველოლოგთა და, საერთოდ, სპეციალისტთა შორის არაა ერთიანი აზრი რუსთაველის მსოფლმხედველობის წყაროებზე. ამ საკითხის გარკვევისას კი, აზრთა სხვადასხვაობა და ბევრი გაუგებრობაცაა. ზიდაშელმა მონოგრაფიაში „ნეოპლატონიზმის თეორია რუსთაველოლოგიაში“ (1990) დამაჯერებლად აჩვენა ნეოპლატონიზმის, კერძოდ, მისი ქრისტიანული რედაქციის - არეოპაგიტული მოძღვრების გადამწყვეტი როლი რუსთაველის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ზიდაშელის კვლევებში ყველაზე ნათლადაა გამოკვეთილი, თუ რის საფუძველზე შეიძლება ჩაითვალოს ნეოპლატონური ფილოსოფია რენესანსის იდეურ საფუძვლად. მისი მართებული შენიშვნით, „*ნეოპლატონიზმის ერთ-ერთი თავისებურება პირველსაწყისისა და სამყაროს ერთიანობის იდეაა, რომელიც მიწისა და ზეცის დუალიზმის დაძლევისკენ იყო მიმართული. ამ იდეამ დიდი მნიშვნელობა მოიპოვა რენესანსის ეპოქის იდეურ ცხოვრებაში და აისახა ნიკოლაუს კუზანელისა და ჯორდანო ბრუნოს ფილოსოფიაში*“ (ზიდაშელი, 1988: 141).

კუზანელთან ეს შეხედულება, ზიდაშელის აზრით, გამოთქმულია აბსოლუტური მაქსიმუმისა და აბსოლუტური მინიმუმის ერთიანობის იდეით. „*ამ დებულებათა იდეური*

წყარო ნეოპლატონიზმია, კუზანელთან – ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი, ბრუნოსთან – პლოტინე“ (ხიდაშელი, 1988: 222).

ხიდაშელი ღმერთისა და სამყაროს ერთიანობის ნეოპლატონური თვალსაზრისის მნიშვნელობას უპირველესად, ხედავს მიწიერისა და ზეციერის დაპირისპირების გაუქმებაში. ნეოპლატონიზმმა არა მხოლოდ ამოავსო მიწიერისა და ზეციერს შორის არსებული უფსკრული, არამედ თვით სამყარო წარმოადგინა, როგორც „იგივე ღმერთად, ოღონდ მისი განვითარების გარკვეულ საფეხურზე“ (ა.ლოსევი). ხიდაშელი ბოლომდე იზიარებს ა.ლოსევის თვალსაზრისს იმის თაობაზე, რომ აღნიშნულ საკითხში ნეოპლატონიზმი „აღმოჩნდა ფრიად შესაფერისი ბაზისი რენესანსული ფილოსოფიისთვის“. ამ მხრივ, ის აღმატებოდა „არისტოტელეს მშრალ კონსტრუქციებს“. ნეოპლატონიზმი „იძლეოდა უმაღლეს სამყაროში ზეასვლის ცოცხალ შერბნებას, ღვთაებრივი ენერგიებით აღსავსე ბუნებასა და იდეალურ სამყაროს, როგორც ცოცხალ და ადამიანისათვის სავსებით მისაღწევ სილამაზეს“ (ხიდაშელი, 1988: 222. შდრ.: Лосев, 1978: 103).

ღმერთისა და სამყაროს ერთიანობის ნეოპლატონური თვალსაზრისი, რომლის საფუძველზეც ამქვეყნიურ ცხოვრებას ღირებულება ენიჭება, საბოლოოდ, ნეოპლატონიზმს რენესანსის იდეურ წყაროდ სახავს. ხიდაშელი ამ თვალსაზრისის უტყუარ ხორცშესხმას ხედავს „ვეფხისტყაოსანში“. ამ მიმართებით, მნიშვნელოვნად უნდა ჩაითვალოს მისი დასკვნა: „ამქვეყნიური სინამდვილის ღირებულებისა და მნიშვნელობის აღიარება ლოგიკური, ეთიკური, ესთეტიკური და გნოსეოლოგიური ღირებულებების ერთიანობას გულისხმობს“ (ხიდაშელი, 1988: 225).

ქართულ რენესანსზე ხიდაშელის მოსაზრებათა გასაგებად ყურადღებას იმსახურებს ვეფხისტყაოსნისეული „მზიანი ღამისა“ და „უჟამო ჟამის“ ცნებების ხიდაშელისეული ანალიზი. იგი კრიტიკულად იხილავს ამ ცნებების შესახებ სხვადასხვა ავტორთა თვალსაზრისებს და საბოლოოდ მიდის იმ დასკვნამდე, რომ „რუსთაველი იმდენად ღრმადაა გაცნობიერებული მოძღვრებაში, საიდანაც „მზიანი ღამე“ მომდინარეობს, რომ ამოდის ამ თვალნათლივი სახის მოაზრების ყველაზე რთული და, ამავე დროს, თავისებური შეხედულებიდან ნათელისა და ბნელის, „მზიანისა“ და „ღამის“ გაერთიანების შესახებ. რუსთაველის „მზიანი ღამე“ არაა არც ცალკე აღებული ნათელი (მზე) და მისი წარმოდგენა, არც ცალკე აღებული ბნელი (ღამე) და მისი წარმოდგენა. ესაა ერთი მთლიანი წარმოდგენა, რომელშიც ნათელი და ბნელი ერთმანეთს ემთხვევა, ისევე როგორც, ღმერთში ერთმანეთს ემთხვევა არსებობა და არარსებობა, ცოდნა დამყარებული მის არსებობაზე ყოველივეში, ცოდნას დამყარებულს არ-არსებობაზე არსად“ (ხიდაშელი, 1988: 288).

ხიდაშელი ამავე კონტექსტში იხილავს „უჟამო ჟამის“ ცნებას. არეოპაგიტიკაში დაპირისპირებული პრედიკატები, ხიდაშელის მართებული აღნიშვნით, ღმერთის მისტიკური წვდომის საფეხურზე „მოიხსნება“, როცა ღმერთი ხასიათდება „არცა საუკუნე, არცა ჟამი“, „არცა სიდედე, არცა სიმცირე“, იგი „არცა დგას, არცა იძვრის“ და ა. შ. აქედან ხიდაშელი ასეთი შემაჯამებელ დასკვნას აკეთებს: „მაგრამ ამას რუსთაველის „უჟამო ჟამის“ გარკვევისათვის ის მნიშვნელობა ენიჭება, რომ რუსთაველის დამოკიდებულებას არეოპაგიტიკისგან კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი თვალსაზრისით ადასტურებს. აქ კი საკმარისია იმის დადგენა, რომ არეოპაგიტიკაში „უჟამო“ და „ჟამი“ გარკვეულია, როგორც ერთი მეორის საპირისპირო ცნებები და ორი-

ვე მათგანი მიეწერება პირველმიზეზს; გამართლებულია და დასაბუთებული ღმერთის წარმოდგენა, როგორც „უჟამოსი“ და როგორც „ჟამის“ (ხიდაშელი, 1988: 297).

რუსთაველის ეს თვალსაზრისი, ხიდაშელის შენიშვნით, პირდაპირ კავშირშია არეოპაგიტიკასთან, რომ ამ მოძღვრებაში მოცემული ღმერთის დადებითი (კატაფატიკური) და უარყოფითი (აპოფატიკური) დახასიათება სწორედ ასეთად წარმოადგენს ღმერთს. დადებითი დახასიათების მიხედვით, ღმერთი ნათელია, ხოლო აპოფატიკური მეთოდით დახასიათებული ღმერთი არის გაურკვეველი და ბნელი. ხიდაშელი აქ არ ჩერდება და მრავალმხრივ საყურადღებო შენიშვნას აკეთებს: „მაგრამ ამით არ ამოიწურება საბოლოო პასუხი კითხვაზე. ცალ-ცალკე აღებული „ნათელი“ და „ბნელი“ დაპირისპირებულ მიმართებათა გამოხატულებაა. „მზიანი ღამე“ კი ერთი ცნებაა და პრობლემა დაპირისპირებული წარმოდგენების გაერთიანებაში და მისი ონტოლოგიური საფუძვლების დასაბუთებაშია“ (ხიდაშელი 1988: 289).

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ხიდაშელის აზრით, რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ მოცემული „მზიანი ღამე“ და „უჟამო ჟამი“ გამოხატავს ღმერთს, რომელიც, როგორც უმაღლესი არსება, თავისთავში მოიცავს დაპირისპირებულ მხარეებს და საკუთრივ მაღლა დგას ყოველგვარ დაპირისპირებაზე. მსგავსი ვითარებაა არეოპაგიტიკაში, სადაც ღმერთი მაღლა დგას ყოველგვარი დადებითი და უარყოფითი დახასიათებით მიღებულ ცოდნაზე. ამ საკითხში რუსთაველი ამოდის არეოპაგიტიკიდან და პოემის ცნობილ სტროფში იტყვის:

ჰე, მზეო, ვინ ხატად გთქვეს მზიანისა ღამისად,
ერთ-არსებისა, ერთისა, მის უჟამოსა ჟამისად,
ვის გმორჩილებენ ციერნი, ერთის იოტის წამისად,

ბედსა ნუ მიცვლი, მიაჯე შეყრამდის ჩემად და მისად!
ვ ი ს ს ხ ა ტ ა დ ღ მ რ თ ი ს ა დ გ ი ტ ყ ვ ი ა ნ
ფ ი ლ ო ს ო ფ ო ს ნ ი წ ი ნ ა ნ ი“.

რუსთაველი თვითონ მიუთითებს მისი ამ სახეების წყაროზე „ფილოსოფოსნი წინანიზე“. საკმარისია, გავიხსენოთ, თუ ვინ იყვნენ ის ფილოსოფოსები, რომლებიც მზეს ღმერთის ხატად თვლიდნენ და ძნელი არ იქნება იმის გარკვევა, თუ ვინ იგულისხმებიან მათში. მზეს ღმერთის ხატად მიიჩნევდნენ ნეოპლატონიკოსები და, მათ შორის, ქრისტიანული ნეოპლატონიზმის წარმომადგენელი ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი. ამასთან, ღმერთისა და მზის ანალოგიის ცნობილი თვალსაზრისი ფსევდო-დიონისემ განსაკუთრებულ სიმაღლეზე აიყვანა. იმის გათვალისწინებით, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ კარდინალურ საკითხზე დამოწმებულია „ბრძენი დივნოსი“ - ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი და არა სხვა ვინმე, საფუძველს გვაძლევს „ფილოსოფოსნი წინანიში“ ვიგულისხმოდ ნეოპლატონიკოსები, ზოგადად, და ფსევდო-დიონისე, კერძოდ.

აღვნიშნავთ იმასაც, რომ არეოპაგიტული მოძღვრების გავლენა ყველაზე ნათლად რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანშია“ და კარდინალურ საკითხებში სწორედ ფსევდო-დიონისეს დამოწმება პოემაში იმის დასტურია, რომ მისი ძირითადი მსოფლმხედველობრივი წყარო სწორედ არეოპაგიტიკაა.

რენესანსზე, ჰუმანიზმსა და ქართული რენესანსის საკითხებზე ხიდაშელის პოზიცია ნათლად ჩანს მის პოლემიკაში გერმანელ ფილოსოფოს ზიგფრიდ ვოლგასტანთან.

ვოლგასტმა, მართალია, ქართველ მკვლევართა (ძირითადად შ. ხიდაშელის) ბევრი მოსაზრება გაიზიარა, მაგრამ საბოლოოდ XI-XII საუკუნეების საქართველოში რენესანსის არსებობა ეჭვქვეშ დააყენა: „*საქართველოს შეუძლია იამაყოს იმ*

შედეგებით, რომელსაც XI-XII სს. ამ საფუძველზე მისმა საუკეთესო წარმომადგენლებმა მიაღწიეს, მაგრამ განა ზუსტი იქნება ეს ფაქტი „რენესანსის“ ცნებით აღვნიშნოთ? ზიდაშელი ამას აკეთებს და მე ეს პრობლემატურად მეჩვენება“ (ქართული..., 1988: 39).

ზიდაშელი ვოლგასტის სტატიაზე პასუხში აღნიშნავს, რომ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის რენესანსის თეორიის დასაბუთება შეიძლებოდა „რენესანსის იდეურ თავისებურებათა მსგავსების, ზოგადობის დადგენის გზით ერთსა და მეორე შემთხვევაში“, „ეს იყო ჩემი კვლევის გზა, – აღნიშნავს ზიდაშელი, – მაგრამ ეს მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ ევროპული რენესანსი, როგორც ისტორიული ფაქტი, წარმოადგენს საყრდენს რენესანსის ცნების გარკვევისთვის, მაგრამ არა საფუძველს ევროპული რენესანსის ერთადერთ ისტორიულ ფაქტად აღიარებისათვის“ (ქართული..., 1988: 44).

ზიდაშელი არ ეთანხმება ვოლგასტს, რომლის თანახმად, ევროპაში ადგილი ჰქონდა ანტიკურობის ამპუტირებას და სწორედ ამიტომაც, რენესანსი ნამდვილი აღორძინებაა. ზიდაშელის აზრით, შუა საუკუნეებსა და რენესანსს შორის წყვეტა არ ყოფილა, „მაგრამ რენესანსის წარმოქმნის პროცესი არის წყვეტილი უწყვეტობაში, ნახტომი ხანგრძლივ თანდათანობით განვითარებაში, და ამ ფაქტს არანაკლები მნიშვნელობა აქვს მისი ბუნებისა და კანონზომიერების გაგებისათვის“ (ქართული..., 1988: 46).

საყურადღებო და მნიშვნელოვანია ზიდაშელის შემდეგი შენიშვნაც: XII საუკუნის ქართულ სააზროვნო სინამდვილეს ბევრი აქვს ანალოგიური იაკობ ბურკჰარდტის მიერ დაბასიათებულ რენესანსთან იტალიაში. მაგრამ ანალოგიურია და არა იგივეობრივი, „რადგან შეუძლებელია ორ სხვადასხვა სა-

ზოგადოებრივ მოვლენათა იგივეობაზე ლაპარაკი, როგორი მსგავსებაც არ უნდა იყოს მათ შორის“ (ქართული..., 1988: 48).

ხიდაშელი აღნიშნავს, რომ, მართალია, ვოლგასტი იზიარებს მის აზრს ნეოპლატონიზმზე, როგორც „გადამწყვეტ საფუძველზე“ რენესანსის ეპოქის აზროვნებისთვის, მაგრამ, ეტყობა, მას სათანადო მნიშვნელობას არ აძლევს. ხიდაშელი პოლემიკას ასეთი დასკვნით ამთავრებს: „ყოველივე თქმულის შემდეგ, ვფიქრობ, არსებობს თუ მეტი არა, არანაკლები საფუძველი იმისათვის, რომ დავეთანხმო მრავალ ცნობილ ავტორს და რეცენზიის სათაურშივე დასმულ კითხვას – არსებობდა თუ არა ქართული რენესანსი? – გავცე პასუხი: არსებობდა და როგორც ლოსევი წერს, „ამაზე კამათი შეუძლებელია“ (ქართული..., 1988: 51).

ხიდაშელისა და ვოლგასტის პოლემიკას გამოეხმაურა აკად. გურამ თევზაძე. მისი აღნიშვნით, თავდაპირველად გერმანელი მეცნიერი სკეპტიკურად უყურებდა ქართული რენესანსის არსებობის ფაქტს, მაგრამ შალვა ხიდაშელთან პოლემიკის შემდეგ, მან გარკვეულად შეიცვალა და კიდევ შეარბილა თავისი პოზიცია (ქართული..., 1988: 31-35).

საბოლოოდ, შეიძლება ითქვას, რომ ხიდაშელმა თავის შრომებში და, აგრეთვე, ვოლგასტთან პოლემიკაში ნათლად აჩვენა რენესანსის არსი და საქართველოში რენესანსის არსებობა.

53. რუსთველოლოგია

ხიდაშელის მრავალმხრივ შემოქმედებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია რუსთველოლოგიას. შეიძლება ითქვას, რომ ხიდაშელი ჩამოყალიბდა ერთ-ერთ გამორჩეულ რუსთველოლოგად, რომელიც რუსთაველის შემოქმედებას აფასებდა ფილოსოფიის პოზიციიდან. ამასთან, ის ხაზგასმით და კატეგორიულად აღნიშნავდა, რომ რუსთაველი უპირველესად პოეტია, მხატვრული სიტყვის ოსტატი, ვისი შემოქმედებაც ამავე დროს არ განიცდის ფილოსოფიური იდეების ნაკლებობას. სწორედ ამ კუთხით უნდა შევაფასოთ „ვეფხისტყაოსანი“, როცა ვმსჯელობთ რუსთაველის ფილოსოფიაზე. აქედან გამომდინარე, ხიდაშელმა რუსთაველის შემოქმედება განიხილა მრავალმხრივ, უპირველესად, მხატვრული კუთხით, მსოფლმხედველობრივი პოზიციიდან, ფილოსოფიური თვალსაზრისით და სხვ.

ახლა აღნიშნულის ნათელი მაგალითია ხიდაშელის ნაშრომი - „რუსთაველის მსოფლმხედველობის საკითხები“ (1981 წ.). ეს გამოკვლევა ავტორის მრავალწლიანი მუშაობის შეჯამებაა. აღნიშნული წიგნის ღირებულებათაგან უნდა გამოიყოს რუსთაველის მსოფლმხედველობის განხილვა აქსიოლოგიის პოზიციიდან. ავტორს ეს თვალსაზრისი ჯერ კიდევ 50-იან წლებში ჰქონდა გატარებული თავის გამოკვლევებში, რომელიც მრავალი წლის მანძილზე ზუსტდებოდა, იხვეწებოდა და ბოლოს ასეთი სახე მიიღო: *„ჰუმანიზმის ძირითადი მსოფლმხედველობრივი იდეა მიწიერი სინამდვილის ღირებულების აღიარებაა, სამივე ონტოლოგიური, ეთიკური და ესთეტიკური მნიშვნელობით“*. ჰეგელის სიტყვები, რომელთა თანახმადაც, შუა საუკუნეების პირობებში მთელი პროგრესი „ამ ჩვენი ქვეყნის რწმენის აღდგე-

ნისკენ“ იყო მიმართული, ხიდაშელის აზრით, გულისხმობს ხილული სამყაროს ღირებულების აღიარებას. ეს საკითხები უფრო ადრე ავტორს განხილული ჰქონდა, აგრეთვე, სტატიაში - „ჰუმანიზმის ზოგიერთი საკითხი ქართულ მწერლობასა და „ვეფხისტყაოსანში“ (1954).

რუსთაველოლოგიაში ხიდაშელის წვლილის წარმოსაჩენად მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ჯერ რამდენიმე სხვა ცნობილ ავტორთა მოსაზრების განხილვა და ამის გათვალისწინებით, ხიდაშელის თვალსაზრისის გადმოცემა.

რუსთაველის მრავალმხრივ შემოქმედებაში განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს მისი „ვეფხისტყაოსნის“, როგორც ფილოსოფიური პოემის, შესწავლა და ანალიზი. ბუნებრივია, რომ საკითხის განხილვა შალვა ნუცუბიძით უნდა დავიწყოთ, რადგანაც ამ მიმართებით კვლევას ხომ მან დაუდო სათავე.

რუსთაველის შემოქმედების კვლევისას ერთ-ერთი მთავარი საკითხია „ვეფხისტყაოსნის“ მსოფლმხედველობრივი წყაროების გარკვევა. ამ საკითხზე აზრთა სხვადასხვაობაა. შეიძლება ითქვას, რომ მიმართებით მთავარი აქცენტი ნეოპლატონიზმზე, უფრო ზუსტად, მის ქრისტიანულ რედაქციაზე – არეოპაგიტულ მოძღვრებაზე კეთდება.

ნუცუბიძემ არაერთ ნაშრომში სპეციალურად გამოიკვლია არეოპაგიტის გავლენები ქართულ კულტურაზე და, კერძოდ, „ვეფხისტყაოსანზე“. მათგან უნდა გამოვყოთ ორი: „რუსთაველი და აღმოსავლური რენესანსი“ (თბილისი, 1947, რუსულად) და „რუსთაველის შემოქმედება“ (თბილისი, 1959, რუსულად), რომლებშიც არსებითად გამოკვლეულია ქართულ კულტურაზე არეოპაგიტის მრავალმხრივი გავლენა.

ნუცუბიძის ნაშრომი – „რუსთაველი და აღმოსავლური რენესანსი“ იყო იმ ჩანაფიქრის გაგრძელება, გაღრმავება და სრულყოფა, რომელიც მოცემული იყო მის მცირე მოცულობის შრომაში – „აღმოსავლური რენესანსი და ევროპოცენტრიზმის კრიტიკა“ (თბილისი, 1941, რუსულად).

ნეოპლატონიზმში, არეოპაგიტულ მოძღვრებასა და XI-XII საუკუნეების ქართულ ფილოსოფიურ აზრში ერთ-ერთი მთავარი საკითხი სიკეთისა და ბოროტების მიმართებაა. როგორც ერთ, ისე მეორე და მესამე შემთხვევაში ბოროტება უარსებოა, ის არასუბსტანციურია. ეს იდეა რუსთაველთან არეოპაგიტიკიდან გადმოდის და ამ საკითხში არეოპაგიტულ მოძღვრებასთან ქართული რენესანსის პოეზიის კავშირის თვალნათლივ მაგალითად ნუცუბიძეს მიაჩნია „ვეფხისტყაოსნის“ შემდეგი ცნობილი სტროფი:

*„ამ საქმესა დაფარულსა ბრძენი დივნოს გააცხადებს:
ღმერთი კარგსა მოავლინებს და ბოროტსა არ დაბადებს,
ავსა წამ-ერთ შეამოკლებს, კარგსა ხან-გრძლად
გააკვლადებს,*

თავსა მისსა უკეთესსა უზადო-ჰყოფს, არ აზადებს“.

ნუცუბიძის აღნიშვნით, „ამ ოთხ ტაეპში რუსთაველი გვაძლევს ყველაფერს, რაც კი ქართულმა რენესანსმა აითვისა არეოპაგიტული იდეების შესახებ პეტრიწის ნაწერებიდან“ (ნუცუბიძე, 1976: 179).

ამასთან, ნუცუბიძე ყურადღებას აქცევს იმ გარემოებას, რომ პეტრიწთან არეოპაგიტიკის ავტორი მოხსენიებულია დიონისეს სახელით, ჩახრუხაძესთან – დიონოსოთი, ხოლო რუსთაველთან ამ სახელის ქართული ფორმით – დივნოსით. რაც მთავარია, ნუცუბიძის აზრით, არც პეტრიწი და არც ჩახრუხაძე ამ სახელს არ უკავშირებენ არეოპაგიტულ მოძღვ-

რებას და ამ შეხედულებებს სხვა პიროვნებას მიაწერენ. რუსთაველი კი პირიქით – სწორედ იმ „დივნოსზე“ ლაპარაკობს, რომელმაც პროკლესთან დაკავშირებული იდეები გამოთქვა, რაც ავტორის შენიშვნით: „*მთლიანად შეესაბამება პეტრიწს და მისი ფილოსოფიური საქმის პოეტური ფორმით ასახვას რუსთაველის მიერ*“ (ნუცუბიძე, 1976: 179).

აქ ნუცუბიძეს იმის თქმა უნდა, რომ სიკეთისა და ბოროტების მიმართების თვალსაზრისი ნეოპლატონიზმიდან გადადის ქრისტიანულ ნეოპლატონიზმში – არეოპაგიტეიკაში, სადაც, მისივე სიტყვებით - ნეოპლატონიზმი „გადარგულია“ ქრისტიანულ ნიადაგზე და საუკუნეების შემდეგ ამ საკითხზე არეოპაგიტულ თვალსაზრისს პეტრიწისეული რედაქციით „პოეტური ფორმით“ გადმოსცემს რუსთაველი. ნუცუბიძემ მონოგრაფიაში – „რუსთაველის შემოქმედება“ უფრო დააკონკრეტა არეოპაგიტული მოძღვრების გავლენა – რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანზე“. ეს საკითხი ავტორს განხილული აქვს გამოკვლევის მე-3 თავში – „რუსთაველის შემოქმედების ფილოსოფიური ძირები“, სადაც უკვე კონკრეტულად არის მსჯელობა არეოპაგიტული იდეების ასახვაზე „ვეფხისტყაოსანში“.

უპირველესად, აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ახალ გამოკვლევაში, რომელიც სპეციალურად რუსთაველის შემოქმედებას ეძღვნება, სხვა არსებით საკითხებთან ერთად ნუცუბიძემ გამოკვეთა რუსთაველის შემოქმედების სათავეები, ხალხური, ლიტერატურული და ფილოსოფიური ძირები. გამოკვლევის სწორედ ბოლო თავშია ჩვენთვის საინტერესო არეოპაგიტეიკის გავლენებზე მსჯელობა.

ნუცუბიძე საკითხის განხილვას იწყებს იმით, რომ „ვეფხისტყაოსანს“ განიხილავს, როგორც ფილოსოფიურ პოემას

და იქვე განმარტავს ამგვარი მხატვრული ნაწარმოების არსს: „მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში არის ეგრეთ წოდებული ფილოსოფიური პოემები. მათი განმასხვავებელი ნიშანი ისაა, რომ ისინი აგებულია გარკვეულ მსოფლგაგებაზე, რომელიც გარკვეულ ეპოქაში შემუშავებულა, ფილოსოფიის სისტემაში გამოსახულა, ფილოსოფიის ცნობილ ძეგლებში აღბეჭდილა“ (ნუცუბიძე, 1980: 98).

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ რუსთაველი არ არის ფილოსოფოსი, ხოლო მისი პოემა მხატვრული ნაწარმოებია და, ამდენად, რუსთაველთან ფილოსოფია სისტემის სახით მოცემული არ არის. ამიტომაც რუსთაველის შემოქმედების ძირები პოემაში ჩაწულ ფილოსოფიურ ელემენტებში უნდა ვეძიოთ, აღნიშნავს ნუცუბიძე. ამასთან, „ვეფხისტყაოსნის“ იდეური საფუძველია სიკეთისა და ბოროტების ბრძოლა, მიზანი კი იმის ჩვენება, თუ როგორ ამარცხებს სიკეთე ბოროტებას. მაგრამ ეს ბრძოლა შინაგანი სიმტკიცის, „ჭირთა თმენის“ საფუძველზე გვეძლევა, „უბედურება გზაა ბედნიერებისაკენ, ბოროტი კეთილის დადგინების საშუალებაა“ (ნუცუბიძე, 1980: 99).

ნუცუბიძე მაღალ შეფასებას აძლევს გამოჩენილი ენათმეცნიერის, ნიკო მარის (1864-1934) მოღვაწეობას პეტრიწისა და რუსთაველის შემოქმედების შესწავლის საქმეში. მაგრამ, მისი აზრით, მარს მხედველობიდან გამორჩა არეოპაგიტული მოძღვრება და გვერდი აუარა თვით რუსთაველის მითითებას „ბრძენ დივნოსზე“, რომელიც სიკეთის აბსოლუტურობასა და ბოროტების არასუბსტანციურობის თვალსაზრისს იზიარებდა (ნუცუბიძე, 1980: 109). ეს ბუნებრივიც იყო, შენიშნავს ნუცუბიძე, რადგანაც XX ს-ის დასაწყისისთვის ჯერ კიდევ არ იყო ცნობილი, თუ ვინ იმალებოდა არეოპაგიტული

თხზულებების უცნობი ავტორის სახელის ქვეშ რუსთაველის „ბრძენ დივნოსში“.

ნუცუბიძე ახალ გამოკვლევაში კვლავ უბრუნდება „ვეფხისტყაოსნის“ იმ ცნობილ სტროფს, რომელიც სიკეთის აბსოლუტურობასა და ბოროტების არასუბსტანციურობას ეხება და, სადაც რუსთაველი პირდაპირ მიუთითებს ამ თვალსაჩინო ავტორზე – „ბრძენ დივნოსზე“: „ამ საქმესა დაფარულსა ბრძენი დივნოს გააცხადებს: ღმერთი კარგსა მოავლინებს და ბოროტსა არ დაბადებს...“.

ნუცუბიძე დაწვრილებით განიხილავს ამ საკითხს და ორ დებულებას გამოყოფს სტროფში, რომლებიც ღმერთის მიერ კეთილის მოვლინებასა და ბოროტების წარმოუშობლობას ეძღვნება (ნუცუბიძე, 1980: 121-123).

ნუცუბიძე, „ვეფხისტყაოსნის“ ამ საოცრად შინაარსიანი და ტევადი სტროფის დასაწყისში მოცემული „დაფარული საქმის“ („ამ საქმესა დაფარულსა“) სათავესაც არეოპაგიტულ მოძღვრებაში ხედავს. მას მიაჩნია, რომ რუსთაველმა თავისი ღრმა განსწავლულობის წყალობით ამოხსნა დივნოს-პეტრეს „დაფარული“ და ღმერთთან მიმართებაში გამოიყენა. კერძოდ, ეს კარგად ჩანს ავთანდილის ლოცვაში ტარიელთან მეორედ გამგზავრების წინ:

„ილოცავს, იტყვის: მაღალო ღმერთო ხმელთა და ცათაო,

...

უცნაურო და უთქმელო, უფალო უფლებათაო“ (ნუცუბიძე, 1980: 126).

აქ, რუსთაველის შემოქმედების სიახლოვე და კავშირი არეოპაგიტულ მოძღვრებასთან ეჭვგარეშეა, რაც კარგად აქვს შენიშნული ნუცუბიძეს.

რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ არეოპაგიტულ გავლენას ხედავს ნუცუბიძე, აგრეთვე, ღმერთზე მოძღვრების საკითხში. ავტორი თავის მოსაზრებას არეოპაგიტული მოძღვრებიდან და „ვეფხისტყაოსნიდან“ შესატყვისი ადგილების დამოწმებით, შედარებითა და ანალიზით ასაბუთებს.

ნუცუბიძე ყურადღებას ამახვილებს იმ გარემოებაზეც, რომ არეოპაგიტიკის გავლენები არის დანტეს შემოქმედებაშიც, თუმცა არაპირდაპირ, კერძოდ: დანტე თავის იდეურ მასწავლებელს (ფსევდო-დიონისეს – მ.მ.) მხოლოდ ზიგიერ ბრაბანტელის შემოქმედებით იცნობდა და მისგან აითვისა მისთვის საჭირო თვალსაზრისი. სწორედ ამის გამო დანტემ „იმქვეყნად“ გადაიტანა „ღვთაებრივი კომედიის“ მოქმედება (ნუცუბიძე, 1980: 151). ამიტომაც არიან, - ნუცუბიძის აზრით, - დანტეს გმირები უსიცოცხლონი და მკრთალნი.

ამ მომენტს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ნუცუბიძე, რადგანაც იგი მიუთითებს „ვეფხისტყაოსნისა“ და „ღვთაებრივი კომედიის“ როგორც იდეურ ნათესაობაზე, ისე განსხვავებაზე. ამ ორ ქმნილებას შორის იდეური ნათესაობის მიზეზია არეოპაგიტული მსოფლმხედველობის გამოყენება, ხოლო განსხვავება გამოწვეულია იმით, რომ რუსთაველი არეოპაგიტიკას უშუალოდ იცნობს, ხოლო დანტე ზიგიერ ბრაბანტელის მეშვეობით(ნუცუბიძე, 1980: 151).

ნუცუბიძის საბოლოო დასკვნით, არეოპაგიტიკასთან რუსთაველისა და დანტეს აქ აღნიშნულ დამოკიდებულებას შეუძლია პასუხი გასცეს იმათ, ვისაც არ სჯერათ არეოპაგიტულ მოძღვრებასთან წინარენესანსული და რენესანსული პოეზიის კავშირი. მისი აზრით, იმ ეპოქისთვის ეს კავშირი არათუ შესაძლებელი, არამედ აუცილებელიც იყო. „*რუსთაველმა პანთეისტური მატერიალიზმის იდეები გამოიყენა*

სრულიად რეალისტური პოემის შესაქმნელად, რომელშიც ისეთი სიძლიერითაა გამოსახული ადამიანები და მათი ვნებები, რომ ამით, როგორც ჰ. ჰუპერტი მიუთითებდა, რუსთაველმა დიდ შექსპირს დაასწრო“ (ნუცუბიძე, 1980: 152).

ნუცუბიძე არეოპაგიტიკასთან რუსთაველის შემოქმედების მიმართებაზე მსჯელობისას ხშირად იყენებს „პანთეისტური მატერიალიზმის“ ცნებას, რომელიც, მისი აზრით, არეოპაგიტიკიდან მომდინარეობს. როგორც ახლა ვნახეთ, ნუცუბიძის მიხედვით, ეს ცნება მარჯვედ გამოიყენა რუსთაველმა „სრულიად რეალისტური პოემის შესაქმნელად“.

შეიძლება ითქვას, რომ ნუცუბიძე სხვა ბევრ მეცნიერულ სიახლესთან ერთად, ქართულ კულტურაზე არეოპაგიტიკის გავლენის საფუძვლიანი კვლევის დამწყებია მეცნიერებაში.

„ვეფხისტყაოსანში“ ერთ-ერთი საინტერესო და საკამათო საკითხია „მზიანი ღამისა“ და „უჟამო ჟამის“ ცნებების შინაარსის გაგება და მათი წარმომავლობა, რასაც მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ხიდაშელის რუსთველოლოგიურ კვლევა-ძიებაში.

ცნობილმა ემიგრანტმა მეცნიერ-რუსთველოლოგმა ვიქტორ ნოზაძემ (1893-1975) ამ მიზნით საგანგებოდ განიხილა „მზიანი ღამის“ ცნება. ავტორი სხვადასხვა ნაშრომში, სხვადასხვა ადგილას საკმაოდ ვრცლად განიხილავს „ვეფხისტყაოსნის“ „მზიანი ღამის“ ცნებასა და მის სხვადასხვა ასპექტს. იგი აღნიშნავს, რომ ღმერთისა და მზის ანალოგია გვხვდება როგორც ალექსანდრიულ ფილოსოფიაში (მაგ., ფილონთან), ისე ნეოპლატონიზმში და „ეს ალექსანდრიული და ნეოპლატონური სკოლის შეხედულება მზის ბატონის შესახებ შევიდა ქრისტიანულ ღვთისმეტყველებაში“ (ნოზაძე, 2006: 381).

ნოზაძე ჩამოთვლის იმ ფილოსოფოსებს, რომლებიც, როგორც „ვეფხისტყაოსანში“ ნახსენები „ფილოსოფოსნი წინანი“,

მზეს ღმერთის ხატად მიიჩნევდნენ. მათ შორის არიან როგორც ნეოპლატონიკოსები, ისე წარმართი, იუდეველი, ქრისტიანი და მუსლიმი ფილოსოფოსები. ავტორი ჩამოთვლილთა შორის საგანგებოდ გამოყოფს ფსევდო-დიონისე არეოპაგელს, მისივე აღნიშვნით, „ვეფხისტყაოსნის“ დივნოსი, „ეს არის დიონისიოს არეოპაგიტა“, ვტ-ნის („ვეფხისტყაოსნის“ – მ.მ) დივნოსი, რომლის შეხედულებითაც ღმერთი არის მზის ნათელი. მისი აზრით, მზე არის ხატი ღმრთისა, სიმბოლო ღმრთისა...“ (ნოზაძე, 2006: 381).

ნოზაძე საგანგებოდ ჩერდება „ვეფხისტყაოსნის“ ბრძენ დივნოსზე – ფსევდო-დიონისე არეოპაგელზე და ამას იგი ხსნის იმ ფაქტორით, რომ დივნოსი არის ქრისტიანი ფილოსოფოსი და თეოლოგოსი და იგი „ვეფხისტყაოსანშია“ დასახელებული. ამის შემდეგ ავტორი აანალიზებს არეოპაგიტული ტრაქტატის – „საღმრთოთა სახელთათვს“ უმნიშვნელოვანესი მე-4 თავის ერთ-ერთ საწყის ქვეთავს, სადაც მოცემულია ღვთისა და მზის ანალოგია, დახასიათებულია პირველი ერთი (ღმერთი), როგორც სახიერება (სიკეთე), რომლისგანაც ყველაფერი წარმოიშობა და მასვე უკუუბრუნდება (ნოზაძე, 2006: 381-385).

ნოზაძის ეს ანალიზი ძირითადად ღვთისმეტყველების პოზიციიდან არის შესრულებული. მაშინ როცა, „საღმრთოთა სახელთათვს“-ში მოცემული ღვთის და მზის ანალოგია, მასში მოცემული ფილოსოფიური შინაარსის გამო, საუკუნეების განმავლობაში გამხდარა აზრთა სხვადასხვაობების (მაქსიმე აღმსარებელი, თომა აქვინელი, ჰაინრიხ ვერტცი და სხვები) საგანი.

ნოზაძე აღნიშნავს, რომ ამ მიმოხილვებმა იგი დაარწმუნა „ვეფხისტყაოსნის“ ფილოსოფიურ-თეოლოგიური დებულებ-

ბა მზეზე, როგორც ღვთის ხატზე, არის ქრისტიანული. ამას კი იმით ასაბუთებს, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ თეოლოგია არის ქრისტიანული და „თავის თავად მზის ხატობაც არის ქრისტიანული დებულება, რადგან მზე არის ხატი ღმრთისა; მზე არის ხატი „მზიანი ღამისა“; მზე არის ხატი „ერთარსებისა ერთისა“; ხოლო ეს „ერთარსება ერთი“ კი არის „წმიდა სამება“, რაც თავისთავად ცხადია, არის ქრისტიანული თეოლოგიის დებულება“(ნოზამე, 2006: 386).

თავისთავად საინტერესო თვალსაზრისია. თუმცა, აქ ყურადღების გამახვილება მხოლოდ ქრისტიანობასა და ქრისტიანულ მსოფლმხედველობაზე, საფუძველს მოკლებულია, თუნდაც იმის გათვალისწინებით, რომ ნოზამე „ვეფხისტყაოსნის“ ერთარსებაში გულისხმობს ქრისტიანულ სამებას, რაც კვლევის დღევანდელი დონის გათვალისწინებით რეალობას არ შეესაბამება.

„ვეფხისტყაოსნის“ მსოფლმხედველობრივ წყაროებად ნოდარ ნათამე მიიჩნევს ნეოპლატონიზმსა და ქრისტიანობას. ეს თვალსაზრისი გარკვეულწილად განსხვავდება შ. ნუცუბიძისა და შ. ხიდაშელის პოზიციებისგან. ნუცუბიძე და ხიდაშელი ამ მიმართებით მთავარ აქცენტს აკეთებენ ნეოპლატონიზმსა და მის ქრისტიანულ რედაქციაზე - არეოპაგიტულ მოძღვრებაზე. თუმცა, ნათამის აზრით, ნეოპლატონიზმიცა და ქრისტიანობაც რუსთაველისთვის საბოლოოდ ერთგვარი ფონია. რუსთაველი მათ სცილდება და ქმნის თავისეულ, სრულსა და თავისებურ მეცნიერულ სამყაროს. აქ ნათამე აკეთებს საინტერესო დასკვნას რუსთაველის შემოქმედების რენესანსულობაზე. მისი აზრით, „რუსთაველის პოემა, მაშასადამე, იმიტომ კი არ არის „რენესანსული“, რომ იგი მიწიერ ვნებებს უმღერის, არამედ იმიტომ, რომ იგი ამოზრდილია მაღალ ქრისტიანულ კულტურაზე და ამ

უკანასკნელის არა ლიტონ უარყოფას, არამედ გარკვეული აზრით, ძლევას და მასზე შორს წასვლას წარმოადგენს. ეს ქრისტიანული კულტურა მხოლოდ თეოლოგიური აზროვნების დონე კი არაა, რომელიც იმ დროს საქართველოში ძალიან მაღალი იყო. იგი პირველ რიგში ქრისტიანული მსოფლშეგრძნებაა, რომელიც პოეზიაზე გავლენის თვალსაზრისით, თეოლოგიაზე უფრო ძლიერია და რომლის დაძლევა ევროპული რენესანსისათვის ყველაზე ძნელი და სასახელო მიღწევა იყო“ (ნათამე, 1966: 197).

ამ ვრცელი ამონაწერიდან ნათლად ჩანს, რომ ნათამე იზიარებს ნუცუბიძის ქართული რენესანსის თეორიას, მაგრამ მისი მსოფლმხედველობრივი წყაროები განსხვავებულად ესმის.

„ვეფხისტყაოსნის“ რენესანსულობაზე ნათამის შეხედულების ორიგინალურობა სხვა მიმართებითაც მჟღავნდება, კერძოდ: გავრცელებული თვალსაზრისით, რუსთაველის ჰუმანიზმის მაჩვენებელია პოემაში სრულყოფილი ადამიანის დახატვა. ნათამის აზრით, ეს არ არის საკმარისი და მთავარი უფრო სხვაა: „ვეფხისტყაოსნის“ იდეალური გმირები იმდენად რეალურნი არიან, რომ მკითხველი მათთან თავისი თავის მიმართებისას უფსკრულს ვერ გრძნობს“ (ნათამე, 1966: 233).

რუსთაველის შემოქმედების საკაცობრიო კულტურის პოზიციიდან განხილვის თვალსაზრისით, ნათამესთან საყურადღებოა რუსთაველსა და დანტეს შორის პარალელები. მისი აზრით, დანტეს უპირატესობა ის ერთი საუკუნეა, რაც მას რუსთაველისგან აშორებს. ეს მხოლოდ დროის ფაქტორით გამოწვეული „უპირატესობაა“ და მეტი არაფერი. სხვა მხრივ რუსთაველი დანტეს ბადალიცაა, თუმცა ეს ის სფეროა, „სადაც ბადალისა და არაბადალის გარჩევისთვის საზომები აღარ არსებობს“ (ნათამე, 1966: 242).

ნათაძე აღნიშნავს, რომ შუა საუკუნეების საქართველოში არსებული ვითარება ევროპაში „რენესანსის“ სახელით ცნობილი მოვლენის ანალოგიურია და შემთხვევითი არ იყო, რომ საქართველოში რენესანსის არსებობაზე დაისვა საკითხი და რუსთაველის შემოქმედება სწორედ რენესანსული ხასიათით განსხვავდება მისი დროის აღმოსავლეთისა და დასავლეთის შემოქმედთაგან.

ასეთია ზოგადად ნათაძის თვალსაზრისი ქართულ რენესანსსა და რუსთაველის შემოქმედების რენესანსულობაზე. ეს თვალსაზრისი თუმცა შორდება ნუცუბიძის პოზიციას, სამაგიეროდ, საკითხის ახლებური ხედვითა და მის საფუძველზე გაკეთებული დასკვნებით ავითარებს და ამდიდრებს რუსთაველოლოგიას.

ქართული კულტურაზე არეოპაგიტიკის დიდ გავლენასა და მნიშვნელობაზე აღნიშნავს გურამ თევზაძე. მისი აზრით, სიკეთის მონიზმის არეოპაგიტიკული დებულება რელიგიათა და მრწამსთა შეთანხმების საფუძველს იძლეოდა. ამასთან, სიკეთის მონიზმის თვალსაზრისი ქართული სინამდვილისთვის უკვე ცნობილი იყო ბასილი დიდის მოძღვრების მეშვეობით. ეს კი თავის მხრივ სხვა რელიგიებში სიკეთის არსებობის საფუძველს იძლეოდა. აღნიშნულის საფუძველზე თევზაძე ასეთ საყურადღებო დასკვნას აკეთებს: „*ეს დავითის (დავით აღმაშენებლის – მ.მ.) შემწყნარებლობის თეორიული საფუძვლის მომზადება იყო, რაც პეტრიწის ფილოსოფიაში კიდევ უფრო ნათლად გამოიკვეთა. ყოველივე ამის საფუძველზე შექმნილ <<ვეფხისტყაოსანში>> შემწყნარებლობა, შეიძლება ითქვას, ერის მსოფლმხედველობის არსებით შინაარსად იქცა*“ (თევზაძე, 1996:183).

სიკეთის მონიზმისა და ბოროტების არასუბსტანციურობაზე მსჯელობისას თევზამის აზრით, ბასილი (ბასილი დიდი - მ.მ.) გამოკვეთს თვალსაზრისს – კეთილმა შეუძლებელია ბოროტი დაბადოს, „რომელიც არეოპაგიტისა და პეტრიწის გავლით რუსთაველთან კრისტალდება ქართულ ცნობიერებაში“. აქ მთავარი არის ის, რომ ავტორის მართებული შენიშვნით, ღმერთისგან ბოროტება არ მოდის, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის სუბსტანციური იქნებოდა, ხოლო მისი ძლევა შეუძლებელი. მასთან შედარებით, სულ „სხვაა ადამიანის ცოდვასთან დაკავშირებული ბოროტება. მისი მოსპობა ადამიანზევა დამოკიდებული“ (თევზაძე, 1996:164).

გავეცანით ზოგადად ქართულ კულტურაზე და, კერძოდ, რუსთაველის მსოფლმხედველობის შესახებ რამდენიმე ქართველი ავტორის საინტერესო და საყურადღებო თვალსაზრისს. ახლა ვნახოთ, როგორია ხიდაშელის წვლილი ამ მიმართებით, კერძოდ, რუსთაველოლოგიაში. უპირველესად, ხაზგასასმელია ის გარემოება, რომ მან გააგრძელა ნუცუბიძის დაწყებული საქმე და „ვეფხისტყაოსნის“ მრავალმხრივი ანალიზით აჩვენა პოემაში მოცემული ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის არსი და მისი იდეური კავშირი არეოპაგიტასთან. ამ საკითხებს ხიდაშელმა არაერთი ნაშრომი მიუძღვნა და, როგორც აღინიშნა, საბოლოო სახე მისცა მონოგრაფიაში – „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ (1988).

ამ ნაშრომებში ხიდაშელმა რუსთაველის შემოქმედების ანალიზისა და შეფასებისას გამოკვეთა განსახილველ საკითხთა წრე, კერძოდ: ღმერთი, როგორც შეუმეცნებადი ერთარსება ერთი, „სავსება ყოველთა“, სიკეთის მონიზმი, „სირაჲ“, „მზიანი ღამე“, „უჟამო ჟამი“ და რუსთაველის პანთეიზმი. მათგან მნიშვნელოვანებზე გავამახვილებთ ყურადღებას.

ხიდაშელის აზრით, „ვეფხისტყაოსანზე“, როგორც ფილოსოფიურ პოემაზე მსჯელობისას, არსებობს ერთი მთავარი საშიშროება, რომ რუსთაველზე ვილაპარაკოთ, როგორც ფილოსოფოსზე. მაშინ როცა, რუსთაველისა და მისი შემოქმედების არსება და მთავარი ხიბლი მის მხატვრულ შემოქმედებაშია. ამიტომაც ავტორი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ რუსთაველის მიზანს სულაც არ შეადგენს ფილოსოფიური თეორიის პოეტური განსახიერება და მის შემოქმედებაში ფილოსოფიური თეორია წინ არ უსწრებს მხატვრულ ასახვას. ხიდაშელის აზრით, რუსთაველის „...მთავარ მიზანს სინამდვილის ასახვა, მხატვრული განზოგადება შეადგენს და თავის მსოფლმხედველობას გამოხატავს, პირველ ყოვლისა, მხატვრული აზროვნების საშუალებით. შემოქმედების ამ სფეროშია რუსთაველის ადგილი და მისი გენიალობისა და ორიგინალობის ფარგლებიც უმთავრესად მხატვრული აზროვნებით არის განსაზღვრული“ (ხიდაშელი, 1988: 247).

ხიდაშელის აღნიშვნით, „ვეფხისტყაოსანში“ ფილოსოფიური იდეებისა და მათი წარმომავლობის ძიება არ ნიშნავს პოემის ფილოსოფიური თეორიით „გაღუქსვას“. კონკრეტულად იგი იხილავს „ვეფხისტყაოსნის“ სტროფებიდან ისეთ ადგილებს, რომელთა კავშირი ნეოპლატონური ფილოსოფიის ქრისტიანულ რედაქციასთან - არეოპაგიტულ მოძღვრებასთან, ექვყარეშა.

„არა ვიქმ, ცოდნა რას მარგებს ფილოსოფოსთა

ბრძნობისა,

მით ვისწავლებდით, მოგვეცეს შერთვა ზესთ მწყობრთა

წ ყ ო ბ ი ს ა“.

„არ ცოცხალ ვიყო, რას მაქნევ, რა დავრჩე, ხელსა მხდი

რასა?

დამშლიან ჩემნი კავშირნი, შეერთვივარ სულთა

ს ი რ ა ს ა“.

ხიდაშელის აზრით, ამ სტრიქონებში კარგად ჩანს რუსთაველის შეხედულების - არსის, როგორც „მწყობრთა წყობის სირას“ ნეოპლატონურ-არეოპაგიტული წარმომავლობა.

როცა ხიდაშელი რუსთაველთან ღმერთის გაგებას განიხილავს, საყურადღებო პარალელს გვთავაზობს. საქმე ეხება ღმერთის ბიბლიურ გაგებას და ღმერთის გაგებას ანტიკურ ფილოსოფიაში. თუკი ბიბლიაში ღმერთი სინამდვილეს ქმნის არარასგან, ანტიკურ იდეალიზმში (პლატონი, არისტოტელე, ნეოპლატონიზმი) უზენაესის შემოქმედებითი მოღვაწეობა ეხება იდეალურ ფორმებს და არა მატერიას, იდეალურ ფორმებს მატერია გამზადებული ხვდება. ხიდაშელის აზრით, რუსთაველთან „[...]ღმერთი ქმნის არა ნივთებს, არამედ მხოლოდ მათ სახეებს (იდეებს, ფორმებს), რაც სავსებით შეესაბამება ანტიკურ შეხედულებებს და შორსაა <<მამათა კოსმოლოგიისგან>>“ (ხიდაშელი, 1988: 252).

აქ, ასევე, საყურადღებოა ღმერთის, როგორც ერთარსებისა და სამების მიმართების საკითხი „ვეფხისტყაოსანში“. ამ საკითხში მეტი სიცხადის შეტანისთვის ხიდაშელი ეხება რუსთაველის ტექსტის დამდგენ კომისიაზე დისკუსიას, როცა კორნელი კეკელიძე ამტკიცებდა, რომ ერთარსება აუცილებლობით გულისხმობს სამებას და, რომ რუსთაველის ტაეში - „ჰე, მზეო, ვინ ხატად გთქვეს მზიანისა ღამისად“ ადგილი აქვს აშკარა დამახინჯებას. კეკელიძის საბოლოო დასკვნით, ეს დამახინჯება უნდა გასწორდეს და მეტაფორა - „მზიანისა ღამისად“ უნდა იკითხებოდეს, როგორც - „ზენისა სამისად“. მაგრამ კომისიამ ამ შესწორების მოთხოვნას სამართლიანად არ დაუჭირა მხარი, წერს ხიდაშელი (ხიდაშელი, 1988:254).

აქ აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ ყოველგვარ საფუძველს მოკლებულია „ვეფხისტყაოსნის“ აღნიშნული მეტაფორის ამ მიმართებით დამახინჯებაზე მსჯელობა, რადგანაც შუა საუკუნეებში, როცა საეკლესიო წრეებში არც თუ ისე კარგი თვალთ უყურებდნენ პოემას, ყოვლად შეუძლებელი იქნებოდა ტექსტის გადაკეთება ქრისტიანობის საწინააღმდეგოდ და ფილოსოფიის სასარგებლოდ.

ხიდაშელმა დოგმატიკის ისტორიისა და არისტოტელეს ფილოსოფიის განხილვით საფუძვლიანად დაასაბუთა, რომ ერთარსება არავითარ შემთხვევაში არ გულისხმობს სამებას.

„ვეფხისტყაოსანში“ ერთ-ერთი მთავარი საკითხია სიკეთის გამარჯვება ბოროტებაზე - „ბოროტსა სძლია კეთილმან, არსება მისი გრძელია!“, ამბობს რუსთაველი. ამ საკითხის განხილვისას ხიდაშელი საინტერესო და ორიგინალურ თვალსაზრისს გვთავაზობს და ერთ სიბრტყეში წარმოადგენს ნეოპლატონურ ფილოსოფიას, არეოპაგიტულ მომდევრებას, პეტრიწისა და რუსთაველის შემოქმედებას.

მთავარი აქ, ხიდაშელის აზრით, არის ის, რომ ნეოპლატონიზმში, არეოპაგიტიკასა და პეტრიწთან სიკეთე იგივე პირველსაწყისია - ღმერთია. „*პირველმიზეზის მიმართება სამყაროსადმი პირველყოვლისა სიკეთის მიმართებაა, რომელიც პირველმიზეზის არსებიდან გამომდინარეობს და სამყაროზე სიკეთეს ავრცელებს*“ (ხიდაშელი, 1988: 262).

სწორედ იმის გამო, რომ სიკეთე ღმერთისგან გამომდინარეობს, ის სუბსტანციურია და განაპირობებს ბოროტებაზე, როგორც შემთხვევითზე, არსის არმქონეზე გამარჯვებას. ეს აზრი, - აღნიშნავს ხიდაშელი, - გადმოსულია რუსთაველთან და იგი გამოიხატულია გამოთქმებით - სიკეთის „*არსება გრძელია*“ და „*ვცან სიმოკლე ბოროტისა*“ (ხიდაშელი, 1988: 263).

საბოლოოდ, ეს თვალსაზრისი მიდის სიკეთის მონიზმამდე, რაც ნეოპლატონიზმში იყო გადაწყვეტილი და არეოპაგიტული მოძღვრებისა და პეტრიწის ფილოსოფიის გავლით შემოდის რუსთაველის შემოქმედებაში. განსხვავება მხოლოდ ის არის, რომ ნეოპლატონურ-არეოპაგიტულ-პეტრიწისეული სიკეთის მონიზმი და ბოროტების არასუბსტანციურობა რუსთაველთან მხატვრული სახეებით არის ხორცშესხმული. ყველაფერი ეს ხიდაშელმა ნათლად აჩვენა სათანადო დასაბუთებით.

რუსთაველის ფილოსოფიურ მსოფლმხედველობაზე ხიდაშელის მოსაზრებებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია პანთეიზმის საკითხს. ამ მიმართებით როგორც ნეოპლატონიზმში, ისე არეოპაგიტიკასა და რუსთაველთან პანთეიზმის არსებობის შესახებ აზრი ხიდაშელთან უფრო ცხადი და დაკონკრეტებულია, კერძოდ: ავტორი პანთეიზმის ცნებაში მოიაზრებს ღმერთისა და სამყაროს *ერთიანობას* და არა *იგივეობას*. ასე გაგებული პანთეიზმი, ხიდაშელის აზრით, გვხდება, ნეოპლატონიზმსა და არეოპაგიტიკაში. მისი აზრით, სწორედ ასე გაგებული პანთეიზმია რუსთაველის მსოფლმხედველობის, მისი პანთეიზმის წყარო.

ფილოსოფიის პოზიციიდან უმნიშვნელოვანესია ვეფხისტყაოსნისეული „მზიანი ღამისა“ და „უჟამო ჟამის“ ცნებების ხიდაშელისეული ანალიზი. მიგვაჩნია, რომ სწორედ ამ საკითხის განხილვისა და შეფასებისას გამოჩნდა ყველაზე მეტად ხიდაშელის ორიგინალურობა და, რაც მთავარია, საკითხის სწორი გადაწყვეტა. იგი კრიტიკულად იხილავს „მზიანი ღამისა“ და „უჟამო ჟამის“ ცნებების შესახებ სხვადასხვა ავტორთა თვალსაზრისებს და საბოლოოდ მიდის იმ დასკვნამდე, რომ „...რუსთველოლოგია საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში იმყოფებოდა „მზიანი ღამის“ გარკვევის თვალსაზრისით

არასწორი მიგების გზაზე“ (ხიდაშელი, 1988: 288). ამის მთავარი მიზეზი კი იყო ამ საკითხში საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი XII-ის შვილის, მწერლისა და მეცნიერის- თეიმურაზ ბატონიშვილის (1782-1846) მიერ მონიშნული სწორი გზიდან დაცილება. არადა, - ხიდაშელის აღნიშვნით, - ეს იყო ერთადერთი სწორი გზა, რომელიც არა მხოლოდ „მზიანი ღამის“ ახსნის საფუძველს იძლეოდა.

რუსთაველის „მზიანი ღამის“ არსის შესახებ, რაც ვრცელდება „უჟამო ჟამის“ ცნებაზეც, ხიდაშელის თვალსაზრისის გაცნობით, მისი პოზიცია ყოველგვარი კომენტარის გარეშეც ცხადია: რუსთაველი იმდენად ღრმადაა გაცნობიერებული მოძღვრებაში, საიდანაც „მზიანი ღამე“ მომდინარეობს, რომ ამოდის ამ თვალნათლივი სახის მოაზრების ყველაზე რთული და ამავე დროს თავისებური შეხედულებიდან ნათელისა და ბნელის, „მზიანისა“ და „ღამის“ გაერთიანების შესახებ.

ხიდაშელის აზრით, „რუსთაველის „მზიანი ღამე“ არაა არც ცალკე აღებული ნათელი (მზე) და მისი წარმოდგენა, არც ცალკე აღებული ბნელი (ღამე) და მისი წარმოდგენა. ესაა ერთი მთლიანი წარმოდგენა, რომელშიც ნათელი და ბნელი ერთმანეთს ემთხვევა, ისევე როგორც ღმერთში ერთმანეთს ემთხვევა არსებობა და არარსებობა, ცოდნა დამყარებული მის არსებობაზე ყოველივეში, ცოდნას დამყარებულს არ-არსებობაზე არსად“ (ხიდაშელი, 1988: 288).

რუსთაველის ეს თვალსაზრისი, ხიდაშელის შენიშვნით, პირდაპირ კავშირშია არეოპაგიტულ მოძღვრებასთან, რომ ამ მოძღვრებაში მოცემული ღმერთის დადებითი (კატაფატიკური) და უარყოფითი (აპოფატიკური) დახასიათება სწორედ ასეთად წარმოადგენს ღმერთს. დადებითი დახასიათების მი-

ხედვით, ღმერთი ნათელია, ხოლო აპოფატკური მეთოდით დახასიათებული ღმერთი არის გაურკვეველი და ბნელი. ზიდაშელი აქ არ ჩერდება და მრავალმხრივ საყურადღებო დასკვნას აკეთებს: „მაგრამ ამით არ ამოიწურება საბოლოო პასუხი კითხვაზე. ცალ-ცალკე აღებული „ნათელი“ და „ბნელი“ დაპირისპირებულ მიმართებათა გამოხატულებაა. „მზიანი ღამე“ კი ერთი ცნებაა და პრობლემა დაპირისპირებული წარმოდგენების გაერთიანებაში და მისი ონტოლოგიური საფუძვლების დასაბუთებაშია. ეს ნიშნავს ამავე დროს იმის დასაბუთებას, რომ „მზიანი ღამე“ არის *coincidentia oppositorum* და არა *contradictio in adjecto*“ (ზიდაშელი, 1988: 289).

ზიდაშელის აზრით, რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ მოცემული „მზიანი ღამე“ გამოხატავს ღმერთს, რომელიც, როგორც უმაღლესი არსება, თავის თავში მოიცავს დაპირისპირებულ მხარეებს და საკუთრივ მაღლა დგას ყოველგვარ დაპირისპირებაზე. მსგავსი ვითარებაა არეოპაგტიკაში, სადაც ღმერთი მაღლა დგას ყოველგვარი დადებითი და უარყოფითი დახასიათებით მიღებულ ცოდნაზე (პეტრე იბერიელი, 1961: 224). ამ საკითხში რუსთაველი ამოდის არეოპაგტიკიდან და პოემის ცნობილ სტროფში იტყვის:

ჰე, მზეო, ვინ ხატად გთქვეს მზიანისა ღამისად,
ერთ-არსებისა, ერთისა, მის უჟამოსა ჟამისად,
ვის გმორჩილებენ ციერნი, ერთის იოტის წამისად,
ბედსა ნუ მიცვლი, მიაჯე შეყრამდის ჩემად და მისად!
ვ ი ს ს ხ ა ტ ა დ ღ მ რ თ ი ს ა დ გ ი ტ ყ ვ ი ა ნ
ფ ი ლ ო ს ო ფ ო ს ნ ი წ ი ნ ა ნ ი“.

რუსთაველი თვითონ მიუთითებს მისი ამ პოეტური მეტაფორები წყაროზე, „ფილოსოფოსნი წინანიზე“. საკმარისია, გავიხსენოთ, თუ ვინ იყვნენ ეს ფილოსოფოსები, რომლებიც

მზეს ღმერთის ხატად თვლიდნენ, და მნელი არ იქნება იმის გარკვევა, თუ ვინ იგულისხმებიან „ფილოსოფოსნი წინანი-ში“.

მზეს ღმერთის ხატად მიიჩნევდნენ ნეოპლატონიკოსები და მათ შორის, ქრისტიანული ნეოპლატონიზმის წარმომადგენელი ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი. ამასთან, ღმერთისა და მზის ანალოგიის ცნობილი თვალსაზრისი ფსევდო-დიონისემ განსაკუთრებულ სიმაღლეზე აიყვანა. იმის გათვალისწინებით, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ კარდინალურ საკითხზე დამოწმებულია „ბრძენი დივნოსი“ – ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი – და არა სხვა ვინმე, საფუძველს გვაძლევს „ფილოსოფოსნი წინანიში“ ვიგულისხმოთ ნეოპლატონიკოსები, ზოგადად და ფსევდო-დიონისე, კერძოდ.

მსგავსი ვითარებაა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ „უჟამო ჟამის“ ცნებასთან მიმართებითაც. საერთო თვალსაზრისით, „ვეფხისტყაოსნის“ „უჟამო ჟამი“ არის ღმერთი და ამგვარად გაგებულ „უჟამო ჟამს“ პირდაპირი კავშირი აქვს არეოპაგიტიკასთან.

არეოპაგიტიკაში დაპირისპირებული პრედიკატები, ხიდაშელის მართებული აღნიშვნით, ღმერთის მისტიკური წვდომის საფეხურზე „მოიხსნება“, როცა ღმერთი ხასიათდება „არცა საუკუნე, არცა ჟამი“, „არცა სიდედე, არცა სიმცირე“, იგი „არცა დგას, არცა იძვრის“ და ა. შ. აქედან ხიდაშელი ასეთ შემაჯამებელ დასკვნას აკეთებს: „*მაგრამ ამას რუსთაველის „უჟამო ჟამის“ გარკვევისათვის ის მნიშვნელობა ენიჭება, რომ რუსთაველის დამოკიდებულებას არეოპაგიტიკისგან კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი თვალსაზრისით ადასტურებს. აქ კი საკმარისია იმის დადგენა, რომ „არეოპაგიტიკაში“ „უჟამო“ და „ჟამი“ გარკვეულია, როგორც ერთი მეო-*

რის საპირისპირო ცნებები და ორივე მათგანი მიეწერება პირველმიზეზს; გამართლებულია და დასაბუთებული ღმერთის წარმოდგენა, როგორც „უჟამოსი“ და როგორც „ჟამისა“ (ხიდაშელი, 1988: 97).

რუსთველოლოგიაში ხიდაშელის ღვაწლი განსაკუთრებით თვალსაჩინოა „ვეფხისტყაოსნის“ ბრწყინვალე „პოეტური მეტაფორების“ (შ. ხიდაშელი) – „მზიანი ღამისა“ და „უჟამო ჟამის“ მისეული ანალიზიდან.

ასეთია ზოგადად შალვა ხიდაშელის რუსთველოლოგიური მოღვაწეობის ძირითადი არსი და მისი წვლილი მეცნიერების ამ დარგის ფილოსოფიური კუთხით განვითარებაში.

§4. შალვა ნუცუბიძე და შალვა ხიდაშელი

შემოქმედის გარდაცვალებიდან გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ დგება მისი მემკვიდრეობის შეფასების ჟამი. სწორედ ასეთი დრო დადგა შალვა ხიდაშელის მეცნიერულ მემკვიდრეობასთან მიმართებაში და უნდა ითქვას, რომ მისი დანატოვარი მრავალმხრივ შეფასებას იმსახურებს. ხიდაშელის კვლევა-ძიების მთავარი სფერო იყო IV-XIII საუკუნეების ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორია და ამ მონაკვეთთან, კერძოდ, ბოლო XI-XIII საუკუნეებთან უშუალოდ დაკავშირებული რენესანსის პრობლემები და რუსთველოლოგია.

როცა ვსაუბრობთ მეცნიერის მრავალმხრივ მემკვიდრეობაზე, ბუნებრივად ჩნდება კითხვა თუ რამდენად ღირებულია ამ ნაშრომებში გატარებული აზრები და მათ საფუძველზე გაკეთებული ავტორისეული დასკვნები. ხიდაშელის მემკვიდრეობის ამ კუთხით შეფასებისას აუცილებლად დადგება საკითხი, რომ-

ლის გადაწყვეტის გარეშეც ვერ შევიქმნით ნათელ წარმოდგენას მის დამსახურებაზე. მხედველობაში გვაქვს ნუცუბიძისა და ხიდაშელის თვალსაზრისთა შეჯერება-ანალიზი. საყოველთაოდ ცნობილია ის დიდი წვლილი, რაც ნუცუბიძემ შეიტანა ქართული ფლოსოფიის ისტორიის, ქართული რენესანსის პრობლემებისა და რუსთველოლოგიის საკითხების კვლევა-ძიებაში. ხიდაშელი ამ მიმართებით ნუცუბიძის საქმეების ღირსეული გამგრძელებელი იყო, რომელსაც, ამასთან, როგორც ამას თვით ნუცუბიძე აღნიშნავდა „კვლევის საკუთარი გზა ჰქონდა“. აღნიშნულიდან გამომდინარე ხიდაშელის დამსახურების წარმოსაჩენად საჭიროა იმის ჩვენება, თუ რაში თანხედებიან და რაში შორდებიან ნუცუბიძისა და მისი თვალსაზრისები.

საერთოდ, ხიდაშელი დიდ პატივს სცემდა და აფასებდა ნუცუბიძეს, რომლის დაწყებული საქმის ღირსეული გამგრძელებელი იყო იგი. გასული საუკუნის 40-50-იან წლებში მსოფლიო გამოხმაურება ჰპოვა ნუცუბიძე-ჰონიგმანის თეორიამ პეტრე იბერისა და ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის იდენტობაზე. ხიდაშელმა აქტიურად დაუჭირა მხარი ამ თეორიას და მას რამდენიმე სტატია მიუძღვნა. საკითხის შესასწავლად იგი ორჯერ იყო მივლინებული გერმანიაში, სადაც პარალელურად კითხულობდა ლექციებს ნეოპლატონიზმსა და ქართულ ნეოპლატონიზმზე.

ხიდაშელი აღნიშნავს ნუცუბიძის დამსახურებას არეოპაგეტიკის, როგორც რუსთაველის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის წყაროს დადგენის კვლევაში. მისი აზრით, ნუცუბიძის გაწეული კვლევა-ძიებების მიხედვით, „არსებითად რუსთაველის წყაროს ძიება ამ მიმართულებით რჩებოდა ნეოპლატონიზმის თეორიის ფარგლებში, რადგან თვით

არეოპაგიტის ფილოსოფიური წყაროს იგივე ნეოპლატონიზმი წარმოადგენდა“ (ხიდაშელი, 1988: 239).

შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფიისა და საერთოდ ქართული მსოფლმხედველობრივი ძირების ძიებისას ნუცუბიძე ნეოპლატონურ ფილოსოფიამდე მივიდა. ამ გზას მიყვებოდა ხიდაშელიც. მაგრამ თუკი ნუცუბიძე ნეოპლატონიზმში და ამის საფუძველზე ქართულ სააზროვნო გარემოში (პეტრე იბერი, იოანე პეტრიწი, შოთა რუსთაველი) მატერიალიზმის, „პანთეისტური მატერიალიზმისა“, ზოგჯერ ათეიზმის ელემენტებსაც ხედავდა, ხიდაშელთან ყველაფერი ეს მხოლოდ პანთეიზმით შემოიფარგლება. ამასთან, ნეოპლატონიზმი და მასთან დაკავშირებული ქართული ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა პანთეიზმთან სიახლოვის ტენდენციას უფრო ამჟღავნებდა.

ნუცუბიძე შუა საუკუნეების ქართულ აზროვნებაში ერთმანეთს მკვეთრად უპირისპირებდა ორ მსოფლმხედველობრივ ნაკადს: პროგრესულს (პეტრიწი, რუსთაველი) და რეაქციულს (არსენ იყალთოელი), რომელიც საეკლესიო დოგმატური აზროვნებისკენ იხრებოდა. ხიდაშელი თავისი მეცნიერული მოღვაწეობის დასაწყისში (50-იანი და 60-იანი წლების დასაწყისი) არსებითად იზიარებდა ამ პოზიციას და მას წარმოადგენდა საერო და საეკლესიო მსოფლმხედველობათა დაპირისპირების სახით. შემდეგში, კერძოდ, 70-80 - იანი წლებიდან მის შრომებში ასეთი მკვეთრი დაპირისპირება საერო და საეკლესიო მსოფლმხედველობებს შორის უკვე აღარ გვხვდება, რაც უდავოდ წინ გადადგმული ნაბიჯი იყო.

ნუცუბიძე ნეოპლატონიზმს გლობალურ ჭრილში განიხილავდა და მან თავისი დიდი ინტუიციით სწორად განჭვრიტა და აჩვენა ნეოპლატონიზმის ადგილი მსოფლიო აზროვნებაში ზოგადად და ქართულში კერძოდ, ეს კი სრულიად საკმარისია

იმისთვის, რომ ის მოიხსენიებოდეს მსოფლიო რანგის მეცნიერთა გვერდით.

ხიდაშელმა ნუცუბიდის თვალსაზრისი განავითარა რენესანსის საკითხებშიც. კერძოდ, მან გამოკვეთა რენესანსის მსოფლმხედველობრივი საფუძველი - ნეოპლატონიზმი (ნუცუბიდესთან ამ მიმართებით ძირითადად ნეოპლატონიზმის ქრისტიანული რედაქცია - არეოპაგიტული მოძღვრება მოიაზრებოდა), რითაც მან ქართულ სინამდვილესთან მიმართებაში დააკონკრეტა რენესანსის მთავარი ნიშნები - ამქვეყნიური სინამდვილისადმი ნდობის გამოცხადება, მიწიერში ღვთაებრივის აღმოჩენისა და საბოლოოდ ამის საფუძველზე სხეულებრივში ღირებულის დანახვის შესაძლებლობა. სწორედ ამ კუთხით არის მასთან განხილული გიორგი მერჩულეს შემოქმედება, „ვეფხისტყაოსანი“, „იმხანის ჯვარცმა“ და სხვ.

არის საკითხთა წრე, რომელშიც ხიდაშელის თვალსაზრისი მთლიანად ორიგინალურია. უპირველესად, ეს არის შუა საუკუნეების ქართული კულტურის აქსიოლოგიური (ღირებულების თეორიის) პოზიციიდან განხილვა, რაც თამამად შეიძლება ითქვას, რომ მეცნიერის ერთ-ერთი მთავარი მიღწევაა. ხიდაშელის ეს ხედვა 50-იან წლებს უკავშირდება და გულისხმობს ქართულ სააზროვნო ვითარებაში ამქვეყნიურისა და იმქვეყნიურის (მიწიერისა და ზეციერის) მიმართების გარკვევას და ამის საფუძველზე მიწიერის, ხილულის წინ წამოწევას, რაც რენესანსის ერთ-ერთ მთავარ მსოფლმხედველობრივ ნიშნადაც გვევლინება.

შუა საუკუნეების ქართული კულტურისადმი ხიდაშელის აქსიოლოგიური მიდგომის მნიშვნელობა უფრო ცხადი გახდება თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ მაშინ ჩვენში აქსიოლოგია უცხო იყო, ხოლო პრობლემისადმი ამ პოზიციებიდან

მიდგომა სრულიად ახალი. 60-იანი წლებიდან ქართულ ფილ-
სოფიაში აქსიოლოგია საგანგებო კვლევის საგანი გახდა და ამ
მიმართებით ქართველმა ფილოსოფოსებმა დიდ წარმატებას
მიაღწიეს და საყოველთაო აღიარებაც მოიპოვეს. ამ გადასახე-
დიდან კი უფრო ადრე ხიდაშელის არჩეული მეთოდი - შუა
საუკუნეების ქართული კულტურის აქსიოლოგიური პოზიციი-
დან განხილვა, სრულიად გამართლდა.

ხიდაშელმა დიდი წვლილი შეიტანა არეოპაგიტული
მოდღვრების შესწავლაში. მან გერმანიაში მივლინების დროს
საგანგებოდ მოიძია ყველა ის გამოხმაურება, რომლებიც ნუცუ-
ბიმე-ჰონიგმანის კონცეფციას მოჰყვა. ამ კონცეფციის თანახმად
კი შუა საუკუნეების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი არეოპაგი-
ტული რელიგიურ-ფილოსოფიური მოძღვრების ნამდვილი
ავტორია V საუკუნის ცნობილი ქართველი საეკლესიო მოღვაწე
პალესტინაში, მაიუმის ეპისკოპოსი პეტრე იბერი (411-491). იმის
მიუხედავად, რომ ხიდაშელი იზიარებდა და მხარს უჭერდა ამ
კონცეფციას, იგი მაინც დიდ ტაქტს იჩენდა და კატეგორიულად
არასოდეს ამბობდა ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის ნაცვლად
პეტრე იბერს და თავის საეტაპო გამოკვლევაში - „*ქართული
ფილოსოფიის ისტორია*“ (1988), ამ მოძღვრებას განიხილავდა
არა პეტრე იბერთან, არამედ ეფრემ მცირესთან, როცა ეხებოდა
ამ უკანასკნელის მთარგმნელობით მემკვიდრეობას და მათ
შორის არეოპაგიტულ წიგნებს.

ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებასაც, რომ ხიდაშელის სა-
ყურადღებო აზრით, ავტორობის მიუხედავად, არეოპაგიტული
თხზულებების ქართულ ენაზე გადათარგმნის თვით ფაქტი,
თავისთავად მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ქართული კულ-
ტურისთვის.

გერმანიაში აღნიშნული მივლინებების დროს ხიდაშელმა, ასევე, მოიძია 12 რეცენზია, რომლებშიც განხილული და შეფასებულია გერმანიაში გერმანულ ენაზე გამოქვეყნებული ნუცუბიდის ორი ნაშრომი - „ქემმარიტება და შემეცნების სტრუქტურა“ (1926) და „ფილოსოფია და სიბრძნე“ (1931) (ნუცუბიძე, 1973: 21-23).

ხიდაშელის მეცნიერული მოღვაწეობა გასაკუთრებული სიღრმითა და ნაყოფიერებით გამორჩეოდა 80-იან წლებიდან, როცა მან გარკვეულად კრიტიკულად შეაფასა თავისი კვლევები ადრეული პერიოდი, გააღრმავა და ახალი საბუთებით გააძლიერა თავისი პოზიცია ქართულ ფილოსოფიაზე, ქართული რენესანსისა და რუსთველოლოგიის საკითხებზე.

ქართული ფილოსოფიური აზრის პრობლემების, განსაკუთრებით კი რუსთაველის მსოფლმხედველობის საკითხების კვლევა-ძიების გზაზე ხიდაშელს არაერთხელ მოუხდა მძაფრ, ზოგჯერ უსამართლო პოლემიკაში ჩაბმა, მაგრამ მისდა სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მას არასოდეს უღალატია ტაქტიკისთვის და მუდამ ღირსეულად გამოდიოდა ამ დისკუსიებიდან.

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ხიდაშელი თავისი მრავალრიცხოვანი გამოკვლევებით წარმოიჩინა, როგორც ქართული ფილოსოფიის ისტორიის ღრმასაფუძველიანი და ერუდირებული მკვლევარი, ქართული რენესანსის თეორიის აქტიური მხარდამჭერი და განმავითარებელი, შესანიშნავი რუსთველოლოგი. მან ღირსეულად გააგრძელა და განავითარა ნუცუბიდის დაწყებული საქმე, რითაც ბოლომდე გაამართლა მის შესახებ დიდი მეცნიერის ნათქვამი: შალვა ხიდაშელს „თავისი პრობლემები და საკვლევი მიდგომა აქვს“.

ხიდაშელმა ნუცუბიდის დაბადებიდან მე-80 წლისთავს მიუძღვნა სპეციალური ნაშრომი - „შალვა ნუცუბიძე“, რომელიც

გამოიცა 1969 წელს. 1989 წელს კი ეს ნაშრომი გამოიცა მეორედ. ნაშრომში განხილულია ნუცუბიძის ცხოვრებისა და შემოქმედებითი მოღვაწეობის მთავარი მომენტები, ნაჩვენებია მისი დამსახურება ქართული ეროვნული კულტურის წინაშე. გთავაზობთ ამონარიდს ამ ნაშრომიდან, სადაც კარგად ჩანს ამ ორი მეცნიერის ურთიერთობა და, აგრეთვე, ნუცუბიძის კატაკლიზმებით აღსავსე ცხოვრების საინტერესო ფრაგმენტები.

„1953 წელს შალვა ნუცუბიძე მეორედ მოხვდა <<ხალხის მტრების>> რიცხვში. ამჯერად ბედის ირონიით მისი სახელი ბერიას დანაშაულებათა საბრალდებო დოკუმენტში აღმოჩნდა. იგი ლამის ფაშისტური გერმანიის აგენტად გამოაცხადეს, რომელსაც თითქოს ბერია მფარველობდა. ვიდრე სიმართლე გაირკვეოდა, შ. ნუცუბიძე გარიცხეს ყველა დაწესებულებიდან, მეცნიერებათა აკადემიიდან, პროფკავშირიდან, ფილოსოფიის ინსტიტუტიდან და უნივერსიტეტიდან.

იმ დროს იყო ბატონი შალვა რუსთაველის ძეგლთან შემხვდა და ბანმოკლე საუბრის შემდეგ მითხრა:

- შალვა, ნუ გაჩერდები ჩემთან დიდხანს, ვინმე დაგვინახავს და ... იუმორის გრძნობამ ბატონ შალვას არც ამ პეროდში უღალატა.

ერთხელ მეცნიერებათა აკადემიიდან გამოვიდა და ჩემთან შემოიარა. ლაპარაკი ჩამოვარდა იმ პირზე, რომელსაც ყველა სიკეთე მეცნიერების გზაზე შ. ნუცუბიძისგან ჰქონდა მიღებული, მაგრამ ამ გარემოებამ არ შეუშალა ხელი, უნივერსიტეტის კარებში თვითონ ჩამდგარიყო და შალვა ნუცუბიძე შენობაში არ შეეშვა.

- *Я угодился богу, из грязи сотворил человека! Как он со мной поступил, вам известно хорошо. Что-ж, в жизни всяко бывает!*

მეორედ, რუსთაველის პროსპექტზე, ოპერის თეატრთან შალვა ნუცუბიძეს ვიდაც, ჩემთვის უცნობი პიროვნება შეხვდა და ჩემი ყურადღება იმან მიიპყრო, რომ ბატონი შალვა არაჩვეულებრივი გულითადობით მიესალმა მას. მე შ. ნუცუბიძეს ჩამოვშორდი და მათ საუბარს ისე ვადევნებდი თვალყურს. როგორც კი ბატონი შალვა მოსაუბრეს დასცილდა და ჩვენი გზა გაავარდელეთ, ვკითხე ვინ იყო მისი ნაცნობი.

- ეგ კაცი მონადირეთა კავშირის თავმჯდომარეა და, მართალი გითხრათ, ძალიან დიდ პატივს ვცემ იმის გამო, რომ მონადირეთა კავშირი ერთადერთი ორგანიზაციაა, რომელსაც მე თავისი რიგებიდან არ გავურიცხივარ!

მხოლოდ კურიოზად უნდა ჩაითვალოს (მეტი რომ არ ითქვას) ის ფაქტი, რომ შალვა ნუცუბიძეს სიტყვა არ მისცეს 1966 წელს მიმდინარე რუსთაველის საიუბილეო ღონისძიებებზე.

შალვა ნუცუბიძე არასოდეს გაბოროტებულა ამგვარი ფაქტების გამო. თეორიულ კამათსაც იშვიათად მიმართავდა და უფრო ხშირად კრიტიკოსებს იუმორით იგერიებდა“ (ზიდაშელი, 1989: 76-77).

გამოყენებული ლიტერატურა:

თევზაძე, 1996. თევზაძე გურამ: - შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ისტორია. თბილისი.

ნათაძე, 1966. ნათაძე ნოდარ: - რუსთაველის მიჯნურობა და რენესანსი. თბილისი.

ნოზაძე, 2006. ნოზაძე ვიკტორ: - ვეფხისტყაოსანის მზისმეტყველება. თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად. თბილისი, III ტ.

ნუცუბიძე, 1973. ნუცუბიძე შალვა: - ბოლცანო და მეცნიერების თეორია. ალეთოლოგიის საფუძვლები. შრომები. თბილისი, I ტ.

ნუცუბიძე, 1976. ნუცუბიძე შალვა: - რუსთაველი და აღმოსავლური რენესანსი. შრომები, თბილისი. IV ტ.

ნუცუბიძე, 1980. ნუცუბიძე შალვა: - შოთა რუსთაველის შემოქმედება. შრომები. თბილისი, 1980, VII ტ.

პეტრე იბერიელი, 1961. პეტრე იბერიელი (ფსევდო-დიონისე არა-ეოპაგელი): - შრომები. თბილისი.

ქართული ..., 1988: - ქართული რენესანსის საკითხები. თბილისი.

ხიდაშელი, 1960. ხიდაშელი შალვა: - არსის პრობლემა პარმენიდეს ფილოსოფიაში. თბილისი.

ხიდაშელი, 1988. ხიდაშელი შალვა: - ქართული ფილოსოფიის ისტორია. თბილისი.

ხიდაშელი, 1989. ხიდაშელი შალვა: - შალვა ნუცუბიძე. თბილისი.

წერეთელი, 1968. წერეთელი სავლე: - ანტიკური ფილოსოფია. თბილისი.

Лосев, 1978. Лосев Алексей: - Эстетика Возрождения. Москва.

Хидашели, 1984. Хидашели Шалва: - „Вопросы грузинского Ренессанса“. Тбилиси.

Хидашели, 1962. Хидашели Шалва: - Основные мировоззренческие направления в феодальной Грузии. Тбилиси.

მალვა ხიდაშელის ბოლო ორი წიგნი

ხიდაშელი საკმაოდ ასაკოვანი იყო, როცა 80-იან წლების დასასრულს ეროვნული მოძრაობა დაიწყო. ასაკის მიუხედავად, იგი პრესის ფურცლებიდან აქტიურად ჩაერთო პოლიტიკაში. მისი განსჯის საგანი იყო ეროვნულ მოძრაობასთან დაკავშირებული საკითხები. ის აქვეყნებდა მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობით აღსავსე მწვავე წერილებს, რომელთა მთავარი მიზანიც ჩვენი ეროვნული ინტერესების დაცვა იყო. მისმა ბოლოდროინდელმა წერილებმა პოლიტიკასა და ეთიკაზე, განსაკუთრებით კი კრიტიკულმა წერილმა სოლჟენიცინის ნაშრომზე „როგორ მოვაწყოთ რუსეთი“, ახალი კუთხით გააცნო მკითხველს ხიდაშელი. ეს პუბლიცისტური წერილები გაერთიანდა და შედარებით ადრინდელ რამდენიმე წერილთან ერთად 1993 წელს ცალკე წიგნად გამოიცა სათაურით - „ფიქრები საქართველოზე“.

ამის გარდა, ხიდაშელის სიცოცხლის ბოლოს, 1994 წლის სექტემბრის დასაწყისში გამოიცა მისი მემუარული ხასიათის მხატვრულ-პუბლიცისტური ნაწარმოები - „უსათაურო მოგონებანი“.

ხიდაშელის ეს ბოლო ორი წიგნი მრავალმხრივ არის საყურადღებო და თითქმის სამი ათეული წლის შემდეგაც ისევე აქტუალურია, როგორც მაშინ, როცა ისინი გამოქვეყნდა. ამიტომაც საჭიროდ მიგვაჩნია მათი შეფასება.

1. „ფიქრები საქართველოზე“. კრებულში შესულია 1976-1991 წლებში გამოქვეყნებული სხვადასხვა სახის სამეცნიერო სტატიები, ლიტერატურული და პუბლიცისტური წერილები, ესეები. ძნელია ამ წიგნის ჟანრის განსაზღვრა, რადგანაც მასში

ვხვდებით როგორც სერიოზულ სამეცნიერო ნაშრომებს, ესეებს, გამოჩენილ შემოქმედთა მხატვრულ პორტრეტებს, ისე პუბლიცისტურ წერილებს პოლიტიკაზე, ეკონომიკაზე, პოლიტიკასა და ეთიკაზე და ა. შ. ამ ჟანრების ეს უბრალო ჩამონათვალი ნათლად მეტყველებს მათი ავტორის დიდ ერუდიციაზე, ფართო მეცნიერულ დიაპაზონზე, მხატვრულ გემოვნებასა და მოქალაქეობრივ პასუხისმგებლობაზე. ეს უკანასკნელი ძირითადად პუბლიცისტიკაშია გამჟღავნებული.

კრებულში წარმოდგენილი ხიდაშელის სამეცნიერო-პოპულარული სტატიები ეხება პეტრე იბერს, შუა საუკუნეების უცნობი მემკვიდრის - ჟამთააღმწერელის მსოფლმხედველობის შეფასებას ქართული აზროვნების პოზიციიდან, ილია ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობის საკითხებს, ივანე ჯავახიშვილის მრავალმხრივ შემოქმედებაში არსებული ქართული ფილოსოფიური აზრის შეფასებას დიდი მეცნიერის მხრიდან, შალვა ნუცუბიძეს და რენესანსულ ჰუმანიზმს.

თვალის უბრალო გადავლებაც ცხადს ხდის, თუ რა ფართო დიაპაზონისაა ხიდაშელის ინტერესები ქართულ ფილოსოფიაში. ამასთან, ყველა ამ სტატიაში მოძებნილია ამა თუ იმ ავტორისთვის სპეციფიკურად დამახასიათებელი შემოქმედებითი ასპექტი.

ხაზგასასმელია ის გარემოება, რომ რახან კრებული პუბლიცისტური ხასიათისაა, აქ აღნიშნულ ქართველ მოაზროვნეებზე ხიდაშელის მსჯელობები წმინდად მეცნიერულ-აკადემიური ხასიათის არ არის და ისინი გაჯერებულია მეცნიერულ-პოპულარული მსჯელობებით თუ თხრობით.

აღნიშნულის მიუხედავად, ეს სტატიები სულაც არ არის მოკლებული ორიგინალურ ხედვებს. ასე მაგალითად, ივანე ჯავახიშვილთან ხიდაშელი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქ-

ცევს მის შეხედულებას XI-XII საუკუნეების საქართველოში რენესანსის არსებობაზე, ქართველების მხრიდან საფილოსოფიო მწერლობის დაწაფებაზე და სხვ.

რაც მთავარია, ხიდაშელმა პირველმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ივანე ჯავახიშვილის ღვაწლს ქართული ფილოსოფიური აზრის წარმოჩენაში.

სტატია პეტრე იბერზე, რომელსაც, როგორც განსაკუთრებულს, მოიხსენიებდნენ ეპითეტით - „სამკაული და სიქადული ქართველთა“, მრავაპლანიანია. იგი იწყება პეტრეს ბიოგრაფიით, საეკლესიო მოღვაწეობის პერიპეტეებით და სრულდება ნუცუბიძე-ჰონიგმანის თეორიით, რომლის თანახმადაც, არეოპაგიტული მოძღვრების ნამდვილი ავტორია პალესტინაში მოღვაწე სასულიერო პირი, მაიუმის ეპისკოპოსი, წარმომავლობით ქართველი უფლისწული - პეტრე იბერი (411-491). ხიდაშელი ამ თეორიის მომხრე და აქტიური დამცველი იყო.

ასევე, სამეცნიერო-პოპულარული ხასიათისაა სტატიები ჟამთააღმწერელსა და შალვა ნუცუბიძეზე.

რაც შეეხება სტატიას ილია ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობაზე, ხიდაშელი მას იხილავს, როგორც მწერალს, მოაზროვნესა და პოლიტიკოსს. რაც მთავარია, ავტორის ეს სტატია ილიაზე თავისუფალია იმ კლიშეებისგან, რასაც აწებებდნენ მას საბჭოთა ეპოქის მარქსისტი იდეოლოგები.

ხიდაშელის ღვაწლზე ქართულ ფილოსოფიაში უკვე გვქონდა მსჯელობა პირველ ქვეთავში და აქ ამ თემაზე საუბარს აღარ გავაგრძელებთ.

წიგნში საინტერესოდ იკითხება ხიდაშელის ლიტერატურული წერილები გერონტი ქიქოძეზე, ვლადიმერ მაიაკოვსკიზე, გიორგი შატბერაშვილსა და ანა კალანდაძეზე. თოთოეულ მათ-

განზე ავტორს მონახული აქვს მისთვის ინდივიდუალურად დამახასიათებელი შტრიხი.

აი როგორ ახასიათებს ხიდაშელი გერონტი ქიქოძეს. ის არც მეცნიერი იყო, არც მწერალი, არც მორალისტი და არც ხელოვანი. სამაგიეროდ, „გერონტი ქიქოძემ შექმნა ერთი მთლიანი და განუყოფელი, ამავე დროს, ინდივიდუალური გერონტი ქიქოძისეული სინამდვილე, სინამდვილე აზრებისა და მთაბეჭდი-ლებებისა, განცდებისა და სახეებისა, რომლებიც მის მრავალ-რიცხოვან ნაწერებში ამოიკითხება“. ამის საფუძველზე ავტორი ასკვნის, რომ გერონტი ქიქოძე ერთსა და იმავე დროს იყო მეცნიერიც, მწერალიც და ეთიკოსიც.

მაიაკოვსკიზე წერილში ხიდაშელი განიხილავს მის ლექსებს, უფრო სწორად, ცალკეულ სტროფებს მისი ლექსებიდან. ამ განხილვებიდან ნათლად ჩანს, თუ როგორ ღრმად იყო ჩახედუ-ლი პოეზიაში ხიდაშელი. წერილში ხაზგასმულია მაიაკოვსკის პიროვნების არაორდინალურობასა და მისი პოეზიის სიღრმეზე.

გიორგი შატბერაშვილზე წერილში ხიდაშელი იზიარებს პროფესორ მერი ჭელიძის აზრს იმის თაობაზე, რომ „მკვდრის მზეში“ მწერალი დასავლეთის თანამედროვე ფილოსოფიური აზროვნების დონეზე მაღლდება და ექსისტენციალიზმის მთა-ვარი საკითხის - ადამიანის საზრისის გარკვევას უახლოვდება.

ახალგაზრდა ანა კალანდაძის ერთ შესანიშნავ ლექსს ხიდა-შელი ასოციაციით მიჰყავს ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებასთან, ტერენტი გრანელთან და გიორგი შატბერაშვილის მოთხრობას-თან - „მკვდრის მზე“. ხიდაშელი იმედოვნებდა, რომ ქართული ლიტერატურული კრიტიკა შესაბამისად შეაფასებდა ამ ბრწყინ-ვალე ლექსს. მაგრამ მოხდა პირიქით. ლექსს მაშინ ასეთი გამოხ-მაურება ჰქონდა: „ფორმალიზმი, უიდეოზა და აპოლიტიკურობა ამაზე შორს ვერ წავა“. იმავე ავტორის მიერ ანა კალანდაძის

პოეზია შეფასებულია, როგორც „სიმთვრალისა და ლოთობის აპოლოგია“, „ასეთია ამ ქალის (! შ. ხ.) პოეტური ლექსიკა“.

რუსეთში მსგავს ვითარებაში ყოფილა ანა ახმატოვა. უპირველესი საბჭოთა იდეოლოგიის ანდრეი ჟდანოვის აღნიშვნით, ანა ახმატოვა დაავადებული იყო - პირად, ვიწრო სამყაროში ჩაკეტვის „სენით“. აქვე ხიდაშელის მახვილი რეპლიკა: „ან. ჟდანოვის სიტყვები ეხება <<იმ ქალბატონს>> (ანა ახმატოვას), ხოლო ჩვენი კრიტიკოსის სიტყვები <<ამ ქალბატონს>> (ანა კალანდაძეს)“.

ასევე დასამახსოვრებელია ხიდაშელის წერილის ფინალი: ანა კალანდაძის ლექსები სწრაფად ვრცელდებოდა, მათ დაბეჭდვამდე და ადგილობრივმა ოფიციალობამ მას ისეთი ზიანი ვერ მიაყენეს, როგორც ჩრდილოეთიდან წამოსულ სუსხს შეეფერებოდა. ასე რომ, „პოეზიის ქვეყანა“, - ხიდაშელის აღნიშვნით, - ლმობიერი აღმოჩნდა თავისი შესანიშნავი და განუმეორებელი პოეტი ქალის მიმართ“.

აქ მინდა გავიხსენო ხიდაშელის ერთი მონათხრობი ანა კალანდაძეზე. ბატონმა შალვამ გვიაზო, რომ ერთხელ, როცა ფილოსოფიის ინსტიტუტში სხდომა დამთავრდა და ფოიეში გამოვიდა, იქ დახვდა ანა კალანდაძე, ვისაც ის კარგად იცნობდა. ანა კალანდაძე ახალგაზრდა, მაგრამ უკვე კარგად ცნობილი პოეტი იყო. პოეტს ბატონ შალვასთვის უთქვამს, რომ შალვა ნუცუბიძესთან უნდა შეხვედრა და როდის იქნება ინსტიტუტში და როდის შეძლებს მის მიღებას.

ნუცუბიძე ამ დროს ინსტიტუტში ყოფილა. ხიდაშელს ყველაფერი ეს ნუცუბიძისთვის უთქვამს. ნუცუბიძემ კი უპასუხა, ახლავე შევხვდებით. როცა ხიდაშელი სტუმარს შეუძღვა ოთახში, ნუცუბიძე წამომდგარა და ვიდრე ანა კალანდაძეს ხელს

ჩამოართმევდა, ზეპირად უთქვამს წინა დღეს გამოქვეყნებული ქალბატონი ანას ლექსი.

ხიდაშელი ამ ამბავს მოგვიყვა იმის დასტურად - თუ რა ნიჭისა და მეხსიერების პატრონი იყო ნუცუბიძე.

...

როცა ეროვნული მოძრაობის ტალღამ პიკს მიაღწია, ხიდაშელი პოლიტიკის ტყვეობაში აღმოჩნდა. ის ამას არც მალავდა და დიდად წუხდა, რომ მონაწილეობა არ მიიღო 1990 წლის უზენაესი საბჭოს არჩევნებში. თუმცა, პოლიტიკისადმი ინტერესი და აქტიურობა პუბლიცისტურ წერილებში გამოხატა. მისი პუბლიცისტური წერილები 1989-1991 წლებში ქვეყნდებოდა. ბოლო წერილი 1991 წლის 25 ოქტომბრით თარიღდება.

1992 წლის სექტემბრიდან კი ამგვარ საქმიანობაზე ლაპარაკიც ზედმეტი იყო. ამის მიზეზი გახლდათ აფხაზეთში მისი შვილიშვილის - ლევან აბაშიძის ტრაგიკულად დაღუპვა, რაც მისთვის უმძიმესი დარტყმა იყო. „ფიქრები საქართველოზე“ ავტორმა ლევან აბაშიძისა და მასთან ერთად დაღუპულ სულხან სულხანიშვილისა და გია ნადირაშვილის ხსოვნას მიუძღვნა.

...

ხიდაშელის პუბლიცისტური მოღვაწეობა მოიცავს 1989-1991 წლებს. წერილების უმრავლესობა 1989 წელს არის გამოქვეყნებული. კრებულში - „ფიქრები საქართველოზე“ გამოქვეყნებული წერილების სპექტრი მრავალფეროვანია. ავტორისთვის ამ გარდამავალ პერიოდში განსჯის საგანი ხდება პოლიტიკისა და ეთიკის მიმართება. ეს არც არის გასაკვირი, მაშინ ხომ ეს დროის მოთხოვნაც იყო და გამოწვევაც. ამ თემაზე მას სამი წერილი აქვს გამოქვეყნებული.

მოახლოებული ქვეყნის დამოუკიდებლობით უნდა იყოს ნაკარნახევი წერილი - „შეუძლია თუ არა რესპუბლიკას სრულ

სამეურნეო ანგარიშზე და თვითდაფინანსებაზე გადასვლა“; მის ამდროინდელ წერილებში წინ წამოწეულია ეროვნული პრობლემატიკა („ეროვნული საკითხი ჩვენი ქვეყნის თეორიასა და პრაქტიკაში“, „ფიქრები 26 მაისის დღესასწაულთან დაკავშირებით“ „ფიქრები პარტიის ეროვნულ პოლიტიკასთან დაკავშირებით თანამედროვე პირობებში“, „კვლავ ფიქრები“ და სხვ.).

ხიდაშელი ეროვნულ საკითხზე მიძღვნილ წერილებში მიმართავს პარალელებს, ძირითადად საქართველოს პირველი რესპუბლიკის არსებობის ხანმოკლე ისტორიიდან და აკეთებს მინიშნებებს იმის თაობაზე, რომ არ განმეორდეს ადრე დაშვებული შეცდომები.

ხიდაშელი საუბრებში ხშირად იხსენებდა ზურაბ ავალიშვილის ერთ საყურადღებო ნათქვამს და ამის თაობაზე წერდა კიდევ. ამ ნათქვამის ავტორი ფიქრობდა, რომ დამოუკიდებელი საქართველოს არსებობას თუკი რამე შეუშლის ხელს, ეს იქნება ისევ ქართველების სულმოკლეობა და უპასუხისმგებლობა. ამ სიტყვებს ის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა მაშინ, როცა 1991 წლის შემოდგომაზე საქართველოში ვითარება დაიძაბა. სამწუხაროდ, მისი ეს შიში გამართლდა და ჩვენი ქვეყანა ამ ამბების შემდეგ წლების განმავლობაში ქაოსმა მოიცვა.

ამავე თემას ეხმაურება კრიტიკული წერილი ალექსანდრე სოლჟენიცინის გახმაურებულ ნაშრომზე - „როგორ მოვაწყოთ რუსეთი“. რაც მთავარია, ამ წერილში მხილებულია სოლჟენიცინის ტენდენციურობა საქართველოსა და ქართველების მიმართ. აქ ხიდაშელს მოჰყავს როი მედვედევის კრიტიკული შეფასება სოლჟენიცინის - „გულაგის არქიპელაგზე“, სადაც იკითხება ის აზრი, რომ სოლჟენიცინის ფიქრით, ქართველებს პრივილეგიები ჰქონდათ საბჭოთა კავშირში, თუ რატომ, ამის ახსნა საჭირო არ არის. არადა, შენიშნავს მედვედევი: „30-იან

წლების ტერორი საქართველოში უფრო ძლიერიც კი იყო, ვიდრე უმრავლეს სხვა რესპუბლიკაში, და აქ ბევრად უფრო ხშირად გამოჰქონდათ სასიკვდილო განაჩენები“.

წიგნში - „ფიქრები საქართველოზე“ გამოქვეყნებული წერილების უმრავლესობას რეფრენად გასდევს შედარებები და პარალელები საქართველოს „დიად საბჭოთა წარსულთან“, რაც დაკავშირებულია ათასწაირ უკეთურებასთან. ამაზე მეტყველებს ავტორის სიტყვები წიგნის დასასრულს: „რას ნიშნავს დიქტატი და ბორკილები? ამაში ისეთი სიცხადით და უკომპრმი-სობით დაგვარწმუნა ჩვენი ცხოვრების უკანასკნელმა 70 წელმა, რომ ძნელი წარმოსადგენია ქართველმა ხალხმა ახალი ბორკი-ლები დაიდგას“.

2. „უსათაურო მოგონებანი“. ნაწარმოები მემუარული ლი-ტერატურის ჟანრს მიეკუთვნება და მოიცავს მისი ავტორის ცხოვრების ერთ მნიშვნელოვან პერიოდს - ბავშვობიდან დაწყებული გერმანია-საბჭოთა კავშირის ომით დამთავრებული. წიგნში ხიდაშელი მისთვის დამახასიათებელი ტაქტიკითა და სი-დარბაისლით მოგვითხრობს საბჭოური ცხოვრების წესზე, მის „სიკეთეებზე“, ამ ჯოჯოხეთურ პირობებში ადამიანების დაცე-მასა და ამაღლებაზე.

ამ თხრობისას, როგორც ერთგვარი პარადოქსი, ისე აღიქ-მება ზოგიერთ გამოჩენილ ქართველ მოღვაწეთა ბრმა რწმენა საბჭოური ცხოვრების წესისა და „ხალხთა მამის“ განსაკუთრე-ბულობისადმი. ყველაფერ ამის ფონზე კი გამორჩეულად იკვე-თება იმათი სახეები, ვინც ბოლომდე ერთგული დარჩა ადამიან-ის უმაღლესი იდეალებისადმი.

„უსათაურო მოგონებანის“ ავტორი ყოველი ქართველი მწერლის, მეცნიერის და საზოგადო მოღვაწის შეფასებისას პოუ-ლობს თითოეულისთვის დამახასიათებელ შტრიხებს. ამ მხრივ

ყურადღებას იმსახურებს დავით კლდიაშვილისა და ტერენტი გრანელის პიროვნული განსაკუთრებულობის ავტორისეული ხედვა. აი მისი ცოცხალი შთაბეჭდილება დავით კლდიაშვილის საიუბილეო სხდომიდან: „არავითარი პოზა, არც ფარული და არც გამოვლენილი; არავითარი ხაზგასმა მისი საზოგადოებრივი და სამწერლო დამსახურებისა. პირიქით, ქართული პროზის ეს შესანიშნავი ოსტატი თითქოს გაკვირვებული იყო იმით, რაც საიუბილეო სხდომაზე მოისმინა.“ დიდი მწერლის ასეთ პოზიციას ხიდაშელი ასე აფასებს: „ეს სიტყვები იყო ხმა მეცხრამეტე საუკუნიდან, ხმა ილიას ეპოქიდან, რომელიც უკვე მაშინ ჟღერდა სრულიად უცხოოდ (და მით უმეტეს, უცხოოდ ჟღერს დღეს, როცა ეს სტრიქონები იწერება)“.

ტერენტი გრანელის შესახებ კი ნათქვამია, რომ მისი „პირადი ტრაგედიის მიზეზი მისი ფსიქიკის თავისებურებიდან არ გამომდინარეობს. მისი „მე“-ობიდან მისი დიდი ტალანტი გამომდინარეობს, რომელიც მას დიდ პოეტად აქცევს“. ტერენტი გრანელს, - წერს ხიდაშელი, - ერთი ლექსი რომ მიეძღვნა ამ ქვეყნის ძლიერთათვის ან ინდუსტრიაზე და „ზაპესზე“, მას არც პატივი მოაკლდებოდა და არც ყურადღება, „მაგრამ არ დაწერა, ვერ დაწერა და ალბათ არც უფიქრია დაეწერა“.

ნაწარმოებში ახლებურად არის წარმოჩენილი როგორც რეპრესირებულ, ისე სასწაულით გადარჩენილ ქართველ მოღვაწეთა სახეები (გრიგოლ წერეთელი, მიხეილ ჯავახიშვილი, ტიციან ტაბიძე, სანდრო ახმეტელი... ივანე ჯავახიშვილი, გალაკტიონი, კონსტანტინე გამსახურდია, გერონტი ქიქოძე...). ამის გარდა, თვითმხილველისა და თანამონაწილის პოზიციიდან არის დანახული და შეფასებული ამ პერიოდის ქართული კულტურის, მეცნიერებისა და პოლიტიკური ცხოვრების საკვანძო საკითხები.

„უსათაურო მოგონებანის“ ერთ-ერთი მთავარი ძარღვი ავტორის განცდილი და გადატანილია. ბატონ შალვას ახლობელთა წრეს, საკუთრივ მის ოჯახს ხომ უშუალოდ შეეხო საბჭოური რეპრესიების მსახვრალი ხელი. ძნელია გადმოსცე ის პასაჟები ნაწარმოებიდან, როცა ხიდაშელი მოგვითხრობს მისი მეუღლის - ვირსალაძეთა სახელოვანი გვარის, მშვენიერი წარმომადგენლისა და მეცნიერის - ქალბატონ ელენე ვირსალაძის დაპატიმრებისა და გადასახლების ეპიზოდებზე, პირველსავე შემთხვევაში მის ამაო მცდელობაზე, როგორმე მოენახულებინა გადასახლებაში მყოფი მეუღლე...

ნაწარმოებზე საერთო წარმოდგენის შესაქმნელად „უსათაურო მოგონებანიდან“ მოვიტანთ რამდენიმე საყურადღებო და საინტერესო ამონარიდს, რომლებიც ცხადად მეტყველებენ იმ მძიმე დროსა და განცდებზე, რაც საკუთრივ გადახდა მათ ავტორს.

კრიტიკის არსებობასა და არ არსებობაზე:

„რაც მე ჩემი თავი მახსოვს, სულ იმაზეა ლაპარაკი, რომ ჩვენში არ არსებობს ლიტერატურული კრიტიკა. არ არსებობს არც თეატრალური კრიტიკა, არც საერთოდ საზოგადოებრივი კრიტიკა. არავინ არ წერს (და ვერც დაწერს), რომ ჩვენში არ არსებობს თანამდებობაზე მყოფთა, განსაკუთრებით მაღალ პოსტებზე მყოფთა კრიტიკა და ესაა მთავარი მიზეზი კრიტიკის არ არსებობისა საერთოდ. ხალხის ტვინი ისეა აწყობილი, რომ რაიკომის მდივანსაც ვერ გააკრიტიკებენ, სანამ <<ზევიდან>> არ იქნება გაკრიტიკებული. ამგვარი სულიერი განწყობილება, რომლითაც მთელი საზოგადოებაა გაჟღენთილი, ვრცელდება ყველა აღზევებულზე; მით უმეტეს, რომ ყველა მათგანი პარტიისა და

მთავრობის მიერაა აღზევებული და პარტია და მთავრობა კი ჩვენში საერთოდ არ ცდება“.

ანეგდოტი ორთქლის მანქანის გამოგონების თაობაზე:

„ - ვინ გამოიგონა, ბავშვებო ორთქლის მანქანა - კკითება მასწავლებელი.

- ჯეიმს უატმა!

- არა ბავშვებო, პოლზუნოვმა!

- არა, პატივცემულო მასწავლებელო, ორთქლის მანქანა ჯეიმს უატმა გამოიგონა სამი საუკუნის წინ. პოლზუნოვი ეხლა გამოიგონეს!“.

მთავლიტის ანუ ცენზურის შესახებ:

„ერთ ჩემს ნაცნობ გეოფიზიკოსს პოპულარული ბროშურის დაწერა დაუკვეთეს მიწისძვრაზე. დამთავრებული ხელნაწერი რომ წარადგინა და რამდენიმე დღის შემდეგ დამკვეთ დაწესებულებაში შეიარა, უთხრეს ... წიგნაკი გამოვიდოდა იმ შემთხვევაში, თუ საილუსტრაციოდ მოტანილი მიწისძვრის შემთხვევები უცხოეთის სინამდვილიდან იქნებოდა დამოწმებული“. ეს გადაწყვეტილება მთავლიტს („ცენზორს“) მიუღია.

ადვოკატთა „წმენდა“:

სხდომას თავმჯდომარეობს ავბედითი 37-იანი წლების წითელი ტერორის ერთ-ერთი მთავარი შემოქმედი საქართველოში, მრისხანე პროკური ილარიონ ტალახაძე.

„თ ა ვ მ ჯ დ ო მ ა რ ე: არა, რატომ მაღავთ და აუდიტორიის წინაშე არ ლაპარაკობთ იმაზე, რომ <<მენშევიკების>> დროს თბილისის ქალაქის კომენდანტი იყავით, არ ლაპარაკობთ თქვენს ამ თანამდებობაზე ყოფნის შესახებ?

გ უ ბ ე ლ ა ძ ე: არა ვმაღავ. ვასრულებდი ამ თანამდებობას. მაგრამ ისიც კარგად მახსოვს, რომ იმ დროს თქვენი ბედი ჩემზე იყო დამოკიდებული და აქამდე ვერ მიპატიებია ჩემი თავისთვის - რატომ გაგიშვით ხელიდან!".

იგივე ტალახაბე 1918-1919 წლებში დამოუკიდებელი საქართველოს სამხედრო მინისტრს და იმჟამად ადვოკატ გრიგოლ გიორგაძეს:

„თ ა ვ მ ჯ დ ო მ ა რ ე: ილაპარაკეთ როგორ ჩაახშეთ აჯანყება გორის მაზრაში!

გ ი ო რ გ ა ძ ე: ჩვენ გორის მაზრაში აჯანყება არ ჩაგვიხშვია, რადგან იქ აჯანყებას საერთოდ არ ჰქონია ადგილი, მხოლოდ მოქმედებდა რამდენიმე ბანდა, რომელთა ლიკვიდაცია იყო საჭირო. როდესაც პირადად ჩავედი გორის მაზრაში საქმის ვითარების გაცნობის მიზნით, ეს ბანდები უკვე ლიკვიდირებული იყო. სხვათა შორის, მახსენდება ასეთი ფაქტიც: დასასჯელთა სიაში ჩემი ყურადღება მიიპყრო 19 წლის ახალგაზრდამ, რომელმაც ჩემს წინ რომ აღმოჩნდა, ტირილი დაიწყო. მისმა ცრემლებმა ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა, რომ გავანთავისუფლე და გავუშვი ... ეს ახალგაზრდა თქვენ იყავით, პატივცემულო თავმჯდომარევ!“

ალექსეი ტოლსტოის რომანის - „პეტრე პირველის“ გამოხმაურებებზე:

როგორც არ უნდა აღშფოთდნენ „ალ. ტოლსტოის მოკამათეები, - პეტრე დიდისა და სტალინის ეპოქების ანალოგიების გამო, ეს მაინც ასეა და მისი რომანი, ისევე როგორც, სოლოვიოვის პიესა ივანე მრისხანეზე, ამ ანალოგიის გამო იწერება. წარსულის დესპოტიზმის განდიდება დღევანდელი დღის დეს-

პოტიზმის გამართლებათა, პირდაპირი აპოლოგია - ირიბი ხერხებით განხორციელებული აპოლოგიით შეცვლა“.

ერთი ქართველი ლიტერატორი დიდი ქართველი მეცნიერის, ელინისტის, პაპიროლოგის, კლასიკური ფილოლოგიის ქართული სამეცნიერო სკოლის დამფუძნებლის გრიგოლ წერეთლის შესახებ (1932 წ.):

„ფიდეისტური შარლატანიზმი აქ აღწევს თავის აპოგეას. ვერაფერი ვერ დაარწმუნებს ამ რელიგიით ტვინმომხამულ ხუცესს, რომ მეცნიერებამ დიდი ხანია გაანადგურა ყველა ღმერთები, ღვთაებრივი სილამაზეები; ხუცესი იმეორებს ხავსმოდებულ აზრებს და ჰგონია, რომ მეცნიერულ კვლევა-ძიებას აწარმოებს; თურმე არსებობს რაღაც უჭკნობი სილამაზე, რომელზედაც ლოცულობდა ანტიური ეპოქა, საშუალო საუკუნეები და წარმოიდგინეთ ჩვენი დროც კი. მხატვრული ფაქტების შესახებ იგი წერს: <ჩვენს წინაშე ძვირფასი თლილი ქვებია, რომელნიც არასოდეს არ დაჰკარგავენ თავის სიმშვენიერეს. როდესაც ამ ქვებს ათვალიერებ, გიკვირს მათი მარადი სინორჩე>“. მკითხველი დაგვეთანხმება, რომ ეს სერიოზული მეცნიერული თვალსაზრისი კი არაა, არამედ ხუცესის მონოტონური წირვა-ლოცვაა, უფალო შეგვიწყალებ და ალილუია ... ამის შემდეგ ჩვენთვის ცხადია, თუ რატომ ასე გამწარებული ამტკიცებს მშვენიერების მარადიულობას გრიგოლ წერეთელი. გრ. წერეთელი რასაკვირველია არავითარ ორიგინალობას არ იჩენს, ის ფაშისტური ესთეტიკის მიმდევარია“.

კიტა მეგრელიძის დაშნაკობაზე:

„დაპატიმრებულთა ამ ჯგუფს ბრალდებად დაშნაკური შოკინიზმი წაუყენეს, მათ შორის ... კიტა მეგრელიძეს. ქართველი

დაშნაკი ისეთივე საოცრება, აბსურდი და ბრალმდებელთა ისეთივე გონებრივი უკუღმართობაა, როგორც გიორგი სააკაძის ძიება 1937 წელს თბილისის მაცხოვრებელთა შორის, მაგრამ ორივე 1937 წლის ფაქტს ეკუთვნის და ორივე მისი <<კანონზომიერებით>> არის განსაზღვრული“.

„ნაცნობები“ მეუღლის დაპატიმრების შემდეგ:

„გავიჩინე ახალი <<ნაცნობები>>. მათი არც სახელი ვიცი და არც გვარი, მაგრამ ყოველ დილას რომელიმე მათგანი სახლთან მხვდება და მთელი დღე თან დამსდევს მოშორებით, ცდილობენ არ შევამჩნიო. სახლში დაბრუნებულს <<მაცილებენ>>, <<მაცილებენ>> რა დროც არ უნდა იყოს - დღე, საღამო თუ ღამე. ეს რომ შევამჩნიე, ჩემში შიში და ძრწოლა კიდევ უფრო გაიზარდა, მაგრამ შემდეგ ისე შევეჩვიე, მზად ვარ მივესალმო დილით სახლიდან გამოსვლისას და გამოვემშვიდობო სახლში დაბრუნებისას“.

მსგავსი ამონარიდების მოტანა „უსათაურო მოგონებანიდან“ უხვად შეიძლება, მაგრამ ეს ვიკმაროთ.

„უსათაურო მოგონებანი“ დაწერილია 1977-1980 წლებში. ნაწარმოები უხმაუროდ იწერებოდა, თუმცა ახლობლები გუმანით ვგრძნობდით, რაღაც ამის მაგვარი რომ იქმნებოდა.

თავის დროზე მწერალმა რეზო ჭეიშვილმა დაუყოვნებლივ გამოაქვეყნა ეს ნაწარმოები ჟურნალ „განთიადში“. თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორმა აკადემიკოსმა როინ მეტრეველმა კი იმ საყოველთაო ეკონომიკური სიდუხჭირის ხანაში, საკუთარი ძალისხმევით შეძლო უნივერსიტეტის გამომცემლობაში „უსათაურო მოგონებანის“ წიგნად გამოცემა. გარდაცვალებამდე ცოტა ხნით ადრე ბატონმა შალვამ თავისი უკანასკნელი წიგნის სასიგნალო ცალი

მიიღო, 16 სექტემბერს კი მას ხელთ ჰქონდა საავტორო ცალები, 5 დღის შემდეგ - 1994 წლის 21 სექტემბერს შალვა ხიდაშელი გარდაიცვალა.

სამწუხაროდ, „უსათაურო მოგონებანი“ მშობელი ერისა და საყვარელი სამშობლოსადმი სახელოვანი სწავლულის უკანასკნელი საჩუქარი აღმოჩნდა.

2001 წელს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გაიმართა ხიდაშელის დაბადებიდან 90 წლისთავისადმი მიძღვნილი სხდომა. გამომსვლელთა შორის იყო გამოჩენილი ქართველი მსახიობი, რუსთაველის პრემიის ლაურეატი ოთარ მედვინეთუხუცესი. გამომსვლელმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ხიდაშელის „უსათაურო მოგონებანს“. მან ეს ნაწარმოები ა. სოლჟენიცინის „გულაგის არქიპელაგზე“ უფრო მნიშვნელოვნად მიიჩნია.

მეოთხე თავი

მოგონებები მასწავლებელზე

ხიდაშელმა თბილისის უნივერსიტეტში, ფილოსოფიის ფაკულტეტზე, ჩვენს ჯგუფში ლექციების კითხვა ქართული ფილოსოფიის ისტორიაში 1968 წლის სექტემბრიდან დაიწყო. მაშინ მეოთხე კურსზე ვიყავი. სხვადასხვა მიზეზის გამო მთელი ორი თვე ლექციებს ვერ ვესწრებოდი. ნოემბრის დასაწყისში კი კათედრაზე პირველად ვიხილე საოცრად მომხიბვლელი ლექტორი, გამორჩეული მჭევრმეტყველებითა და დარბაისლობით. ეს გახლდათ ბატონი შალვა ხიდაშელი. სწორედ იმ დღიდან გადაწყდა ჩემი ცხოვრების გზის მიმართულება. ლექციის დამთავრებისთანავე ავედევნე ლექტორს და შეხვედრა ვთხოვე. ბატონმა შალვამ მეორე დღეს დამიბარა საკუთარ ბინაში.

დათქმულ დროს ჩემს ერთ თანაკურსელთან ერთად, რომელიც უკვე ნამყოფი იყო ბატონ შალვასთან, ბინაზე ვეახელით. პროფესორმა გამომკითხა ვინაობა, ინტერესთა სფეროები და, როდესაც დარწმუნდა, რომ კატეგორიულად მქონდა გადაწყვეტილი ქართული კულტურის ისტორიის რომელიმე სფეროში მემუშავა, დავალება მომცა. მომინიშნა არეოპაგიტული თხზულების - „სადმართოთა სახელთათვის“ მე-4 თავი, სადაც ძირითადად საუბარია სიკეთის რაობაზე ონტოლოგიური მნიშვნელობით. ბუნებრივია, გამიჭირდა ამ ურთულესი და, ამასთან, ძველი ქართულით თარგმნილი ტექსტის გაგება, თანაკურსელებიც დამეხმარნენ და რაღაცას მოვაბი თავი. ერთი კვირის შემდეგ კი ბატონი შალვა და მე ერთად, ხელმეორედ (უფრო სწორად თავიდან და ახლებურად) კვითხულობდით არეოპაგიტიკის ამ ადგილებს. მოკლედ, ასე დაიწყო ჩვენი ურთიერთობა, რომელიც 26

წელი გაგრძელდა და რაც დრო გადიოდა მით უფრო და უფრო ღრმავდებოდა.

რა თქმა უნდა, სადიპლომოს ხელმძღვანელიც ბატონი შალვა იყო. სოლომონ დოდაშვილის ფილოსოფიური შეხედულებები შევარჩიეთ თემად. აქვე ისიც უნდა აღვნიშნო, რომ სანამ ბატონ შალვას შევხვდებოდით, მანამდე სწავლაში სტაბილურობით არ გამოვიჩნეოდი. თუკი ერთ სესიას ხუთიანებზე „დავხურავდი“, მეორე სესიაზე ოთხიანებიც გამომყვებოდა. ბატონ შალვასთან დაახლოებამ არსებითად შეცვალა საქმისადმი ჩემი დამოკიდებულება, რაც გამოჩნდა სადიპლომო ნამუშევრიდანაც. ძირითადად, სწორედ სადიპლომო ნაშრომის საფუძველზე გადაწყდა, მანამდე არცთუ ისე მაინცდამაინც წარმოჩენილი სტუდენტისთვის ასპირანტურაში დასატოვებლად რეკომენდაციის მიცემა (ამისთვის დიდად გაისარჯნენ აწ განსვენებულნი, უნივერსიტეტში ჩემი ჩარიცხვის დროინდელი დეკანი ბატონი შოთა გაბილაია და იმჟამინდელი დეკანი პროფესორი ვალერიან კილაძე. მათი მარად მადლიერი ვიქნები).

ისე მოხდა, რომ უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ ასპირანტურაში ადგილი არ აღმოჩნდა. ოთხი თვე უმუშევარი ვიყავი, მაგრამ ბატონი შალვა და ფილოსოფიის ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე, შესანიშნავი ფილოსოფოსი, შემდგომში ჩემი ასევე უსაყვარლესი მასწავლებელი და უფროსი მეგობარი თამაზ ბუაჩიძე მაიმედებდნენ, მალე მათი და ფილოსოფიის ინსტიტუტის დირექტორის ნიკო ჭავჭავაძის მეცადინეობით 1970 წლის 13 ნოემბერს (ჩემი დაბადების დღეს!) მე ფილოსოფიის ინსტიტუტში მიმიღეს უფროს ლაბორანტად. ბატონმა ნიკომ ინსტიტუტის თანამშრომლად მიღებისთანავე თავისთან დამიბარა და მითხრა: ჩვენთან ლაბორანტს განსაკუთრებული

რამ არ ევალება, შენ სინამდვილეში უკვე ასპირანტი ხარ და აბა შენ იციო. ამ სიტყვებმა დიდი მხნეობა შემძინა.

ინსტიტუტში მისვლისთანავე ბატონ შალვასა და, ასევე, ცნობილი ფილოსოფოსის გურამ თევზაძის რჩევით, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ვესწრებოდი პროფესორ ივანე იმნაიშვილის ლექციების კურსს ძველ ქართულში. ერთი წელი დავდიოდი ბატონი ივანეს ლექციებზე, რამაც ფასდაუდებელი სამსახური გამიწია. შემდგომში, სწორედ ამ ლექციებს უნდა ვუმაღლოდე, რომ მთაწმიდელების, ეფრემ მცირეს, არსენ იყალთოელისა და იოანე პეტრიწის თარგმანები ძველ ქართულ ენაზე ჩემთვის გასაგები ხდებოდა და მათ ტექსტებზე მუშაობა არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენდა.

ბატონ შალვას ვუმაღლი, რომ თავიდანვე საკვლევად ძნელ თემებს შემაჭიდა. „პირველმიზეზის პრობლემა ნეოპლატონიზმში (არეოპაგატიკა და იოანე პეტრიწი)“ - ასეთი იყო ჩემი საკანდიდატო დისერტაციის სათაური. უნდა აღინიშნოს იმ კარგ ტრადიციაზე, რომელიც ფილოსოფიის ინსტიტუტში იყო მაშინ - ახალგაზრდა მკვლევრის სადისერტაციო თემისა და მისი სათაურის შერჩევაში თითქმის მთელი ინსტიტუტი მონაწილეობდა. ამას ერთი მიზანი ჰქონდა: სამეცნიერო ხარისხის ახალგაზრდა მაძიებლისთვის თემა „ასაწევი“, ხოლო სათაური აზრიანი, ლაკონიური და მისაღები ყოფილიყო (გასათვალისწინებელი იყო ისიც, რომ მაშინ დისერტაციასთან დაკავშირებულ მოთხოვნებს, ტექნიკურ და ფორმალურ მხარეს მოსკოვის უმაღლესი საატესტაციო კომისია - BAK-ი გვკარნახობდა).

სადისერტაციო თემა ინსტიტუტში მუშაობიდან მესამე წელს შეირჩა. მანამდე გამოცდების ჩაბარებით ვიყავი დაკავებული. ამის პარალელურად ბატონმა შალვამ მომამზადებინა რეფერატები ანტიკურ ფილოსოფიაში („დიალექტის პრობლემა

ელეატებთან“ და „დიალექტიკის პრობლემა პლატონის ფილოსოფიაში“). მართალი რომ ვთქვა, მე დისერტაციის დაცვა უფრო მეჩქარებოდა და იმგვარი საქმიანობა, რასაც ბატონი შალვა მაკეთებინებდა, თავდაპირველად ზედმეტადაც მიმაჩნდა. ახლა კი ეჭვიც არ მეპარება, რომ უამისოდ ჩემი, როგორც მეცნიერის ფორმირებას, ბევრი რამ დააკლდებოდა.

ბატონ შალვასთან ოჯახშიც ხშირად დავდიოდი. რა დასამალია და სოფლიდან ჩამოსულ ბიჭს (მით უმეტეს, უდედ-მამოდ, შედარებით მორიდებულად გაზრდილს) დიდი ხნის განმავლობაში მიძნელდებოდა უშუალო ურთიერთობის დამყარება თბილისის ერთ-ერთ ცნობილ არისტოკრატიულ ოჯახთან. ბატონი შალვას მეუღლეს ხომ ცნობილი მეცნიერი, ფოლკლორისტი, სათნოებით აღსავსე და მომხიბვლელი ქალბატონი ელენე ვირსალაძე ცნობილი არისტოკრატიული ოჯახიდან იყო. ჩემს მდგომარეობას ქალბატონი ელენე, რა თქმა უნდა, გრძნობდა და ყოველნაირად ცდილობდა მოეხსნა ჩემთვის ეს დამაბულობა. ამაში შემთხვევითი ამბავი დაგვეხმარა.

ბატონი შალვა ავად გახდა და საავადმყოფოში მოათავსეს. ხშირად მივდიოდი მოსანახულებლად. ერთხელაც ქალბატონი ელენე დამხვდა პალატაში, ხეირიანად ბატონი შალვას მოკითხვა არც კი დამემთავრებინა, რომ ქალბატონმა ელენემ „ტუმბოჩკის“ თავზე ნამცხვრები დააღაგა და მიმიპატიჟა. მადლობა ვუთხარი, მაგრამ ნამცხვირისთვის ხელი არ მიხლია. ქალბატონმა ელენემ გამიღიმა, თავზე ხელი დამადო და მითხრა - ჩემს გაკეთებულ ნამცხვარს მიწუნებო?! სხვა რა გზა მქონდა. არ ვიცი რა ძალა იყო მის ღიმილსა და სიტყვებში, ფაქტია, რომ ამ დღიდან მე მათი ოჯახის წევრად ვიგრძენი თავი.

1976 წლის მიწურულს ქალაქ ბაქოში ვიყავით კონფერენციაზე. ბატონი შალვა ორი მოხსენებით გამოვიდა და თავისი აქტიური და, რაც მთავარია, სწორი პოზიციით კონფერენციის სული და გული გახდა. როგორც მასპინძლები, ისე სომეხი მეცნიერები ჩვენი დელეგაციის მიმართ ძალიან დადებითად განეწყვნენ, რამაც თავი იჩინა გამოსათხოვარ ბანკეტზეც.

ბაქოს კონფერენციიდან სულ ცოტა დრო იყო გასული, რომ ქალბატონი ელენე ავად გახდა და როგორც მალე გაირკვა უკურნებელი სენით იყო შეპყრობილი. მალე ქალბატონი ელენე გარდაიცვალა. ბუნებრივია, რომ ამ მძიმე ტრაგედიამ ბატონ შალვაზე დიდად იმოქმედა. ბატონი შალვა ხან მოიკეთებდა, ხან ისევ ცუდად შეიქმნებოდა. ამის მიუხედავად, მან დასასვენებლად წასვლა გადადო და ჩემი სადისერტაციო ნაშრომი წაიკითხა, ჩემი მხრიდან მისი შენიშვნების გათვალისწინების შემდეგ ნაშრომი კვლავ წაიკითხა და გზა დაულოცა შემდეგი მსვლელობისთვის. ასე რომ, ჩემი სადისერტაციო ნაშრომის გამო იმ ზაფხულს ბატონი შალვა დასასვენებლად ვერ წავიდა.

საერთოდ, ბატონი შალვა ბოლო 10 წლის განმავლობაში, ყოველ წელს თუ არა, ყოველ მეორე წელს ერთ თვეს აჭარაში ატარებდა (ბათუმი, ქობულეთი). ის, როგორც წესი, თავისი ყოფნით არავის აწუხებდა, თუმცა მაინც მიაგნებდნენ მისი და ჩემი ახლობლები და გადაიპატიჟებდნენ. მუდამ მადლიერებით იხსენებდა ბატონი შალვა ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორს, ბატონ დავით ხახუტაიშვილს, მაშინდელი სტატსამმართველოს უფროსს მიხეილ მახარაძეს, სასტუმრო „მედეას“ დირექტორს ოთარ გორგილაძეს, ახალგაზრდა ბათუმელ ფილოსოფოსებს იმედო მუხაშავერიასა და თენგიზ მოისწრაფიშვილს, რომლებიც აჭარაში ყოფნისას ყურადღებას არ აკლებდნენ მას.

1984 წელს ბათუმში მორიგი დასვენების დროს ბატონმა შალვამ აჭარისწყლისაკენ გასეირნების სურვილი გამოთქვა. მეგზურობა მილიციის ოფიცერმა ბატონმა რაჟდენ დიასამიძემ გაგვიწია. სადამოს, როცა სასტუმროში დავბრუნდით, გამომიტყდა, რომ დიდი სურვილი ჰქონდა მთიანი აჭარაც მოენახულე-ბინა.

ორი დღის შემდეგ ბატონი შალვა, ბატონი რამაზ პატარიძე (გახმაურებული „ქართული ასომთავრულის“ ავტორი) და მე, ჩემი ბიძაშვილის რევაზ მახარაძის მანქანით მთიანი აჭარის გზას გავუდექით. მოვინახულეთ სხალთის ეკლესია. ღამე კი ჩემს მშობლიურ სოფელ ფაჩხაში გავათენეთ. ბატონ შალვას თან აპარატი ჰქონდა წამოღებული და ხშირად ისინჯავდა წნევას. მას განსაკუთრებულად მოეწონა ჩვენებური აჩმა ხაჭაპური (მაშინ ჯერ კიდევ იყო ასე პოპულარული ეს კერძი). ბათუმში დაბრუნებულმა მითხრა, შენი სოფლის ნახვა მაინტერესებდაო და კმაყოფილებას ვერ მალავდა ამ მოგზაურობით.

ბატონმა შალვამ დიდად გაიხარა ჩემი სადოქტორო დისერტაციის დაცვით. დაცვაზე ის შთამბეჭდავი სიტყვით გამოვიდა და, როგორც დამსწრეები აღნიშნავდნენ, ეს იყო მჭევრმეტყველების ნიმუში.

თითქოს გუშინ იყო, პირველად რომ ბატონ შალვას შევხვდი, არადა ხუთ ათეულ წელზე მეტი გასულა იმ დღიდან. მას შემდეგ ბევრი რამ შეიცვალა, მაგრამ უცვლელი დარჩა დამოკიდებულება ქართული ფილოსოფიისადმი. ეს განწყობა და რწმენა ქართული ფილოსოფიისადმი ჩემთვის ისეთივეა, როგორიც იყო 1968 წლის ნოემბრის ერთ ჩვეულებრივ დღეს, როცა პირველად შევაღე ბატონ შალვას ბინის კარი ჩაიკოვსკის ქუჩის # 2-ში.

ბატონ შალვას და ჩემს თანამშრომლობას უკვალოდ არ ჩაუვლია: ამ პერიოდში ბატონმა შალვამ სხვადასხვა სახის რვა

წიგნი გამოაქვეყნა, მათ შორის, ფუნდამენტური მონოგრაფია - „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ (1988). მეთაყება, რომ ამ მნიშვნელოვანი გამოკვლევის რედაქტორი ვარ. ამ პერიოდში აირჩიეს ბატონი შალვა აკადემიის ნამდვილ წევრად; ამასთან, მომზადდა ჩემი ორი სადისერტაციო ნაშრომი და გამოიცა ჩემი ექვსი წიგნი ფილოსოფიაში.

ძირითადად შალვა ნუცუბიძისა და შალვა ხიდაშელის კვლევები ქართულ ფილოსოფიაში იმის წინაპირობა გახდა, რომ 1986 წლის 30 იანვრის საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის დადგენილებით ფილოსოფიის ინსტიტუტს დაე-ვალა ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ოთხტომეულის მომზადება და გამოცემა. ოთხტომეულის მთავარი რედაქტორი ბატონი შალვა იყო, მე კი სწავლული მდივანი. მის სიცოცხლეში მომზადდა პირველი ტომი, სადაც ორი თავის გარდა, ყველა დანარჩენის ავტორი იყო ბატონი შალვა. პირველი ტომი მისი გარდაცვალებიდან ორი წლის შემდეგ - 1996 წელს გამოვიდა.

1991 წლის 14 ივნისს, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში შალვა ხიდაშელს დაბადებიდან 80 წლისთავის იუბილე გადაუხადეს. დიდი პატივი მხვდა წილად - საიუბილეო სესიაზე მთავარი მომხსენებელი ვიყავი. სხდომათა დარბაზში ტევა არ იყო და როდესაც უნივერსიტეტის რექტორმა ბატონმა ნოდარ ამალლობელმა შესავალი სიტყვის შემდეგ კათედრასთან მიმიწვია, ცოტა ავლელდი. წამებში ჩემს თვალწინ გაიელვა განვლილმა გზამ იმ დღიდან, როცა ბატონი შალვა გავიცანი, ვიდრე ამ დღემდე. ბატონმა შალვამ შემომხედა და ამ შემოხედვამ დამამშვიდა. დამსწრე საზოგადოებას ბოდიში მოვუხადე ზეპირად რომ არ ვილაპარაკებდი

ჩემს უსაყვარლეს მასწავლებელზე, მაშინ ვერანაირი რეგლამენტი ვერ მიშველიდა.

მომდევნო 1992 წელს ბატონ შალვას ოჯახში დიდი ტრაგედია დატრიალდა - აფხაზეთში ტრაგიკულად დაიღუპა მისი უსაყვარლესი შვილიშვილი - ლევან აბაშიძე. ამ შემთხვევამ შეამოკლა ბატონი შალვას სიცოცხლე. ამის შემდეგ ის თავის თავს აღარ ჰგავდა. ასე გრძელდებოდა ორი წლის განმავლობაში. ბოლო ხანებში - 1994 წლის დამდეგიდან ბატონი შალვა ავადმყოფობდა, სახლიდან იშვიათად გამოდიოდა. მასთან ხშირად დავდიოდი მოსანახულებლად, ინსტიტუტისა თუ განყოფილების საქმეებთან დაკავშირებით. 11 სექტემბერს მისი ახალი წიგნის - „უსათაურო მოგონებანი“ საავტორო ცალები მიეუტანე. ერთობ დანადვლიანებული და გატეხილი დამხვდა. საკმაოდ დიდხანს შევრჩი. ნადვლიანად მითხრა, რომ ამ მდგომარეობიდან ვეღარ გამოვიდოდა. ეს სიტყვები რაღაცნაირად ვერ დავიჯერე. დამშვიდობებისას, ტრადიციისამებრ, საავტოროდან ჩემი „კუთვნილი“ ცალი მისახსოვრა, სამწუხაროდ, პირველად - უავტოგრაფოდ. რამდენიმე დღეში, 1994 წლის 21 სექტემბერს ის გარდაიცვალა.

2001 წელს ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში აღინიშნა შალვა ხიდაშელის დაბადებიდან 90 წლისთავი. 2010 წელს კი საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნულმა აკადემიამ მისი დაბადებიდან 100 წლისთავი აღნიშნა. ამასთან, ამ საიუბილეო დღეს მოხდა მისი ინიციატივით დაწყებული და უკვე დასრულებული და გამოცემული ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ოთხტომეულის წარდგინება.

ბატონი შალვა ხიდაშელის და ჩემი ურთიერთობა ეს არ იყო მხოლოდ მასწავლებლისა და მოწაფის ურთიერთობა. საქმე ის არის, რომ მე ამ ურთიერთობაში უფრო მეტს ვხედავდი -

ვხედავდი თუნდაც იმის გამო, რომ ფილოსოფიის ინსტიტუტში თითქმის 41 წლის მუშაობის განმავლობაში ვგრძნობდი გამორჩეულ ყურადღებას იმის გამოც, რომ იმ კუთხიდან ვიყავი, რომელსაც ბედმა მძიმე ხედრი არგუნა. მაგრამ ეს ყურადღება არ გულისხმობდა რაიმე შეღავათებს. ეს იყო მამულიშვილური დამოკიდებულება ინსტიტუტის თითქმის ყველა თანამშრომლის მხრიდან, რაშიც უპირველესი მაგალითის მიმცემი იყო ბატონი შალვა.

26 წლის განმავლობაში ხიდაშელისა და ჩემი ურთიერთობა არაერთ საინტერესო მომენტს შეიცავს. ზოგიერთ მათგანზე შევჩერდები.

როგორც უკვე აღვნიშნე, 1976 წელს ბაქოში ჩატარდა სამეცნიერო კონფერენცია, რომელიც მიემდვნა ამიერკავკასიის ხალხთა ფილოსოფიურ მემკვიდრეობას. კონფერენციაზე მატარებლით გავემგზავრეთ. დელეგაციაში ვიყავით: ინსტიტუტის დირექტორი ნიკო ჭავჭავაძე, ბატონი შალვა, ქალბატონი მანა რაფავა, ბატონი რეზი თვარაძე, ხვთისო გოგოჭური და მე.

კუბეში ახალგაზრდებმა სუფრა გავშალეთ. იყო საინტერესო მოგონებები, საუბრები და ა. შ. რეზი თვარაძემ თქვა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ქობულაძისეულ დასურათებაში ტარიელის სურათი ბატონ შალვას მიხედვით არის შესრულებული და ამაში ეჭვიც არ მეპარებაო.

ბატონმა შალვამ თვარაძის ეს ვარაუდი არ დაადასტურა.

1972 წელს ხიდაშელის ბინაზე მომიწია გამოჩენილ რუს სწავლულთან ალექსეი ლოსევთან (1893-1988) „მეხვედრა“. ბა-

ტონ შალვასთან, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელთან მორიგი ვიზიტისას ლოსევსა და ხიდაშელს შორის სატელეფონო საუბრის მომსწრე გახვდით.

საუბრის დამთავრების შემდეგ, ბატონმა შალვამ რუსულად მითხრა ლოსევის ნათქვამი: „Кто сказал, что не бывает чуда! Издание этой книги в Тбилиси есть настоящее чудо“.

საქმე ეხებოდა დიდი ბერძენი ნეოპლატონიკოსი ფილოსოფოსის - პროკლე დიადოქოსის /412-485/ უმნიშვნელოვანესი თხზულების - „ღვთისმეტყველების საფუძვლების“ ლოსევისეული რუსული თარგმანის გამოცემას თბილისში, 1972 წელს.

ლოსევმა(!) მოსკოვის ვერცერთ გამოცემაში ვერ მოახერხა პროკლეს ამ უმნიშვნელოვანესი თხზულების მისეული რუსული თარგმანის გამოცემა. სწორედ ამიტომაც მიიჩნია დიდმა სწავლულმა ეს ფაქტი - თბილისში ამ თარგმანის გამოცემა ნამდვილ „чудо“-ოდ.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ გამოცემის რედაქტორი იყო ბატონი შალვა და მასვე ეკუთვნოდა მაღალ დონეზე შესრულებული შესავალი წერილი - „რედაქტორისგან“.

...

1978 წელს გამოვიდა ალექსეი ლოსევის ფუნდამენტური ნაშრომი - „აღორძინების ესთეტიკა“, რომლის პირველი თავი /გვ. 13-37/ ეძღვნება აღმოსავლურ აღორძინებას. მოკლე შესავლის შემდეგ, ნაშრომში განხილულია აღორძინების საკითხები ჩინეთში, ირანსა და სომხეთში /გვ. 13-23/. ამ თავის ნახევარზე მეტი ქართულ აღორძინებას ეძღვნება.

ამ წიგნის გამოსვლა, სადაც უსიტყვოდ იყო აღიარებული რენესანსის არსებობა XI-XII საუკუნეების საქართველოში, დიდი

მოვლენა იყო ჩვენთვის. ხიდაშელმა მირჩია ქართულად მე-თარგმნა ეს თავი.

ორი კვირის შემდეგ ბატონ შალვას გადასახედად მივუტანე ნათარგმნი 12 გვერდი. სამი საათი ვიწვალეთ მასალაზე და ბატონმა შალვამ, რომ არ ჩვეოდა, იმ სტილში გადმომიგდო ხელნაწერი და უკმაყოფილომ მითხრა: „შევევბათ ამ საქმეს, არაფერი გამოვაო“. მაგრამ მასალის აღება რომ დავაპირე, არ დამანება და დაიტოვა. რა თქმა უნდა, ჩემთვის არასასიამოვნო იყო ყველაფერი ეს, მაგრამ ადვილად შევეგუე რუსულ ენაში ჩემი „განსწავლულობის“ გათვალისწინებით. პარასკევი დღე იყო და ამის შემდეგ ორი დღე ბატონ შალვას აღარ შევხმინებოვარ.

ორშაბათს ფილოსოფიის ინსტიტუტში მისულს მითხრეს, რომ ბატონ შალვასთან უნდა მივსულიყავი ბინაზე. ჩემდა გასაკვირად კარი ბატონმა შალვამ გამიღო. როგორც წესი, კარს მოსამსახურე ან ოჯახის რომელიმე წევრი აღებდა.

ბატონი შალვა ოდნავ მოიხარა, შუბლზე მაკოცა და თავისი სამუშაო ოთახისკენ გამიძღვა. ოთახში შესულს მომიბოდიშა და მითხრა, რომ თარგმანი რამდენჯერმე გადავიკითხე და დავრწმუნდი: „შენ თარგმნი თავანკარა ქართულით, მე კი კალკით“. იქვე დასძინა, რომ ზემოაჭარის კილო ხომ ქართლის დიალექტში შედის და ამიტომაც არის ასეთი კარგი ქართულიო.

სხვათა შორის, ბატონი შალვა თავისი „კალკის“ გამო, მუდამ ასე წერდა, მაგალითად, - ივანე ჯავახიშვილი პროფესორი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და სხვა მისთანანი. შემდგომ, როცა მე ხშირად ვიყავი მისი წიგნების რედაქტორი, მიხდებოდა ამ „კალკების“ გასწორება, რასაც ბატონი შალვა მშვიდად ხვდებოდა.

საბოლოოდ, ლოსევის წიგნის ეს მონაკვეთი ვთარგმნე და გამოქვეყნდა კრებულში - „ქართული რენესანსის საკითხები“

(1988). 2005 წელს კი ბათუმში ცალკე წიგნადაც გამოვეცი. ეს თარგმანი დანართის სახით შევიტანე, აგრეთვე, ჩემს მონოგრაფიაში - „რენესანსი, ჰუმანიზმი და ქართული რენესანსის საკითხები“ (2009).

...

ბატონ შალვას ერთი ძალიან კარგი და საშური თვისება ჰქონდა. ის არასოდეს მოგახვევდა თავის შეხედულებას. როცა არეოპაგიტული მომღვრებისა და რუსთაველის პანთეონზე ჩვენი მოსაზრებები დაშორდა ერთმანეთს, ერთი შემთხვევაც არ ყოფილა, რომ მეგრძნო - ეს მისთვის მიუღებელია. ასე იყო ქართული რენესანსის თაობაზეც.

...

1985 წლის თებერვალში ჩემს ოთხი წლის შვილს ბოტკინი შეეყარა. მაშინ ველოდებოდით მეოთხე შვილს და ამიტომაც 12 დღის განმავლობაში შვილთან ერთად მომიხდა ყოფნა ინფექციურ საავადმყოფოში. ერთ საღამოს მოულოდნელად პალატის კარი გაიღო და შემოვიდა ბატონი შალვა ხელში ვეებერთელა პარკით. თურმე გაუგია ჩემი შვილის ავადმყოფობის ამბავი და წამოსულა ჩვენ მოსანახულებლად. ბედი არ გინდა, კორპუსში ლიფტი არ მუშაობდა და ასე დატვირთული 74 წლის ბატონი შალვა ფეხით ასულა მე-12 სართულზე. იქიდან კი მოვიდა ინფექციურ საავადმყოფოში.

...

ბატონ შალვას თავის უსაყვარლეს შვილიშვილზე - ლევან აბაშიძეზე ხშირად უთქვამს - ბევრ რამეში მე მგავსო. ლევანი მსახიობია და პოპულარობის ზენიტშია. მეც არაერთხელ მინა-

ხავს მათი სახლის წინ ასფალტზე წარწერები - „ლევან მიყვარხარ!“. სახლის ტელეფონზე ზარები არ წყდება, აიღებს ბატონი შალვა ტელეფონს და არავინ არ სცემს ხმას. ამ ხშირი სატელეფონო ზარებით გაწამებული ბატონი შალვა საკმაოდ არაკორექტულად მიმართავს დადუმებულ ადრესატს.

ერთხელ ბატონი შალვას ქალიშვილმა მანანამ შემომჩივლა, რომ ლევანი უხერხულობაში ვარდება მისი მეგობრებისადმი მამას ასეთი მკვახე პასუხების გამო.

ერთხელაც ბატონ შალვას ასეთი გაგულისებული პასუხის გამო, ვუთხარი - თქვენი ახალგაზრდობა დაგავიწყდა მეტეჟი. მან მისთვის დამახასიათებელი პოზა მიიღო: ტუჩები მოკუმბა, ნიკაპი ოდნავ წინ წამოსწია და მითხრა - მართალი ხარო. გავიდა გარკვეული დრო, ლევანი დედას ეუბნება, ასე რამ შეცვალა პაპაო. მანანას კი უპასუხია, რომ ამას მია მიშას უნდა უმაღლოდღო.

ლევანმა კი მადლობა იმით გადამიხადა, რომ ერთ საღამოს უნივერსიტეტიდან ფილარმონიისკენ მიმავალი მანქანაში ჩამსვა, გლდანში გამიყვანა, დამელოდა ვიდრე საქმეს მოვაგვარებდი და იქიდან მიმიყვანა სახლში, ნუცუბიძის მეორე პლატოზე.

ბატონი შალვა შორს იყო ალკოჰოლისგან. მე მსაყვედურობდა სასმელთან სიახლოვის გამო. ერთხელ მითხრა - ორ-სამჯერ მეც დავმთრალვარო. მანანა გვისმენდა და ღიმილით უთხრა - მამა, მიშასთან მაინც ნუ იტყვი ამასო.

1991 წელს მოსკოვში ჩატარდა ალექსეი ლოსევისადმი მიძღვნილი კონფერენცია. მეც ვმონაწილეობდი ამ კონფერენ-

ციაში. ლოსევს ბატონი შალვა კარგად იცნობდა და დიდ პატივსაც სცემდა. მოსკოვში წასვლის წინ ბატონ შალვას შევეუარე. მან ფული მომცა და მითხრა - ამით წითელი ღვინო იყიდე, რუსებს ძალიან უყვართო.

კონფერენცია ორ დღეს გაგრძელდა. კონფერენციის დამთავრების შემდეგ ლოსევს მეუღლემ, პროფესორმა აზა ტახოგოდიმ ოჯახში მიგვიწვია, არბატზე. 15-მდე სტუმარი ვიყავით. სუფრაზე იყო სალათები, თევზი „სელიოდკა“, ერთ-ერთმა სტუმართაგანმა ორი ნახევარლიტრიანი არაყი შემოუმატა სუფრას. როცა არაყი გათავდა და ეს ძალიან მალე მოხდა, მე მაგიდაზე ექვსი ბოთლი სხვადასხვა მარკის ქართული წითელი ღვინო დავალაგე. სუფრის წევრებს თვალები გაუფართოვდათ. დაახლოებით ასეთი ჩურჩულით ნათქვამიც გავიგონე - „ოჰ, ეს ქართველები“.

...

ბატონი შალვა აღმერთებდა ივანე ჯავახიშვილს, დიდ პატივს სცემდა სერგი დანელიას, ზურაბ კაკაბაძესა და გურამ თევზაძეს. ზურაბ კაკაბაძეზე ამბობდა - დედის რძესავით აქვს თანდაყოლილი ფილოსოფიური კულტურა...

ფილოსოფიის ინსტიტუტში ივანე ჯავახიშვილზე გააკეთა მოხსენება. ერთ მომენტში აღნიშნა, რომ მუზეუმის ერთ-ერთ თანამშრომელს ძველ კერამიკულ ფიალაში მელანი ჩაესხა და ამაზე აღშფოთებული ამბობდა, ეს როგორ შეიძლებაო.

...

1988 წელი. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრობაზე გამოცხადებულ კონკურსში ოთხი პრეტენდენცია, მათ შორის, ფილოსოფიის ინსტიტუტის დირექტორი ნიკო

ჭავჭავაძე და ინსტიტუტის ქართული ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილების ხელმძღვანელი შალვა ხიდაშელი.

ინსტიტუტის ფოიეში პროგნოზებს აკეთებენ. თითქმის ყველა ნიკო ჭავჭავაძეს უწინასწარმეტყველებს გამარჯვებას. მე ხიდაშელისკენ ვიხრები და ამან ყველა გააკვირვა.

- რას ემყარები, მეკითხებიან.

- საღ აზრს, ვპასუხობ და იქვე ვამატებ: დაწვრილებით არჩევნების შემდეგ მოგახსენებთ.

ჩატარდა არჩევნები, ჩემი ვარაუდი გამართლდა.

რას ვემყარებოდი? შემდეგ გარემოებებს:

1/ ხმის მიმცემთაგან უმრავლესობა დაახლოებით ხიდაშელის ასაკისა იყო;

2/ ხიდაშელი ქართულ ფილოსოფიაში მუშაობდა და ხმის მიმცემთაგან უმრავლესობა მეცნიერების ეროვნულ დარგებში მუშაობდა;

3/ ხიდაშელმა ამ დროისთვის, ბოლო 7 წლის განმავლობაში გამოაქვეყნა არაერთი მნიშვნელოვანი გამოკვლევა ქართული(!) ფილოსოფიისა და ქართული (!) რენესანსის საკითხებზე, მათ შორის, ფუნდამენტური - „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ /1988/.

4/ ნიკო ჭავჭავაძე, როგორც ინსტიტუტის დირექტორი, პრინციპული და შეუვალი პიროვნება, პრობლემებს უქმნიდა აკადემიის მაშინდელ ხელმძღვანელობას და, ბუნებრივია, ასეთი პერსონის კიდევ უფრო გაძლიერება, ჩემი აზრით, მათ გეგმაში ნამდვილად არ შედიოდა.

სხვათა შორის, არჩევნების შემდეგ ინსტიტუტში ეს თემა აღარავის გახსენებია.

...

ფილოსოფიის ინსტიტუტი არასოდეს განიცდიდა ინტელექტუალების ნაკლებობას. ამის მიუხედავად, მერაბ მამარდაშვილის მოსვლით რაღაც ახალმა სიომ დაბერა. უპირველესად გაჩნდა მეტი პასუხისმგებლობა მოხსენებების გაკეთებისას, რადგან ბატონი მერაბი არ ცნობდა ავტორიტეტებს, ასაკს და ა.შ. მისთვის ხომ მთავარი იყო ჭეშმარიტება. კარგად არის ცნობილი - თუ რა ამბავი ატყდა ერთ-ერთ თავყრილობაზე მისი ნათქვამის - „ჭეშმარიტებას სამშობლოზე მაღლა ვაყენებ“, გამო. ასევე იყო მისი როლი მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობის თაობაზე. აღნიშნულის თაობაზე ბატონ შალვასთან დაკავშირებულ ერთ მაგალითს მოვიყვან.

ინსტიტუტში რენესანსის საკითხებზე მოხსენებას აკეთებდა ხიდაშელი. ის ამ თემაზე საქართველოში ლამის ხელშეუხებელი ავტორიტეტი იყო. მოხსენების მსვლელობისას ერთი საკითხის დასაზუსტებლად ჩაერთო ბატონი მერაბი. ეს ჩართვა შემდეგ ცხარე პოლემიკაში გადაიზარდა. რჩებოდა შთაბეჭდილება, რომ მომხსენებელსა და მოკამათეს ერთმანეთის არ ესმოდათ. ცხადად იგრძნობოდა, რომ ბატონი შალვა ამ დისკუსიით უკმაყოფილო იყო.

ამ ამბიდან მალე ხიდაშელის დაბადებიდან 75 წლისთავის საიუბილეო სადამო იყო. ის ფიქრობდა, დაეპატიჟებინა თუ არა საიუბილეო ვახშამზე მამარდაშვილი. ბოლოს ამის თაობაზე ჩემი აზრით დაინტერესდა, მე ვურჩიე, დაეპატიჟებინა. იმ სადამოს ისინი ისე მოეფერენ ერთმანეთს, რომ ბატონი შალვა ბოლომდე იხსენებდა ამ ფაქტს.

...

1970 წლის შემოდგომაზე, როცა ფილოსოფიის ინსტიტუტში დავიწყე მუშაობა, ქართული ფილოსოფიის ისტორიის გან-

ყოფილებაში სხვებთან ერთად დამხვდა დახვეწილი ინტელიგენტი, სხვადასხვა სამსახურებში ნამუშევარი, ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი - რეზი /რევაზ/ თვარამე.

ბატონი რეზისა და ჩემი კვლევის თემატიკა - პლატონი, ნეოპლატონიზმი, არეოპაგატიკა, ქრისტიანული ფილოსოფია - თითქმის საერთო იყო, ოღონდ მიდგომები გვექონდა განსხვავებული.

ზემო აღნიშნულიდან გამომდინარე, ყოველი წლის ბოლოს, წლიური შრომების მიღებისას ერთმანეთის შრომების რეცენზენტები ვიყავით. ამასთან, როგორც ბატონი რეზი, ისე მე იმ კატეგორიის მკვლევრები ვიყავით, რომ უკიდურესად ბოლო მომენტში ვაბარებდით შრომებს. ამიტომაც, ძირითადად, ახალი წლის დადგომის წინ ბატონ რეზისთან ბინაზე მე, როგორც უმცროსს ან მიმქონდა რეცენზია ან მომქონდა. ჩემ მისვლას, როგორც წესი, ბატონი რეზი სუფრით აღნიშნავდა.

ცხოვრება და ჩვენი კვლევითი საქმიანობა ჩვეულებრივად მიდიოდა. 1987 წლის გაზაფხულზე ბატონმა რეზიმ მთხოვა, რომ მის სადოქტორო ნაშრომისთვის ვიზირება გამეკეთებინა. მე წინააღმდეგი არ ვიყავი, მაგრამ განყოფილების ხელმძღვანელი და დარგის ლიდერი იმ დროს ბატონი შალვა იყო. ბატონ რეზის ეს ავუხსენი და მანაც ნაშრომი ხიდაშელს მიუტანა...

ზაფხულის არდადეგებიდან დაბრუნებულს ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილემ თამაზ ბუაჩიძემ მითხრა, რომ შალვა ხიდაშელი რეზი თვარამის სადისერტაციო ნაშრომის ვიზირების კატეგორიული წინააღმდეგია და ამაზე რეზი ძალიან გულნატკენიაო. იქვე მთხოვა, რომ ამის თაობაზე შენ უნდა დაელაპარაკო ბატონ შალვასო. ეს არ იყო ადვილი მისია, მაგრამ სხვა გამოსავალიც არ ჩანდა.

ბატონმა შალვამ ჩემი მისვლის მიზანი რომ გაიგო, კატეგორიული უარი განაცხადა. მისი მთავარი არგუმენტი იყო ის, რომ ნაშრომი ვერ აკმაყოფილებს ფილოსოფიის მოთხოვნებს. საიდან არ მოვუარე, მაგრამ ვერაფერს გავხდი. მისი ბოლო პასუხი იყო - ლიტერატურის ინსტიტუტში დაიცვას, როგორც ფილოლოგიური ნაშრომიო. ბოლო ცდა გამოვიყენე და ვკითხე - რეზი თვარაძე, როგორც ინტელიგენტი, ლიტერატორი, ფილოლოგი იმსახურებს თუ არა მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხს. ამაზე ბატონი შალვა დამეთანხმა. მაშინ, - რა მნიშვნელობა აქვს რა სახელი ერქმევა მას, - ვუთხარი მე.

ბატონი შალვა ბოლოსდაბოლოს დამეთანხმა, რომ გამეკეთებინა ვიზირება.

1988 წელს რეზი თვარაძემ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოსოფიის დარგის სპეციალიზებულ საბჭოზე დაიცვა ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი. ბანკეტი არ გადაუხდია. ერთი კვირის შემდეგ ოჯახში გადაიხად რამდენიმე კაციანი სუფრა, სადაც სხვებს შორის იყვნენ ცნობილი კინოოპერატორი ლომერ ახვლედიანი და ასევე ცნობილი ჟურნალისტი არჩილ გოგელია. თამადობდა ფილოსოფიის ინსტიტუტის დირექტორი ნიკო ჭავჭავაძე.

სხვათა შორის, ის შენიშვნები, რაც ხიდაშელს ჰქონდა თვარაძის ნაშრომის მიმართ, მას საჯაროდ არსად დაუფიქსირებია. სამაგიეროდ, მოსკოვში - BAK-ში /უმაღლესი საატესტაციო კომისია/, სადაც საბოლოოდ მტკიცდებოდა ყველა სადისერტაციო ნაშრომი, ამ პოზიციიდან შეხედეს თვარაძის ნაშრომს და იგი მოსკოვში გამოიმახეს. იქ ბატონ რეზის განმეორებით მოუხდა ნაშრომის დაცვა. საბედნიეროდ, ყველაფერმა ამან უმტკივნეულოდ ჩაიარა და ამაში მთავარი როლი შეასრულა არა მოსკოველთა კეთილგანწყობამ, არამედ რეზი თვარაძის დიდმა ერუდიციამ.

ნაშრომში, ჩემი შესაძლებლობის ფარგლებში განვიხილე შალვა ხიდაშელის ცხოვრებისა და შემოქმედებითი მოღვაწეობის ძირითადი ასპექტები. განსაკუთრებული ყურადღება მივაქციე საკითხებისა და პრობლემებისადმი ხიდაშელის ორიგინალურ მიდგომებს, რითაც უფრო ნათლად წარმოჩნდა და გამოიკვეთა მისი დამსახურება ქართული ფილოსოფიის ისტორიის შესწავლაში, რენესანსის პრობლემების დამუშავებასა და რუსთველოლოგიაში. ნაშრომში სათანადო ადგილი დავუთმეთ ხიდაშელის კულტუროლოგიურ და პუბლიცისტურ მოღვაწეობას. ყველაფერ ამის საფუძველზე კი ვცადე მაქსიმალურად ზედმიწევნით გადმომეცა ბატონ შალვას სრულყოფილი პორტრეტი.

ერთიც უნდა აღინიშნოს აუცილებლად. ჩვენი - მასწავლებლისა და მოწაფის ურთიერთობა 26 წელს გრძელდებოდა. ბოლო ათი წლის განმავლობაში ბატონი შალვას შემოქმედებითი წარმატებებისა და მიღწევების მომსწრე და უშუალო მონაწილე ვიყავი. მეგონა ამ მიმართებით ყველაფერი ვიცოდი. მაგრამ არც ისე ყოფილა საქმე. როცა ხიდაშელის პერსონის მთლიანობაში შესწავლას შევუდექი, სულ სხვა ვითარების წინაშე აღმოვჩნდი. საქმის ბოლომდე მიყვანის შემდეგ კი გამოიკვეთა მისი სრული სახე. ქართული ფილოსოფიის ისტორიის ღრმასაფუძვლიანი მკვლევრის, რენესანსისა და რუსთაველის შემოქმედების საფუძვლიანი მცოდნის გარდა, ხიდაშელი წარმოჩნდა, როგორც თავის ქვეყნის ჭეშმარიტი პატრიოტი, ინტელიგენტი, ლიტერატურისა და ხელოვნების დიდი მცოდნე. ამის დასტურად იკმარებდა მის მიერ პეტრე იბერის, ჟამთააღმწერელის, ივანე ჯავახიშვილის, დავით კლდიაშვილის, ტერენტი გრანელის, ვლადი-

მერ მაიაკოვსკის, გიორგი შატბერაშვილისა და ანა კალანდაძის შემოქმედების განხილვა, ანალიზი და შეფასებები.

შალვა ხიდაშელს მძიმე ქართველებში მოუწია ცხოვრება და აქედან გამომდინარე ცხოვრების მძიმე გზა გაიარა. ამის მიუხედავად, ეს გზა მან ღირსეულად განვლო, გაუძლო სხვადასხვა წნეხს და სამშობლოსა და მშობელი ხალხის წინაშე ვალმოხდილი წავიდა ამ ქვეყნიდან.

წერილები შალვა ხიდაშელზე

ქართული ფილოსოფიური აზრის მკვლევარი

საქართველოს სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტის ქართული ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილების ხელმძღვანელს, ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორს, შალვა ხიდაშელს დაბადებიდან 70 და სამეცნიერო მოღვაწეობის 45 წელი შეუსრულდა.

შალვა ხიდაშელი 1927-31 წლებში სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ენისა და ლიტერატურის ფაკულტეტზე. შემდეგ ლენინგრადის ენის, ისტორიის, ლიტერატურის და ფილოსოფიის ინსტიტუტის ასპირანტურა დაამთავრა ფილოსოფიის სპეციალობით. 1941-45 წლებში იმყოფებოდა საბჭოთა არმიის რიგებში. 1946 წლიდან დღემდე მუშაობს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტში მეცნიერ მუშაკად, სწავლულ მდივნად, ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილების გამგედ, ხოლო 1966 წლიდან - ქართული ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილებას ხელმძღვანელობს.

შ. ხიდაშელის კვლევის ძირითადი სფეროა ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორია და მასთან დაკავშირებული საკითხები. იგი 1936 წელს ივ. ჯავახიშვილის წინადადებით შოთა რუსთაველისა და მისი ეპოქის ფილოსოფიური მემკვიდრეობის შესწავლას იწყებს. დიდი ამაგი დასდო მან შოთა რუსთაველის 750 წლის იუბილის მომზადებას.

ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის საკითხების შესწავლა შ. ხიდაშელის შრომებში ცალკეულ შემთხვევაში წარ-

მოადგენს იმ დიდი მუშაობის შემდგომ გაგრძელებასა და გაღრმავებას, რომელსაც აკადემიკოსი შალვა ნუცუბიძე ეწეოდა. მაგრამ, განაგრძობდა რა მის წამოწყებულ საქმეს, შ. ხიდაშელმა კვლევის თავისებური, ორიგინალური გზა აირჩია. ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორია და მასთან დაკავშირებული საკითხები მას განხილული აქვს მსოფლმხედველობრივ მიმართულებებთან ისტორიული და ლოგიკური კავშირით, იმ მსოფლმხედველობრივ ცვლილებასთან დაკავშირებით, რომლებიც მიმდინარეობდა, კერძოდ, რუსთაველის ეპოქის საქართველოში. შ. ხიდაშელის სადოქტორო დისერტაციის წინასწარ რეცენზიაში ამას აღნიშნავდა აკადემიკოსი შ. ნუცუბიძე, რომელიც თვლიდა, რომ ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორია თანდათანობით მონოგრაფიული შესწავლის საგანი გახდა. „ამ თვალსაზრისით შ. ხიდაშელის ნაშრომი პირველი სერიოზული ცდაა ქართული ფილოსოფიის ისტორიის მონოგრაფიული კვლევისა“. იქვე აღნიშნულია, რომ მას „თავისი პრობლემები და საკვლევი მიდგომა აქვს, რომლის დასაბუთებას ფაქტების თავისი გაშუქებით აწარმოებს“. რომ ეს ნაშრომი „სრულიად დამოუკიდებელ და ორიგინალურ კვლევას წარმოადგენს“.

თავისი მუშაობის პირველ პერიოდში შ. ხიდაშელი არკვევს ქართული აზროვნების ძირითად - საეკლესიო და საერო მიმართულებათა მსოფლმხედველობრივ საფუძველს ამქვეყნიური (მიწიერი) სინამდვილისამდის მათი დამოკიდებულების თვალსაზრისით. ამ ორი ძირითადი მიმართულების თავისებურებანი განხილულია აქსიოლოგიური თვალსაზრისით და დადგენილია ქართული მხატვრული და საისტორიო მწერლობის, არქიტექტურის, ჭედური ხელოვნების, ფერწერისა და სამედიცინო ძეგლების იდეური შინაარსის საფუძველზე. ამასთან, ყოველივე ეს გაკეთებულია დასავლეთის აზროვნების ისტორიასთან პარა-

ლელებით. აღნიშნული საკითხები განხილულია შემდეგ ნაშრომებში: „საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის ძირითადი მიმართულებანი ფეოდალურ საქართველოში“ და „ქართული საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის ისტორიიდან“. ორივე ნაშრომს დადებითად გამოეხმაურნენ როგორც ჩვენში, ისე საზღვარგარეთ.

შუა საუკუნეთა ქართული ფილოსოფია, შ. ხიდაშელის თვალსაზრისით, ქვეყნის კულტურული და იდეოლოგიური ცხოვრების შიგნით მომხდარი იდეური ცვლილებების თეორიულ დასაბუთებას წარმოადგენს. რამდენადაც ამ ცვლილებათა განმსაზღვრელი იდეა ამქვეყნიური სინამდვილის და მასში მოქმედი ადამიანის ღირებულების აღიარებაა, ამდენად, იმ დროის ქართული ფილოსოფიური მიმდინარეობის ძირითად ამოცანას მიწიერი სინამდვილის ონტოლოგიური, გნოსეოლოგიური, ეთიკური და ესთეტიკური ღირებულებების და, ამის შესატყვისად, ადამიანურის ახალი გაგების დასაბუთება შეადგენს.

აღნიშნულ დებულებათა გაღრმავებისა და კონკრეტიზაციისადმია მიძღვნილი შ. ხიდაშელის რამდენიმე ნაშრომი - „ჰუმანიზმის ზოგიერთი საკითხი ქართულ მწერლობასა და „ვეფხისტყაოსანში“, „იოანე პეტრიწი“, „პეტრიწის ადგილი ქართულ მსოფლმხედველობრივ მიმართულებათა განვითარებაში“ და განსაკუთრებით, მისი გამოკვლევა „ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულებანი ფეოდალურ საქართველოში“. ამ გამოკვლევაში, რომლითაც მან დაიცვა ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი, ზემოაღნიშნული საკითხების გარდა, განხილულია ანტიკური ფილოსოფიური მემკვიდრეობა ქართულ ფილოსოფიაში; ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულებები საქართველოში კულტურის ქრისტიანიზაციიდან საერო კულტურის წარმოქმნამდე; საქართ-

ველოს სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული ვითარება XI-XII საუკუნეებში. ამავე ნაშრომში გარკვეულია ფილოსოფიის ძირითადი საკითხის თავისებურებანი, შუა საუკუნეების პირობებში.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია შ. ხიდაშელის ნაშრომები, რომლებიც ეხება ფილოსოფიის ისტორიისა და შუა საუკუნეთა ფილოსოფიის ისტორიის ზოგად, მეთოდოლოგიურ საკითხებს. ეს ნაშრომები მოსკოვში გამოქვეყნდა და სპეციალისტთა ყურადღება მიიპყრო.

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია შ. ხიდაშელის ბოლო ნაშრომი „რუსთაველის მსოფლმხედველობის საკითხები“ (1981). ეს გამოკვლევა ავტორის მრავალწლიანი მუშაობის შეჯამებაა; აღნიშნული წიგნის ღირებულებათაგან უნდა გამოიყოს რუსთაველის მსოფლმხედველობის განხილვა აქსიოლოგიის პოზიციიდან. ავტორს ეს თვალსაზრისი ჯერ კიდევ 50-იან წლებში ჰქონდა გატარებული თავის გამოკვლევებში, რომელიც მრავალი წლის მანძილზე ზუსტდებოდა, იხვეწებოდა და ბოლოს ასეთი სახე მიიღო: „ჰუმანიზმის ძირითადი მსოფლმხედველობრივი იდეა მიწიერი სინამდვილის ღირებულების აღიარებაა, სამივე - ონტოლოგიური, ეთიკური და ესთეტიკური მნიშვნელობებით“. ჰეგელის სიტყვები, რომელთა თანახმადაც, შუა საუკუნეების პირობებში მთელი პროგრესი „ამ ჩვენი ქვეყნის რწმენის აღდგენისკენ“ იყო მიმართული, ავტორის აზრით, გულისხმობს ხილული სამყაროს ღირებულების აღიარებას. ეს საკითხები დაწვრილებითაა განხილული, აგრეთვე, სტატიაში „ჰუმანიზმის ძირითადი თავისებურებანი და რუსთაველის შემოქმედება“.

მხარს უჭერს რა ნუცუბიძე-ჰონიგმანის თეორიას პეტრე იბერისა და ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის იდენტობის შესა-

ხებ, შ. ხიდაშელმა აღნიშნულ საკითხს მიუძღვნა სპეციალური სტატიები. ამასთან დაკავშირებით იგი ორჯერ იყო სამეცნიერო მივლინებაში გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში. იენის უნივერსიტეტში ნეოპლატონიზმსა და ქართულ ნეოპლატონიზმზე წაიკითხა მოხსენებები.

შ. ხიდაშელი მონაწილეა ფილოსოფოსთა მსოფლიო კონგრესისა (ქ. რომი, 1970 წ.), რომლის დევიზი იყო „პლატონი და ნეოპლატონიზმი აღმოსავლეთსა და დასავლეთში“. მისი მოხსენება თემაზე „ნეოპლატონიზმი შუა საუკუნეების საქართველოში“ გამოქვეყნდა კონგრესის მასალებში.

დიდი წვლილი დასდო შ. ხიდაშელმა ნეოპლატონიკოსი ფილოსოფოსის პროკლე დიადოხოსის ერთ-ერთი ძირითადი ფილოსოფიური თხზულების - „თეოლოგიის პირველსაფუძვლების“ („კავშირნი ღვთისმეტყუელებითნი“ - იოანე პეტრიწის მიხედვით) გამოცემას რუსულ ენაზე. აღნიშნულმა გამოცემამ დიდი ინტერესი გამოიწვია როგორც საბჭოთა, ისე საზღვარგარეთის მეცნიერებაში.

შ. ხიდაშელი მრავალი საკავშირო გამოცემის ავტორთა კოლექტივის წევრია. იგი თანაავტორი და სტატიების ავტორია საბჭოთა ენციკლოპედიებისა, ხელმძღვანელობს პერიოდულ გამოცემას „ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ნარკვევები“. მისი რედაქტორობით გამოვიდა შ. ნუცუბიძის ბევრი ფუნდამენტური ნაშრომი; არის, აგრეთვე, შ. ნუცუბიძის სამეცნიერო მემკვიდრეობის შემსწავლელი კომისიისა და მისი „შრომების“ რეატიმეულის სარედაქციო კოლეგიის თავმჯდომარე.

წლების განმავლობაში შ. ხიდაშელი კითხულობდა ანტიკური ფილოსოფიის ისტორიის კურსს უნივერსიტეტის სტუდენტებისთვის. უკვე ათეული წელია, რაც მას ფილოსოფიის ფაკულტეტზე მიჰყავს სპეციალური კურსი ქართული ფილოსო-

ფიის ისტორიაში. მისი ხელმძღვანელობით ბევრი ახალგაზრდა ჩადგა ქართული ფილოსოფიური აზრის მაღალკვალიფიციურ მკვლევართა რიგებში.

შემოქმედებითი სიმწიფის ხანაში მყოფი მეცნიერისგან ჩვენი საზოგადოება ახალ საგულისხმო გამოკვლევებს მოელის.

ნ. ჭავჭავაძე, ვ. გოგობერიშვილი

გაზეთი „კომუნისტი“,

19 სექტემბერი, 1982 წ.

სიკეთის სამსახურში

ბატონი შალვა ხიდაშელი ოთხმოცი წლისაა

ამ წლების გადამტან და გამძლეობა თაობას დღეისათვის მართლაც ბევრი მოსაგონარი დაუგროვდა: იგი მომსწრე და მოწმეა რუსეთის იმპერიის დაცემისა და მისი კვლავ წითლად აღორძინებისა, 1918 წლის 26 მაისის - ჩვენი ეროვნული ზეიმისა და 1921 წლის 23 თებერვალს თეთრ ცხენზე ამხედრებული სატანის გაჯირითებისა, რომლის შედეგად მიყენებული ჭრილობები ქართველ ხალხს დღემდე არ მოუშუშებია. გაუთავებელი რეპრესიები, შემდეგ კი - უსაშინელესი ომი, „გამარჯვებულთა ზეიმი“ და მილიონობით ახალი მსხვერპლი - ეს ყველაფერი ამ თაობის „გვერდით“ კი არ ხდებოდა, უბრალოდ, იგი მართლაც გადამტანია ყოველივე ამისა. სწორედ რომ ჯოჯოხეთშია გამოვლილი ეს თაობა და რაოდენ სასიხარულოა, როდესაც რწმუნდები, რომ ღვთის სახელით მოვლენილ სატანასთან „არ ჩაჭრილან“, არ დაცემულან, გულით უტარებიათ სიკეთის უძლეველობის რწმენა და დღესაც ამ რწმენით ანთებულნი დადიან.

ბატონმა შალვა ხიდაშელმა ამ მიმართებით ნათლობა, ალბათ, სტუდენტობის წლებში (1927-1931 წწ.) ცნობილ ელინისტ პროფ. გრიგოლ წერეთლის სემინარებში მიიღო. თვითონ განსაკუთრებით იხსენებს იმ წლებს და ერთ-ერთ თავის მოძღვრად ამ დროისთვის პროფ. ს. დანელიასაც მიიჩნევს. უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ იგი ლენინგრადის კულტურულ გარემოში აღმოჩნდა. იქ დაამთავრა ასპირანტურა და მოამზადა საკანდიდატო დისერტაცია („არსის პრობლემა პარმენიდეს ფილოსოფიაში“), რომელიც მხოლოდ ომის შემდეგ, 1947 წელს დაიცვა. აქედან ვამყარებთ ჩვენი თაობის სტუდენტებიც მასთან უშუალო კონტაქტს და მოწმე ვართ დღემდე ყველა მისი ნაბიჯისა მეცნიერებაში თუ საზოგადოებრივ ასპარეზზე. პირველი, რითაც დაგვაძახსოვრა თავი ბატონმა შალვამ, ეს იყო ახალგაზრდული ტემპერამენტით წაკითხული ანტიკური ფილოსოფიის კურსი (პლატონის ჩათვლით). ამ კურსის დროს გაგვიმჟღავნა მან თავისი, ასე ვთქვათ, სამომავლო გეგმაც: მას კარგი სკოლა გაუვლია თურმე დიდ ივანე ჯავახიშვილთან (მუშაობდა მუზეუმში უფროს მეცნიერ თანამშრომლად), დაინტერესებულა რუსთაველის ეპოქის ფილოსოფიურ-კულტურული მემკვიდრეობით, რომლის წარმოსაჩენადაც ასე აუცილებელი ყოფილა ანტიკური და ბიზანტიური ხანის მდიდარი გამოცდილების ათვისება. ეს გეგმა რომ მან მიზანდასახულად განახორციელა, ამის შესახებ მოგვიანებით ვიტყვით. ამჟამად კი ისევ სტუდენტური თვალთა დანახული ბატონი შალვა. იმ დროს მეტად დაძაბულ დროს, თითოეული „მოუზომელი“ სიტყვისთვის იჭერენ და აპატიმრებენ სტუდენტებს, პირდაპირ ნადირობაა გამოცხადებული ეჭვმიტანილ პროფესურაზე. ეჭვის მიზეზი კი შეიძლება ყოფილიყო თავისუფლად ნათქვამი ყველა მარტივი

წინადადება, თუკი იგი შემაგრებული არ იქნებოდა რომელიმე ბელადის „მზამზარეული ჭემმარიტებით“.

და აი, ათეული წლების მანძილზე სკოლებიდან და უმაღლესი სასწავლებლებიდან განდევნილი ლოგიკა (ლოგიკის მეცნიერება) კვლავ „დაუშვეს“ ზემოდან 1945 წელს. ამას მოჰყვა დისკუსია კავშირის მასშტაბით - რომელი ლოგიკაა ის, რასაც მარქსიზმი ეყრდნობა და რომლის სულისკვეთებითაც უნდა აღზრდილიყო „კომუნიზმის მშენებელი“ ახალგაზრდობა. დიქტატორულმა პარტიამ კვლავ იპოვა ახალი ასპარეზი მეცნიერთა საქმეში ჩასარევად, იპოვა საბაზიც ახალი რეპრესიებისთვის. მოხდა ისე, რომ დისკუსიას სათავე ფაქტობრივად ჩვენთან, საქართველოში, კერძოდ, თბილისის უნივერსიტეტში დაედო. ის საპირისპირო თვალსაზრისებიც (დიალექტიკური და ფორმალური ლოგიკის მომხრეთა) აქ გამოიკვეთა. როდესაც დისკუსიამ საკავშირო პრესაში გადაინაცვლა, აქაც ლიდერებად ჩვენი უნივერსიტეტის პროფესორები, ბატონი კოტე ბაქრაძე და ბატონი სავლე წერეთელი აღიარეს. შეუდგა კვლავ საქმეს პარტიული ელიტის „სამზარეულო“, გამოცხვა იარლიყები ანტიმარქსიზმისა და იდეალიზმისა, რომლებიც დამოკლეს მახვილად დაეკიდა დისკუსიის ქართველ ლიდერთა თავზე. ბელადის „კატეგორიული სიტყვის“ მოლოდინში „სამსხვერპლო“ უკვე გამზადებული ჰყავდათ. ამუშავდა მრავალნაცადი მექანიზმი - ემებდნენ მომხრეებს უნივერსიტეტის მასწავლებლებსა და სტუდენტებს შორის. ბევრმა ცდუნებას ვერ გაუძლო მაშინ და ეშმაკს მიეყიდა. ბატონმა შალვა ხიდაშელმა მაშინდელ სტუდენტებს კარგად დაგვამახსოვრა თავი: იგი, მართალია, ამ დისკუსიის აქტიური მონაწილე არ ყოფილა, მაგრამ „საქმის შუაგულში“ იმყოფებოდა თავისი მტკიცე პოზიციით - დისკუსია წმინდა მეცნიერულ დონეზე მიმდინარეობდა და მეცნიერუ-

ლადვე უნდა დამთავრებულიყო. ყოველგვარი პარტიული ჩარევა მხოლოდ „წყლის ასამღვრევად“ იყო მოწოდებული, რათა იოლად მოეგდოთ ხელში ახალი მსხვერპლი. ამგვარ ჩარევას არავითარი მეცნიერული ინტერესები არ ამოძრავებდა.

ჩვენ მოწმენი გავხდით ჩვენი ერის ისტორიაში ერთი დიდი კულტურული მოვლენის დაბადებისაც: დიდმა შალვა ნუცუბიძემ აღმოსავლური რენესანსის იდეა წამოაყენა და მისი დასაბუთების გზაზე მიაღგა პრობლემას: ვინ უნდა ყოფილიყო ის პიროვნება, ვინც დიონისე არეოპაგელის სახელით დასავლურმა რენესანსმა თავის წინამორბედად აღიარა? მოგვიანებით ევროპაშივე დაადგინეს, რომ ე.წ. „არეოპაგიტული კორპუსის“ ავტორი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო პავლეს მოწაფე დიონისე არეოპაგელი, იმის გამო, რომ აქ (არეოპაგიტულ კორპუსში) აშკარაა კვალი ნეოპლატონიკოს პროკლესი, რომელიც არეოპაგელ დიონისეს შემდეგ მთელი სამი საუკუნით გვიან მოღვაწეობდა. ცხადი გახდა, რომ დიონისე არეოპაგელის სახელს ამოფარებული იყო სხვა ისტორიული პიროვნება. ამ პიროვნებისადმი ინტერესი ევროპაში დღემდე არ განელეზულა.

დიდმა მეცნიერულმა ალღომ, ანტიკური და შუა საუკუნეების ისტორიაში ღრმად განსწავლულობამ ბატონ შალვა ნუცუბიძეს მისცა საშუალება, დაედგინა ვინაობა იმ პიროვნებისა. ასეთად მან მიიჩნია ბიზანტიის იმპერატორის კარზე აღზრდილი ქართველი უფლისწული, შემდეგში დიდი საეკლესიო მოღვაწე პეტრე იბერი. პარალელურად და დამოუკიდებლად იმავე დასკვნამდე მივიდა ბელგიელი ბიზანტოლოგი ჰონიგმანი. რუსეთშიც გაუჩნდა მიმდევრები ამ გაბედულ ჰიპოთეზას და... დაიწყო გაუთავებელი დავა და თავდასხმები. მაშინდელი პარტიული ხელმძღვანელობა თითქოს უნდა გამოჰქომაგებოდა ასეთ თეორიას: ცოტა ხნით ადრე ხომ სასტიკად დაგმეს გ.

ალექსანდროვის წიგნი „დასავლეთ ევროპის ფილოსოფიის ისტორია“, რადგან მასში დასავლეთისადმი ქედმოხრა განჭვრიტეს. კარგად თუ დავაკვირდებით ამ წიგნის გარშემო ატეხილ დავას, დავინახავთ, რომ პარტიულ დიქტატში აშკარად ფიგურირებს აღმოსავლეთის პრიორიტეტის აღიარება... სოციალისტური რევოლუციაც ხომ აღმოსავლეთიდან დაიწყო?! მაგრამ ნურას უკაცრავად, როგორ შეიძლება მსოფლიო რენესანსის სათავე ისეთ პატარა ერში ვეძიოთ, როგორიც ქართველებია? როგორ შეიძლებოდა თავში აზრად მოსვლოდა ეს შალვა ნუცუბიძეს? მას თურმე ძველი ნაციონალისტური ცოდვები ალაპარაკებდა. დაიწყო გაუთავებელი ლანძღვა და განქიქება. ყველაფერი აირია ერთმანეთში. ძნელი დასადგენი გახდა, ვინ პარტიული პოზიციებიდან ესხმოდა თავს ბატონ შალვა ნუცუბიძეს და ვინ კიდევ - წმინდა მეცნიერული მოსაზრებით. ამას ისიც დაერთო, რომ დაგმობილ იქნა ბელადის (სტალინის) კულტი და ისევ „მაღალი პარტიული ტრიბუნიდან“ შალვა ნუცუბიძეს ახალი ბრალდებები წაუყენეს. ძნელი, მართლაც ძნელი იყო ასეთ დროს გვერდში ამოსდგომოდი ამ ბუმბერაზ მეცნიერს.

მადლობა ღმერთს, ამ დროისთვის საკმაოდ დაგვიგროვდა „გამოცდილება“ და ბატონ შალვა ნუცუბიძეს ჰუმანური თანადგომა არ მოკლებია, უფრო მეტიც, სწორედ ამ კრიტიკული მომენტიდან მიეცა მას ჭეშმარიტი ასპარეზი თავისი საქმიანობის გასაშლელად ფილოსოფიის ისტორიაში. მაგრამ სულ სხვა შეფასების საგანია ისეთი თანადგომა, რომელიც შალვა ხიდაშელმა აირჩია: კრიტიკული გააზრების შემდეგ ნუცუბიძის მეცნიერულ მრწამსს მან სრული ნდობა გამოუცხადა და მთელი მეცნიერული შემართებით ჩაერთო ცნობილი ჰიპოტეზის დაცვა-განმტკიცებისა და შემდგომი განვითარების საქმეში. მართალია, მან მეცნიერთა მთელი პლეადა აღზარდა, რომელიც ერთგულად ამო-

უდგა მას მხარში, მაგრამ შალვა ნუცუბიძის გარდაცვალების შემდეგ დიდი მოძღვრის მემკვიდრეობის დაცვისა და ფართო ასპარეზზე გატანისთვის ბრძოლა საკუთრივ მის მხრებს დააწვა.

ამ მხრივ საგულისმოა შალვა ხიდაშელის მონაწილეობა ქ. რომში გამართულ მსოფლიო კონგრესზე (1970 წ.), რომელიც მიემდგნა პრობლემას - პლატონი და ნეოპლატონიზმი აღმოსავლეთსა და დასავლეთში. მისი მოხსენება - ნეოპლატონიზმი შუა საუკუნეების საქართველოში - თავისებურად აჯამებდა ქართველ ფილოსოფოსთა ამ დარგში მიღწეულ შედეგებს. მოხსენებას დიდი წარმატება ხვდა წილად და დაიბეჭდა კონგრესის მასალებში (გერმანულ ენაზე). ასევე ნაყოფიერი გამოდგა ბატონი შალვას ორი მივლინება (1968 და 1969 წწ.) აღმოსავლეთ გერმანიაში. აქ მან ქალაქ იენის უნივერსიტეტში წაიკითხა ლექციების ციკლი, საერთოდ, ნეოპლატონიზმზე და განსაკუთრებით კი ქართულ ნეოპლატონიზმზე, რომელსაც დადებითად გამოეხმაურა გერმანული პრესა.

ბატონი შალვა ხიდაშელი იღვწის საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტში მისი დაარსების დღიდან (1946 წ.). იგი აქ თავიდანვე ხელმძღვანელობდა ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილებას, ხოლო 1966 წლიდან სათავეში უდგას მისივე ინიციატივით შექმნილ ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის სექტორს. პარალელურად ეწეოდა და ეწევა დიდ პედაგოგიურ მოღვაწეობას - იგი ამჟამადც თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის უნივერსიტეტში ფილოსოფიის ფაკულტეტის სტუდენტებისთვის სასურველი და საყვარელი პროფესორია, რომელიც მათ ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიას უკითხავს.

ძნელია საგაზეთო სტატიაში გაანალიზო მის მდიდარი ფილოსოფიური შემოწამედი, რომელიც ბატონი შალვა ხიდაშე-

ლის სახელს უკავშირდება. აღნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ თუ დღეს აკადემიის ინიციატივით დაგეგმილია ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ოთხტომეულის გამოცემა (რომლის I ტომი უკვე მზად არის დასაბეჭდად), ამაში უდიდესი დამსახურება ბატონ შალვას ეკუთვნის. ალბათ, ამავე ოთხტომეულში აისახება მისივე გაბედული გადახვევა მარქსისტული ტრაფარეტიდან - ფილოსოფოსთა მექანიკური დაყოფა იდეალისტებად და მატერიალისტებად. ბატონმა შალვამ პირველმა სცადა ქართული შუა საუკუნეების ფილოსოფიური მემკვიდრეობისთვის აქსიოლოგიური თვალთ შეეხედა და საყურადღებო შედეგებსაც მიაღწია. აკი დაუფასდა კიდევ შრომა: იგი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად აირჩიეს 1988 წელს.

მაინც ერთ გარემოებაზე ყურადღების გამახვილებით გვინდა დავამთავროთ: ღმერთი რომ კეთილს მოავლინებს და ბოროტს თავის თავიდან არ დაბადებს - ამ იდეის გარშემოა თითქმის გაშლილი ბატონ შალვა ხიდაშელის ფილოსოფიური შემოქმედება. ამით, რა თქმა უნდა, უარყოფილი როდია, „ბოროტების აღზევების“ ფაქტობრივობა თუ შესაძლებლობა. მთავარია სიკეთის უმაღლესობის აღიარება და მასთან მიმართებაში, მასთან წილნაყარობით ყოველივე არსებულის შეფასება. ამის თეორიული დადასტურება პლატონთანაც, ნეოპლატონიკოსებთანაც, ქრისტიანობაშიც ამოიკითხება. სხვა საკითხია, თუ რატომ ნეოპლატონიკოსებთან დაინახეს როგორც დასავლეთის, ისე აღმოსავლეთის აღორძინების მესვეურებმა თავიანთი იდეური წყარო. ეს ზუსტი მეცნიერული კვლევის საქმეა და ამ საქმეს კვლავაც აგრძელებს აკადემიკოსი შალვა ხიდაშელი. მარად კეთილქმედებისთვის მისი პიროვნული მიმართულება ამ საქმის კეთილად გასრულების საწინდრადაც უნდა მივიჩნიოთ.

საქართველოს ფილოსოფიური საზოგადოება უსურვებს ბატონ შალვას, შესანიშნავ მეცნიერს, ჭეშმარიტ ინტელიგენტს, თავის სამშობლოზე უსაზღვროდ შეყვარებულ, სიკეთის მთესავ ადამიანს - ახალი გამარჯვებები მოეტანოს მშობლიური მეცნიერებისთვის.

გურამ თევზაძე, თამაზ ზუაჩიძე,

ვაჟა გოგობერიშვილი

გაზეთი „ს.რ“, 13 ივნისი, 1991 წ.

შალვა ხიდაშელი - 80

ცნობილ ქართველ ფილოსოფოსსა და რუსთველოლოგს, ქართული ფილოსოფიის ისტორიისა და ქართული რენესანსის აღიარებულ მკვლევარს, აკადემიკოს შალვა ხიდაშელს დაბადებიდან 80 წელი შეუსრულდა.

შალვა ხიდაშელი დაიბადა 1911 წელს, ცხინვალში, შემდგომში მათი ოჯახი თბილისში გადმოვიდა საცხოვრებლად. თბილისშივე დაამთავრა მან პირველი საშუალო სკოლა. 1927 წელს კი შევიდა თბილისი სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტზე ქართული ენისა და ლიტერატურის სპეციალობით. უმაღლესი სასწავლებელი მან დაამთავრა 1931 წელს იმავე სპეციალობით, ოღონდ უნივერსიტეტი უკვე რეალურად განიცდიდა უმძიმეს დღეებს თავის ისტორიაში. ამ დროისთვის იგი უკვე თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიურ ინსტიტუტად იწოდებოდა.

1933-1936 წლებში შალვა ხიდაშელი ლენინგრადის ენის, ისტორიის, ლიტერატურისა და ფილოსოფიის ინსტიტუტის ასპირანტია ანტიკური ფილოსოფიის სპეციალობით. ასპირანტუ-

რის დამთავრებისთანავე ის ბრუნდება თბილისში და ივანე ჯავახიშვილის წინადადებით მუშაობას იწყებს რუსთაველისა და მისი ეპოქის მუზეუმში მეცნიერ თანამშრომლად.

იმ დღიდან ახალგაზრდა მეცნიერი ბედმა ივანე ჯავახიშვილთან დააკავშირა და დიდ მასწავლებელთან ერთად, თანაც უკვე ცნობილი ისტორიკოსის, ლევან მუსხელიშვილის, აგრეთვე, ვახტანგ ჯაფარიძისა და დავით კაპანაძის მხარდამხარ, მომავალი ფილოსოფოსი დაეწაფა რუსთაველის ეპოქის ქალაქების და კულტურული კერების, საზოგადოდ, არქეოლოგიური ძეგლების კვლევას.

ივანე ჯავახიშვილის პროგრამით შესრულებული არქეოლოგიური გათხრების შემდეგ აღმოჩენილი ნივთიერი კულტურის ძეგლები დაედო საფუძვლად რუსთაველის ეპოქის ქართული კულტურის საიუბილეო გამოფენას საქართველოს მუზეუმში და ფეოდალური ხანის საქართველოს არქეოლოგიის შემდეგ აღმავლობას, რომლის ხორცშესხმაში დიდია ბატონი შალვა ხიდაშელის წვლილიც. ივანე ჯავახიშვილთან თანამშრომლობამ, თანაც მისი უშუალო ხელმძღვანელობით, რუსთაველის ეპოქის ქართული კულტურის ძეგლების მრავალმხრივ წარმატებულმა კვლევა-ძიებამ საბოლოოდ განსაზღვრეს ახალგაზრდა მეცნიერის კვლევის სფერო - შუა საუკუნეების ქართული კულტურის ისტორია, რომელშიც თანდათან გაბატონება ეწერა ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიას. აქაც გაუდიმა ბედმა ბატონ შალვა ხიდაშელს და იგი მეორე დიდ ქართველ მოაზროვნესთან - ბატონ შალვა ნუცუბიძესთან დააკავშირა. ასე მოვიდა შალვა ხიდაშელი ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიასთან და საბოლოოდ თვითონ ჩაუდგა სათავეში ეროვნული მეცნიერების ამ დარგს.

1946 წელს შალვა ხიდაშელმა მუშაობა დაიწყო ფილოსოფიის ინსტიტუტში. ის იყო სწავლული მდივანი, ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილების ხელმძღვანელი, 1966 წლიდან კი სათავეში ჩაუდგა და დღემდე განაგებს ქართული ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილებას.

1988 წელს შალვა ხიდაშელი არჩეულ იქნა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად.

აკად. შალვა ხიდაშელის მეცნიერული კვლევა-ძიების ძირითად სფეროს წარმოადგენს შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფიის ისტორია, ქართული რენესანსის საკითხები და რუსთველოლოგია. მაგრამ მისი შემოქმედებითი მოღვაწეობა მხოლოდ აღნიშნული სფეროებით არ ამოიწურება. სხვადასხვა დროს შალვა ხიდაშელის კვლევის საგანი გამხდარა სულხან-საბა ორბელიანის შემოქმედება, ალექსანდრე ამილახვარის მსოფლმხედველობა, ილია ჭავჭავაძის ეთიკური და ესთეტიკური შეხედულებები და სხვ. ამ ბოლო ხანებში კი ის თავისი პუბლიცისტური წერილებით აქტიურად ეხმაურება ქართულ ეროვნულ მოძრაობასა და მასთან დაკავშირებულ საკითხებს.

შალვა ხიდაშელი თავისი მეცნიერული მოღვაწეობით იმ საქმის უშუალო გამგრძელებელია, რომელსაც საფუძველი ჩაუყარა აკადემიკოსმა შალვა ნუცუბიძემ, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ შალვა ხიდაშელს იმთავითვე კვლევის საკუთარი - შალვა ნუცუბიძისგან განსხვავებული გზა აურჩევია. კერძოდ, მის შემოქმედებაში უმნიშვნელოვანესი ადგილი დაიკავა შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის განხილვამ მსოფლმხედველობრივ მიმართულებებთან ისტორიული და ლოგიკური კავშირით. ეს გარემოება თავიდანვე შეუნიშნავს შალვა ნუცუბიძეს და ამის თაობაზე წერდა კიდევ ის შალვა ხი-

დაშელის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან გამოკვლევაზე - „ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულებანი ფეოდალურ საქართველოში“ რეცენზიაში. „ამ თვალსაზრისით შ. ხიდაშელის ნაშრომი პირველი სერიოზული ცდაა ქართული ფილოსოფიის ისტორიის მონოგრაფიული კვლევისა“. იმავე რეცენზიაში შალვა ნუცუბიძე აღნიშნავს, რომ შ. ხიდაშელს „თავისი პრობლემები და საკვლევი მიდგომა აქვს, რომლის დასაბუთებას ფაქტების თავისი გაშუქებით აწარმოებს“.

თავისი მეცნიერული მუშაობის საწყის პერიოდში შ. ხიდაშელი იკვლევს და ადგენს ქართული აზროვნების ძირითად მიმართულებათა მსოფლმხედველობრივ საფუძველს ამქვეყნიური სინამდვილისადმი მათი დამოკიდებულების თვალსაზრისით. შ. ხიდაშელის აზრით, შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფიური აზრისთვის დამახასიათებელი იყო ორი ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულება. ერთი მსოფლმხედველობა - „გამორიცხავს ისეთ შეხედულებას, რომლის მიხედვითაც ამქვეყნიურ ცხოვრებას თავისთავადი, დამოუკიდებელი, მნიშვნელობა და ღირებულება აქვს“, ხოლო მეორე მსოფლმხედველობა რუსთაველის თვალსაზრისიდან მომდინარეობს და მიიჩნევს: სამყარო, ამქვეყნიური სინამდვილე, რომელიც ადამიანის წინაშე „უთვალავი ფერით“ არის გაშლილი, „თავისთავადაა მნიშვნელოვანი და ღირებული“. შ. ხიდაშელს ამ ორი ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულების თავისებურებანი განხილული აქვს აქსიოლოგიური თვალსაზრისით და დადგენილი აქვს ქართული მხატვრული და საისტორიო მწერლობის, არქიტექტურის, ჭედური ხელოვნების, ფერწერისა და სამედიცინო ძეგლების იდეური შინაარსის ანალიზის საფუძველზე. ამასთანავე, ყველაფერი ეს გაკეთებულია დასავლეთის აზროვნების

ნების ისტორიასთან პარალელუბით. აღნიშნული საკითხები შ. ხიდაშელს განხილული აქვს შრომებში: „საზოგადოებრივი და ფილოსოფიურ აზრის ძირითადი მიმართულებანი ფეოდალურ საქართველოში“ და „ქართული საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის ისტორიიდან“.

შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფია, შ. ხიდაშელის აზრით, ქვეყნის კულტურული და იდეოლოგიური ცხოვრების შიგნით მომხდარი იდეური ცვლილებების თეორიულ დასაბუთებას წარმოადგენს. რამდენადაც ამ ცვლილებათა განმსაზღვრელი იდეა ამქვეყნიური სინამდვილის და მასში მოქმედი ადამიანის ღირებულების აღიარებაა. ამდენად, ამ დროის ქართული ფილოსოფიური მიმდინარეობის ძირითად ამოცანას ამქვეყნიური სინამდვილის ონტოლოგიური, გნოსეოლოგიური, ეთიკური და ესთეტიკური ღირებულებების და ამის შესატყვისად, ადამიანურის ახალი გაგების დასაბუთება შეადგენს.

შ. ხიდაშელმა ამ დებულების გაღრმავებას, კონკრეტიზაციას და განვითარებას არაერთი გამოკვლევა მიუძღვნა, რომელთა შორის განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს: „ჰუმანიზმის ზოგიერთი საკითხი ქართულ მწერლობასა და „ვეფხისტყაოსანში“, „იოანე პეტრიწი“, „იოანე პეტრიწის ადგილი ქართულ მსოფლმხედველობრივ მიმართულებათა განვითარებაში“, „ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულებანი ფეოდალურ საქართველოში“ (რუსულად). ეს უკანასკნელი გამოკვლევა, რომელიც 1962 წელს გამოიცა, შ. ხიდაშელის მანამდე გაწეული მეცნიერული კვლევა-ძიების შეჯამება იყო. ამ გამოკვლევაში ზემოთ აღნიშნული საკითხების გარდა, განხილულია ანტიკური ფილოსოფიური მემკვიდრეობა ქართულ ფილოსოფიაში, ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულებანი საქართველოში

კულტურის ქრისტიანიზაციიდან საერო კულტურის წარმოქმნამდე, საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული ვითარება XI-XII საუკუნეებში.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს შ. ხიდაშელის ნაშრომები, რომლებიც მიძღვნილია ფილოსოფიის ისტორიისა და შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ისტორიის ზოგადი მეთოდოლოგიური საკითხებისადმი. ამ ნაშრომებმა სპეციალისტთა დიდი ინტერესი გამოიწვია.

ცნობილი მეცნიერის მოღვაწეობაში განსაკუთრებით ნაყოფიერი აღმოჩნდა უკანასკნელი ათი წელი. ეს პერიოდი შალვა ხიდაშელის საოცარი პროდუქტიულობით გამოირჩევა. სწორედ ამ პერიოდს მიეკუთვნება მისი უმნიშვნელოვანესი გამოკვლევები ქართულ ფილოსოფიაში, ქართულ რენესანსსა და რუსთველოლოგიაში. მარტო მონოგრაფიების ჩამოთვლაც კი ცხადს ხდის შ. ხიდაშელის კვლევა-ძიების ნაყოფიერებას: „რუსთაველის მსოფლმხედველობის საკითხები“ (1981), „ქართული რენესანსის საკითხები“ (1984 წ. რუსულად), „ნეოპლატონური იდეების ასახვა შუა საუკუნეების ფილოსოფიაში“ (1986), „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ (1988), „ნეოპლატონიზმის თეორია რუსთველოლოგიაში“ (1990). აღნიშნულს უნდა დაემატოს ის უამრავი პუბლიცისტური წერილი, რომლებიც ბოლო 3-4 წლის განმავლობაში გამოქვეყნდა ქართულ და რუსულ ენებზე და ეძღვნება თანამედროვე ცხოვრების აქტუალურ საკითხებს, ქართულ ეროვნულ მოძრაობას, ზნეობისა და პოლიტიკის პრობლემებს.

შ. ხიდაშელის მეცნიერულ მოღვაწეობაში ახალი ეტაპის დასაწყისად უნდა ჩაითვალოს მონოგრაფია - „რუსთაველის მსოფლმხედველობის საკითხები“ (1981). ეს გამოკვლევა არსე-

ბითად შ. ხიდაშელის ადრინდელი კვლევა-ძიების ლოგიკური გაგრძელებაა, მაგრამ თვისობრივად ეს არის ახალი ეტაპის დასაწყისი მეცნიერის შემოქმედებაში. ამ გამოკვლევაში უნდა გამოიყოს რუსთაველის მსოფლმხედველობის განხილვა აქსიოლოგიის პოზიციიდან. ეს თვალსაზრისი გვხდება შ. ხიდაშელის ადრინდელ ნაშრომებში, შემდეგში კი უფრო დაზუსტდა, დაიხვეწა იგი და საბოლოოდ, აღნიშნულ გამოკვლევაში ასე ჩამოყალიბდა: „ჰუმანიზმის ძირითადი მსოფლმხედველობრივი იდეა მიწიერი სინამდვილის ღირებულების აღიარებაა, სამივე - ონტოლოგიური, ეთიკური და ესთეტიკური მნიშვნელობით“. ჰეგელის თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც, შუა საუკუნეების პირობებში მთელი პროგრესი „ამქვეყნიურისადმი რწმენის აღდგენისაკენ“ იყო მიმართული, შალვა ხიდაშელის აზრით, გულისხმობს ხილული სამყაროს ღირებულების აღიარებას. ამ საკითხებისადმი მიძღვნილი, აგრეთვე, მისი სპეციალური სტატია - „ჰუმანიზმის ძირითადი თავისებურებანი და რუსთაველის შემოქმედება“.

დიდია შ. ხიდაშელის დამსახურება ქართული რენესანსის პრობლემების შესწავლასა და დამუშავებაში. ქართული რენესანსის კონცეფცია, რომელიც დაკავშირებულია შ. ნუცუბიძის სახელთან, შ. ხიდაშელის ნაშრომებში უფრო გაღრმავდა და განვითარდა. ავტორისეული კვლევა-ძიებანი ქართული რენესანსისა შეჯამებულია წიგნში - „ქართული რენესანსის საკითხები“ (1984), სადაც ბატონმა შალვამ აჩვენა ნეოპლატონიზმის გადამწყვეტი როლი რენესანსის, კერძოდ, ქართული რენესანსის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში. ამ გამოკვლევამ დიდი ინტერესი გამოიწვია არა მხოლოდ ჩვენში, არამედ საზღვარ-

გარეთაც, რასაც მოწმობს გერმანელი ფილოსოფოსის, პროფ. ზიგფრიდ ვოლგასტის გამოხმაურება მასზე.

შ. ხიდაშელის დიდი ხნის ნაყოფიერი კვლევა-ძიება ქართული ფილოსოფიის ისტორიაში, ქართული რენესანსის საკითხებსა და რუსთველოლოგიაში, თავმოყრილი იქნა ფუნდამენტურ მონოგრაფიაში „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ (1988), რომელიც მოიცავს ქართული ფილოსოფიის ისტორიას ძველი დროიდან რუსთაველის ჩათვლით. ავტორის სადა და გასაგები სტილი საშუალებას აძლევს მკითხველს, განსაკუთრებით კი სტუდენტობას, ეს გამოკვლევა, რომელიც ქართული ფილოსოფიის ისტორიის ურთულეს პირველ პერიოდს ეხება, ამავე დროს გამოყენებული იქნას, როგორც სახელმძღვანელო ქართული ფილოსოფიის ისტორიაში.

მკითხველის ყურადღება გვინდა შევაჩეროთ შ. ხიდაშელის უკანასკნელ წიგნზე - „ნეოპლატონიზმის თეორია რუსთველოლოგიაში“. როგორც ცნობილია რუსთველოლოგთა და, საერთოდ, სპეციალისტთა შორის არ არის ერთიანი აზრი რუსთაველის მსოფლმხედველობის წყაროებზე. ამ საკითხის გარკვევისას კი ადგილი აქვს ბევრ გაუგებრობას. შ. ხიდაშელმა აღნიშნული გამოკვლევით დამაჯერებლად აჩვენა ნეოპლატონიზმის უმნიშვნელოვანესი როლი რუსთაველის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში, რითაც ბევრი სიცხადე შეიტანა ამ სადავო საკითხში.

შ. ხიდაშელი არაერთი სამეცნიერო კონფერენციისა და სიმპოზიუმის მონაწილეა. ის მონაწილეობდა ფილოსოფოსთა მსოფლიო კონგრესში, რომში (1970 წ.), რომლის დევიზიც იყო - „პლატონი და ნეოპლატონიზმი აღმოსავლეთსა და დასავლეთ-

ში“. შ. ხიდაშელის მოხსენება - „ნეოპლატონიზმი შუა საუკუნეების საქართველოში“, გამოქვეყნდა კონგრესის მასალებში.

გასული საუკუნის 40-50 - იან წლებში მსოფლიო გამოხმაურება ჰპოვა ნუცუბიძე-ჰონიგმანის თეორიამ პეტრე იბერისა და ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის იდენტობაზე. შ. ხიდაშელი ამ თეორიის მომხრეა და ამ თემას მან რამდენიმე სტატია მიუძღვნა.

შ. ხიდაშელმა დიდი წვლილი შეიტანა ცნობილი ნეოპლატონიკოსი ფილოსოფოსის პროკლეს უმნიშვნელოვანესი თხზულების „თეოლოგიის პირველსაფუძვლების“ გამოცემაში (1972 წ., თბილისი). თარგმანი რუსულ ენაზე შეასრულა გამოჩენილმა რუსმა ფილოსოფოსმა ალექსეი ლოსევმა. შ. ხიდაშელი ამ გამოცემის რედაქტორი და შესავალი წერილის ავტორია.

შ. ხიდაშელი მრავალი გამოცემის ავტორთა კოლექტივის წევრია. იგი ხელმძღვანელობდა კრებულს „ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ნარკვევები“. გამოვიდა ამ კრებულის 6 ტომი. ის არის, აგრეთვე, შ. ნუცუბიძის მემკვიდრეობის მრავალტომეულის მთავარი რედაქტორი.

ფილოსოფიის ინსტიტუტის ქართული ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილებაში, რომელსაც დაარსების დღიდან ხელმძღვანელობს შ. ხიდაშელი, ბევრი რამ გაკეთდა ქართული ფილოსოფიის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით. სწორედ ეს გახდა საფუძველი იმისა, რომ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმმა 1986 წლის 30 იანვრის დადგენილებით ქართული ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილებას დააკისრა „ქართული ფილოსოფიის აზრის ისტორიის“ ოთხტომეულის შექმნა. ოთხტომეულის მთავარი რედაქტორია შ. ხიდაშე-

ლი. უკვე გამოსაცემად მზადაა პირველი ტომი, რომლის რედაქტორიც შ. ხიდაშელია. დასრულების პროცესშია მე-4 ტომი.

მხცოვანი მეცნიერი საქართველოს სახემწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაკანონების ორგზის თვითმხილველი კვლავ დიდი შემართებით იღვწის. მას შემდეგ, რაც ეროვნული მოძრაობა ახალ ფაზაში შევიდა, შ. ხიდაშელის განსჯის სფეროში მოექცა ეროვნულ მოძრაობასთან დაკავშირებული საკითხები. ის თავისი მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობით აქვეყნებს მწვავე წერილებს, რომელთა მთავარი მიზანიც ჩვენი ეროვნული ინტერესების დაცვაა. მისმა ბოლოდროინდელმა წერილმა პოლიტიკასა და ეთიკაზე, განსაკუთრებით კი კრიტიკულმა წერილმა ა. სოლჟენიცინის ნაშრომზე „როგორ მოვაწყოთ რუსეთი“ ახალი კუთხით გააცნო მკითხველს მათი ავტორი. აღსანიშნავია ისიც, რომ რუსი ავტორების მოსაზრებათა კრიტიკული შეფასებისას შ. ხიდაშელი პოლემიკას რუსულ ენაზე აწარმოებს, რასაც დღევანდელ სიტუაციაში ჩვენი სიმართლის დასამტკიცებლად დიდი მნიშვნელობა აქვს. შ. ხიდაშელის ეს წერილები მის სხვა პუბლიცისტურ წერილებთან ერთად გაერთიანდა და წიგნის სახით, სათაურით - „ფიქრები საქართველოზე“, მალე მიაწვდის მკითხველს გამომცემლობა „მეცნიერება“.

ჟურნალმა „განთიადმა“ ამ წლიდან დაიწყო შ. ხიდაშელის „უსათაურო მოგონებანის“ ბეჭდვა. მისი პირველი ნაწილი საფუძველს იძლევა იმის თქმისთვის, რომ შ. ხიდაშელის „უსათაურო მოგონებანის“ სახით ქართველი მკითხველი მიიღებს არაორდინალურ ნაწარმოებს, სადაც ავტორს ფილოსოფიის პოზიციიდან აქვს შეფასებული მის მიერ განვლილი წინააღმდეგობებით აღსავსე ცხოვრების გზა.

ასაკის მიუხედავად, შ. ხიდაშელი დღესაც შესაშური ენერგიით აგრძელებს მუშაობას. სამუშაოს კი რა გამოლევს. დასამთავრებელია ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ოთხტომეული, გრძელდება მუშაობა განყოფილებაში, ლექციები ქართული ფილოსოფიის ისტორიაზე უნივერსიტეტსა და საქართველოს ტელევიზიაში.

ვუსურვებთ ბატონ შალვა ხიდაშელს ჯანმრთელობას და მისი ჩანაფიქრების განხორციელებას. ქართველი საზოგადოება კვლავ ელის მისგან ახალ-ახალ გამოკვლევებს ქართულ ფილოსოფიასა და, საერთოდ, ქართული კულტურის საკითხებზე.

მიხეილ მახარაძე, ანდრია აფაქიძე
გაზეთი „ერი“, 19 ივნისი, 1991 წ.

პატრიოტიზმითა და მეცნიერული კეთილსინდისიერებით განვლილი გზა

აკადემიკოსი შალვა ხიდაშელი - 100

ცნობილ ქართველ ფილოსოფოსსა და საზოგადო მოღვაწეს, ქართული ფილოსოფიის ისტორიისა და ქართული რენესანსის აღიარებულ მკვლევარს, აკადემიკოს შალვა ხიდაშელს მიმდინარე წელს დაბადებიდან 100 წელი შეუსრულდებოდა.

შალვა ხიდაშელი დაიბადა 1911 წლის 31 მაისს ცხინვალში. მალე მათი ოჯახი თბილისში გადმოვიდა საცხოვრებლად. თბილისშივე დაამთავრა მან პირველი საშუალო სკოლა. 1927 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფა-

კულტეტზე შევიდა ქართული ენისა და ლიტერატურის სპეციალობით, რომელიც 1931 წელს იმავე სპეციალობით დაამთავრა.

1933-36 წლებში შალვა ხიდაშელი სწავლობდა ლენინგრადის ენის, ისტორიის, ლიტერატურისა და ფილოსოფიის ინსტიტუტის ასპირანტურაში ფილოსოფიის სპეციალობით. ასპირანტურის დამთავრებისთანავე იგი დაბრუნდა თბილისში და ივანე ჯავახიშვილის წინადადებით, მუშაობას იწყებს რუსთაველისა და მისი ეპოქის მუზეუმში მეცნიერ თანამშრომლად.

იმ დღიდან ახალგაზრდა მეცნიერის ბედი ქართულ კულტურას დაუკავშირდა. შეიძლება ითქვას, რომ მას ბედმა გაუღიმა. დიდ მასწავლებელთან (ივანე ჯავახიშვილთან) ერთად, მას მოღვაწეობა მოუხდა უკვე ცნობილი ისტორიკოსების ლევან მუსხელიშვილის, ვახტანგ ჯაფარიძისა და დავით კაპანაძის გვერდით. მომავალმა ფილოსოფოსმა საფუძვლიანად შეისწავლა რუსთაველის ეპოქის ქალაქებისა და კულტურული კერების ისტორია, არქეოლოგიური ძეგლები.

ივანე ჯავახიშვილთან თანამშრომლობამ არსებითად განსაზღვრა კიდევ ახალგაზრდა მეცნიერის კვლევის მთავარი სფერო - შუა საუკუნეების ქართული კულტურის ისტორია, რომელშიც საბოლოოდ გამოიკვეთა ძირითადი მიმართულება - ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორია. ხიდაშელს ბედმა გაუღიმა იმაშიც, რომ იმ დროს ქართული ფილოსოფიის ისტორიის კვლევას სათავეში ედგა სახელოვანი მეცნიერი, აკადემიკოსი შალვა ნუცუბიძე.

1946 წელს შალვა ხიდაშელი მუშაობას იწყებს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ახალდაარსებულ ფილოსოფიის ინსტიტუტში. იგი ჯერ იყო სწავლული მდივანი, შემდეგ ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილების ხელმძღვანელი, ხოლო 1966 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე (1994 წ.) სათავეში ედგა

ქართული ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილებას. ბატონი შალვა ერთგვარი სიამაყითაც იხსენებდა, რომ მისი ხელმძღვანელობის დროს ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილებაში ირიცხებოდნენ - შალვა ნუცუბიძე, სერგი დანელია, ზურაბ კაკაბაძე, ვაჟა გოგობერიშვილი, გურამ თევზაძე და სხვები.

1988 წელს შალვა ხიდაშელი აირჩიეს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად. შალვა ხიდაშელი გარდაიცვალა 1994 წლის 21 სექტემბერს.

შალვა ხიდაშელის მოღვაწეობა მხოლოდ ფილოსოფოსთა ნაშრომების კვლევა-ძიებით არ შემოიფარგლებოდა. სხვადასხვა დროს მისი კვლევის საგანი გამხდარა სულხან-საბა ორბელიანის შემოქმედება, ალექსანდრე ამილახვარის მსოფლმხედველობა, ილია ჭავჭავაძის ეთიკური და ესთეტიკური შეხედულებები, ივანე ჯავახიშვილის, გერონტი ქიქოძის, ვლადიმერ მაიაკოვსკის, გიორგი შატერაშვილის და ანა კალანდაძის შემოქმედება. სიცოცხლის ბოლო მონაკვეთში კი პუბლიცისტური წერილებით აქტიურად ეხმაურებოდა გასული საუკუნის 80-90 - იანი წლების პოლიტიკურ ცხოვრებას.

შალვა ხიდაშელი თავისი მეცნიერული მოღვაწეობით იმ საქმის უშუალო გამგრძელებელი იყო. რომელსაც საფუძველი ჩაუყარა შალვა ნუცუბიძემ. ამასთან უნდა ითქვას, რომ ხიდაშელს იმთავითვე კვლევის საკუთარი - ნუცუბიძისგან განსხვავებული გზა ჰქონდა. კერძოდ, მის შემოქმედებაში უმნიშვნელოვანესი ადგილი დაიკავა შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის განხილვამ მსოფლმხედველობრივ მიმართულებებთან ისტორიული და ლოგიკური კავშირით. ამის თაობაზე ხიდაშელის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გამოკვლევის - „ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულებანი ფეოდალურ საქართველოში“ (1962 წ., რუსულად) რეცენზიაში

შალვა ნუცუბიძე წერდა: „ამ თვალსაზრისით შ. ხიდაშელის ნაშრომი პირველი სერიოზული ცდაა ქართული ფილოსოფიის ისტორიის მონოგრაფიული კვლევისა“. ხიდაშელს „თავისი პრობლემები და თავისი საკვლევი მიდგომა აქვს, რომლის დასაბუთებას ფაქტების თავისი გაშუქებით აწარმოებს“. ხიდაშელის ეს ნაშრომი, ნუცუბიძის აღნიშვნით, „სრულიად დამოუკიდებელ და ორიგინალურ კვლევას წარმოადგენს“.

ქართულ ფილოსოფიაში შალვა ხიდაშელის კვლევა-ძიება იმთავითვე გამოირჩეოდა საკითხებისადმი ღირებულებითი (აქსიოლოგიური) მიდგომით. კერძოდ, ხიდაშელი იკვლევს და ადგენს ქართული აზროვნების ძირითად მიმართულებათა მსოფლმხედველობრივ საფუძველს ამქვეყნიური სინამდვილისადმი მათი დამოკიდებულების თვალსაზრისით. მისი აზრით, შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფიური აზრისთვის დამახასიათებელი იყო ორი ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულება. ერთი მსოფლმხედველობა გამორიცხავს ისეთ შეხედულებას, რომლის მიხედვითაც ამქვეყნიურ ცხოვრებას თავისთავადი, დამოუკიდებელი მნიშვნელობა და ღირებულება აქვს. ხოლო მეორე მსოფლმხედველობა რუსთაველის თვალსაზრისიდან მომდინარეობს და მიიჩნევს: სამყარო, ამქვეყნიური სინამდვილე, რომელიც ადამიანის წინაშე „უთვალავი ფერით“ არის გაშლილი, „თავისთავადაა მნიშვნელოვანი და ღირებული“. შალვა ხიდაშელს ამ ორი ძირითადი მსოფლმხედველობრივი მიმართულების თავისებურებანი განხილული აქვს აქსიოლოგიური თვალსაზრისით.

შალვა ხიდაშელის აზრით, შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფია ქვეყნის კულტურული ცხოვრების შიგნით მომხდარი იდეური ცვლილებების თეორიულ დასაბუთებას წარმოადგენს. რამდენადაც ამ ცვლილებებით განსაზღვრული იდეა ამქვეყნი-

ური სინამდვილის და მასში მოქმედი ადამიანის ღირებულების აღიარებაა, ამდენად ამ დროის ქართული ფილოსოფიური მიმდინარეობის ძირითად ამოცანას ამქვეყნიური სინამდვილის ონტოლოგიური, გნოსეოლოგიური, ეთიკური და ესთეტიკური ღირებულებების და, ამის შესატყვისად, ადამიანურის ახალი გაგების დასაბუთება შეადგენს.

ცნობილი მეცნიერის მოღვაწეობაში განსაკუთრებით ნაყოფიერი აღმოჩნდა 1981-1992 წლები. სწორედ ამ პერიოდს განეკუთვნება მისი უმნიშვნელოვანესი გამოკვლევები ქართული ფილოსოფიის ისტორიაში, ქართულ რენესანსსა და რუსთველოლოგიაში. აღნიშნულს უნდა დაემატოს ის უამრავი პუბლიცისტური წერილი, რომლებიც 90-იანი წლების დასაწყისში გამოქვეყნდა ქართულ და რუსულ ენებზე და ეძღვნებოდა თანამედროვე ცხოვრების აქტუალურ საკითხებს, ქართულ ეროვნულ მოძრაობას, ზნეობისა და პოლიტიკის პრობლემებს.

დიდია შალვა ხიდაშელის დამსახურება ქართული რენესანსის პრობლემების დამუშავებაში. შალვა ნუცუბიძის ქართული რენესანსის კონცეფცია შალვა ხიდაშელის ნაშრომებში უფრო გაღრმავდა და განვითარდა - გამოკვლევაში „ქართული რენესანსის საკითხები“ (1984 წ.), სადაც ნაჩვენებია ნეოპლატონიზმის გადამწყვეტი როლი რენესანსის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში. ამ გამოკვლევამ დიდი ინტერესი გამოიწვია არა მხოლოდ ჩვენში, არამედ საზღვარგარეთაც, რასაც მოწმობს გერმანელი ფილოსოფოსის ზიგფრიდ ვოლგასტის გამომხატურება მასზე. ვოლგასტის მოსაზრებათა კრიტიკისას ხიდაშელმა უფრო ნათლად წარმოაჩინა ქართული რენესანსის არსი.

რუსთველოლოგთა და საერთოდ სპეციალისტთა შორის არაა ერთიანი აზრი რუსთაველის მსოფლმხედველობის წყარო-

ებზე. ამ საკითხის გარკვევისას კი აზრთა სხვადასხვაობა და ბევრი გაუგებრობაცაა. შალვა ხიდაშელმა მონოგრაფიაში „ნეოპლატონიზმის თეორია რუსთველოლოგიაში“ (1990 წ.) დამაჯერებლად აჩვენა ნეოპლატონიზმის გადამწყვეტი როლი რუსთაველის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში, რითაც ბევრი სიცხადე შეიტანა ამ სადავო საკითხებში.

შალვა ხიდაშელი არაერთი სამეცნიერო კონფერენციისა და სიმპოზიუმის მონაწილე იყო. ის მონაწილეობდა ფილოსოფოსთა მსოფლიო კონგრესში რომში (1970 წ.), რომლის დევიზი იყო „პლატონი და ნეოპლატონიზმი აღმოსავლეთსა და დასავლეთში“. ხიდაშელი კონგრესზე წარსდგა მოხსენებით - „ნეოპლატონიზმი შუა საუკუნეების საქართველოში“. მოხსენების ტექსტი 1974 წელს გერმანულ ენაზე გამოქვეყნდა კონგრესის მასალებში.

შალვა ხიდაშელი არაერთი გამოცემის ხელმძღვანელი და სარედაქციო კოლეგიის წევრი გახლდათ. მისი ხელმძღვანელობით გამოიცა კრებული „ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ნარკვევები“ ექვს ტომად. ის იყო, აგრეთვე, შალვა ნუცუბიძის მემკვიდრეობის მრავალტომეულის მთავარი რედაქტორი და ზოგიერთი ტომის რედაქტორი.

შალვა ხიდაშელი დაარსების დღიდან (1966 წ.) ხელმძღვანელობდა ფილოსოფიის ინსტიტუტის ქართული ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილებას, სადაც ბევრი რამ გაკეთდა ქართული ფილოსოფიური მემკვიდრეობის შესასწავლად და გამოსაცემად. სწორედ ეს გახდა იმის საფუძველი, რომ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმმა 1986 წლის 30 იანვრის სპეციალური დადგენილებით, ფილოსოფიის ინსტიტუტს დაავალა „ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის“ ოთხტომეულის მომზადება. ამ საქმეს სათავეში ჩაუდგა შალვა ხიდაშელი. მიმდინარე წელს დასრულდა ეს დიდი საქმე და სახეზეა

„ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის“ ოთხტომეული, რომელთაგან ორი - II და III ტომები გამოიცა ბათუმში, რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობაში.

შალვა ხიდაშელი საკმაოდ ასაკოვანი იყო, როცა 80-იან წლების დასასრულს ეროვნული მოძრაობის ტალღა აგორდა. ასაკის მიუხედავად, იგი პრესის ფურცლებიდან აქტიურად ჩაერთო პოლიტიკაში. მისი განსჯის საგანი იყო ეროვნულ მოძრაობასთან დაკავშირებული საკითხები. ის აქვეყნებს მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობით აღსავსე მწვავე წერილებს, რომელთა მთავარი მიზანიც ჩვენი ეროვნული ინტერესების დაცვა იყო. მისმა ბოლოდროინდელმა წერილებმა პოლიტიკასა და ეთიკაზე, განსაკუთრებით კი კრიტიკულმა წერილმა სოლჟენიცინის ნაშრომზე „როგორ მოვაწყოთ რუსეთი“, ახალი კუთხით გააცნო მკითხველს შალვა ხიდაშელი. შალვა ხიდაშელის პუბლიცისტური წერილები გაერთიანდა და 1993 წელს ცალკე წიგნად გამოიცა სათაურით „ფიქრები საქართველოზე“.

1977-1980 წლებში შალვა ხიდაშელმა დაწერა მემუარული ხასიათის ნაწარმოები „უსათაურო მოგონებანი“, რომელიც ჯერ ჟურნალ „განთიადში“ გამოქვეყნდა, 1994 წელს კი ცალკე წიგნად გამოიცა.

„უსათაურო მოგონებანი“ მოიცავს მისი ავტორის ცხოვრების ერთ მნიშვნელოვან პერიოდს - ბავშვობიდან დაწყებული გერმანია-სსრკ-ის ომით დამთავრებული. წიგნში შალვა ხიდაშელი საინტერესოდ მოგვითხრობს საბჭოური ცხოვრების „სიკეთეებზე“, იმ ჯოჯოხეთურ პირობებში ადამიანის დაცემასა და ამაღლებაზე.

შალვა ხიდაშელი „უსათაურო მოგონებანში“ ყოველი ქართველი მწერლის, მეცნიერისა თუ საზოგადო მოღვაწის შეფასებისას პოულობს თითოეულისთვის დამახასიათებელ შტრიხებს.

ამ მხრივ ყურადღებას იმსახურებს დავით კლდიაშვილისა და ტერენტი გრანელის პიროვნული განსაკუთრებულობის ავტორისეული ხედვა.

ნაწარმოებში ახლებურად არის წარმოჩენილი როგორც რეპრესირებულ, ისე სასწაულით გადარჩენილ ქართველ მოღვაწეთა სახეები. ამის გარდა, წიგნში თვითმხილველისა და თანამონაწილის პოზიციიდან არის დანახული და შეფასებული ამ პერიოდის ქართული კულტურის, მეცნიერებისა და პოლიტიკური ცხოვრების საკვანძო საკითხები.

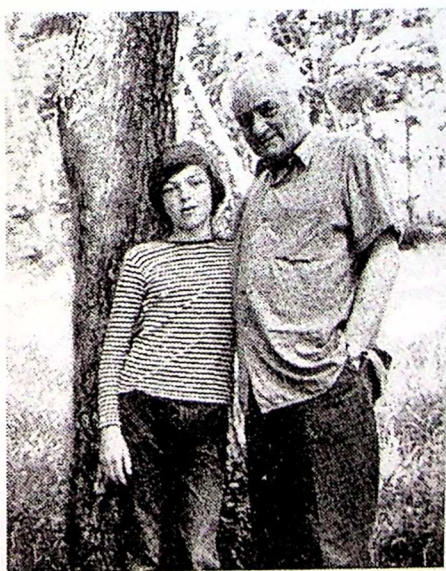
შალვა ხიდაშელს განსაკუთრებით უყვარდა ბათუმი (ალბათ, იმის გამოც, რომ დედა აქ იყო დასაფლავებული). გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან თითქმის ყოველ წელს ჩამოდიოდა ბათუმში, 1984 წელს იყო ხულოში, მოინახულა სხალთის ეკლესია.

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ აკადმიკოს შალვა ხიდაშელის განვლილი გზა - ეს იყო პატრიოტიზმითა და მეცნიერული კეთილსინდისიერებით აღსავსე ცხოვრება.

მიხეილ მაზარაძე
გაზეთი „აჭარა“, 29-31 მაისი, 2010 წ.

ელენე ვირსალაძე

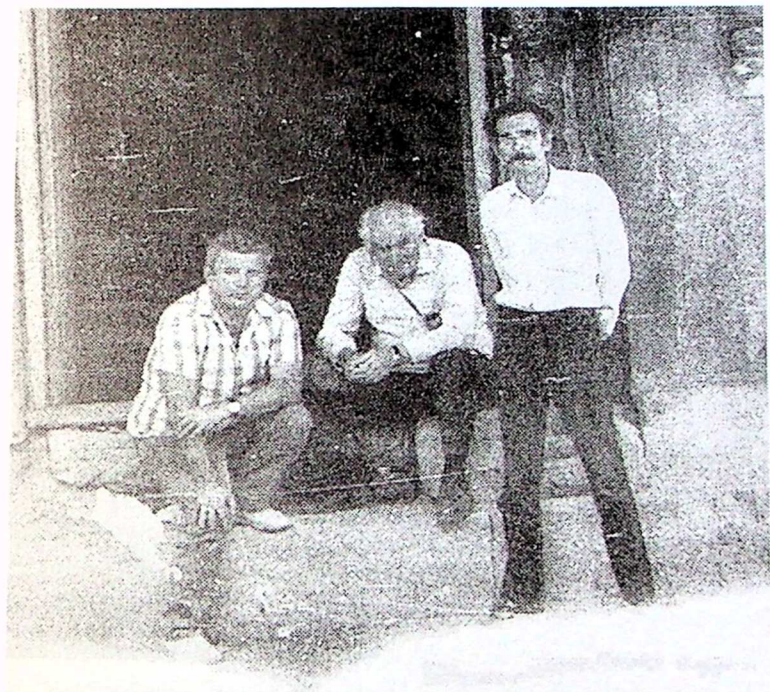
შალვა ხიდაშელი და ლევან აბაშიძე

მანანა ხიდაშელი

სოლიკო ვირსალაძე და ლევან აბაშიძე

შალვა ხიდაშელი, რამაზ პატარიძე და მიხეილ მახარაძე
სხალთის ეკლესიის შესასვლელთან

შალვა ხიდაშელის ნაშრომების ბიბლიოგრაფია:

1. მონოგრაფიები:

1. საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის ძირითადი მიმართულებანი. თბილისი, 1952, 6 თაბახი.
2. ქართული საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის ისტორიიდან. თბილისი, 1954, 5 თაბახი.
3. იოანე პეტრიწი. 1956, 6 თაბახი.
4. არსის პრობლემა პარმენიდეს ფილოსოფიაში. თბილისი, 1960, 7 თაბახი.
5. Основные мировоззренческие направления в феодальной Грузии. Тбилиси, 1962, 25 თაბახი.
6. რუსთაველის მსოფლმხედველობის საკითხები. თბილისი, 1981, 9 თაბახი.
7. Вопросы грузинского Ренессанса. Тбилиси, 1984, 8 თაბახი.
8. ნეოპლატონური იდეების ასახვა შუა საუკუნეების ფილოსოფიაში. თბილისი, 1986, 7 თაბახი.
9. ქართული ფილოსოფიის ისტორია. თბილისი, 1988, 22 თაბახი.
10. ნეოპლატონიზმის თეორია რუსთაველოლოგიაში. თბილისი, 1990, 8, 5 თაბახი.
11. არეოპაგეტიკა და ქართული ფილოსოფიური აზრის საკითხები. თბილისი, 1991, 6 თაბახი.

2. სამეცნიერო-პოპულარული, პუბლიცისტური და მემუარული ხასიათის წიგნები:

12. შალვა ნუცუბიძე (ცხოვრება და მოღვაწეობა). თბილისი, 1969, 4, 75 თაბახი. მე-2 გამოცემა, თბილისი, 1989.
13. ფიქრები საქართველოზე. თბილისი, 1993, 14 თაბახი.
14. უსათაურო მოგონებანი. თბილისი, 1994, 18, 37 თაბახი.

3. სამეცნიერო ნაშრომები, სტატიები და წერილები

15. სხალტბა-შიომღვიმის წყალსადენის არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში. //„შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა“. 1938, 2, 5 თაბახი.

16. პარმენიდე და ანტიკური ხანის მომდევნო ფილოსოფია. //ფილოსოფიის ინსტიტუტის შრომები. I. 1949, 1 თაბახი.

17. რამდენიმე საკითხი ძველი ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიიდან. //ფილოსოფიის ინსტიტუტის შრომები. I. 1949, 2 თაბახი.

18. გიორგი მერჩულეს მსოფლმხედველობა. //ფილოსოფიის ინსტიტუტის შრომები. III. 1951, 2 თაბახი.

19. რუსთაველის მსოფლმხედველობის საკითხისათვის. //„ლიტერატურა და ხელოვნება“. 1952, 1 თაბახი.

20. ჰუმანიზმის ზოგიერთი საკითხი ქართულ მწერლობასა და „ვეფხისტყაოსანში“. //ფილოსოფიის ინსტიტუტის შრომები. V. 1954, 2, 5 თაბახი.

21. გუდარეხის სასახლის არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში. //„გუდარეხი“. 1954, 2, 5 თაბახი.

22. ქართული ფეოდალური ხანის ფილოსოფიური აზრის ისტორიის საგნის საკითხისათვის. //ფილოსოფიის ინსტიტუტის შრომები. VI. 1955, 1, 5 თაბახი.

23. Общественно-политическая и философская мысль в Грузии (IV-XIII). //Очерки по ист.-филос. мысли народов СССР. Москва, 1955, 0, 5 თაბახი.

24. რამდენიმე შენიშვნა ქართული ფილოსოფიის ისტორიის საკითხზე. //„ლიტერატურული გაზეთი“. 1955, 2 თაბახი.

25. იოანე პეტრიწის ადგილი ქართული ფილოსოფიის ისტორიაში. //ფილოსოფიის ინსტიტუტის შრომები. VII. 1957, 1, 5 თაბახი.

26. პეტრე იბერისა და ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის იგივეობის საკითხისათვის. //„მნათობი“. 1957, # 5; 1, 5 თაბახი.

27. Философская мысль в Грузии IV-XIX вв. //История философии. I. Москва, 0, 5 თაბახი.

28. К вопросу об основных мировоззренческих направлениях в феодальной Грузии. //ფილოსოფიის ინსტიტუტის შრომები.VIII. 1959, 2 თაბახი.

29. Грузинская философия (თანაავტორი). //Философская Энциклопедия.I. Москва, 1960, 0, 5 თაბახი.

30. К характеристике основного вопроса средневековой философии. //Философские науки. Москва, 1961, #2; 1 თაბახი.

31. რუსთაველის ესთეტიკური თეორია და მისი ფილოსოფიური საფუძვლები. //„საბჭოთა ხელოვნება“. 1963, # 11; 0,5 თაბახი.

32. „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ადგილი არეოპაგეტიკის თვალსაზრისით. //„მაცნე“. 1965, # 6; 1, 5 თაბახი.

33. რუსთაველის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა და მისი წყაროები. //„საქართველოს კომუნისტი“. 1965, # 11; 1 თაბახი.

34. Руставели как мыслитель и гуманист. //„Вопросы философии“. Москва, 1966, # 9; 1 თაბახი.

35. Соотношения предмета философии и ее истории. //„Вопросы философии“. Москва, 1966, # 6; 1 თაბახი.

36. Развитие философии в Грузии (IV-XIXвв.). //История философии в СССР.I. Москва, 1968, 1, 5 თაბახი.

37. პეტრე იბერი. //„ცისკარი“. 1969, #4; 1თაბახი.

38. Изучение истории грузинской философии в институте философии АН Грузинский ССР. //ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ნარკვევები. I ტ. 1969, 1, 5 თაბახი.

39. სამკაული და სიქადული ქართველთა. //„ცისკარი“. 1969, # 4; 1 თაბახი.

40. ესთეტიკური შეხედულებანი ქართულ ნეოპლატონიზმში (არეოპაგეტიკა და პეტრიწი). //ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ნარკვევები. I ტ. 1969, 2 თაბახი.

41. ტექსტების შერჩევითი თარგმანები, კომენტარები. //Антология мировой философии. Москва, 1969, 2, 5 თაბახი.

42. Неоплатонизм в средневековой Грузии. //„Вопросы философии“. Москва. 1971, # 8; 0, 5 თაბახი.

43. რუსთაველის ფილოსოფიური წყაროს საკითხისათვის. //„ცისკარი“. 1972, # 8; 1, 5 თაბახი.
44. პეტრე იბერის გამო. //„ლიტერატურული საქართველო“. 1972, # 9; 0, 5 თაბახი.
45. კიდეც ერთხელ პეტრე იბერის გამო. //„ლიტერატურული საქართველო“. 1972, # 25; 1 თაბახი.
46. От редактора. //Прокл. Первоосновы теологии. Тбилиси, 1972, გვ. 5-21.
47. Neoplatonismus im mittelalterlichen Georgien. //მსოფლიო ფილოსოფიური კონგრესის მასალები. რომი, 1974, 1, 5 თაბახი.
48. რუსთაველის ესთეტიკური შეხედულებანი. //ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ნარკვევები. II ტ. 1973, 2 თაბახი.
49. შესავალი წერილი შალვა ნუცუბიძის შრომების მრავალტომეულზე. //შ. ნუცუბიძე. შრომები, I. 1973, გვ. 5-50.
50. სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა ტომებში გამოქვეყნებული სტატიები. Большая Советская Энциклопедия. მე-2 და მე-3 გამოცემა. Москва, 1973.
51. По поводу книги В.К. Чалояна - Развитие философской мысли в Армении. 1975, 2 თაბახი. (არ არის მითითებული სად დაიბეჭდა-მ.მ.).
52. ივანე ჯავახიშვილი (რამდენიმე მოგონება). //„განთიადი“. 1976, # 4; 0, 7 თაბახი.
53. აკად. ივანე ჯავახიშვილი და ქართული ფილოსოფიური აზრი. //„მაცნე“, ფილოსოფიის ... სერია. 1976, # 3; 1/2 თაბახი.
54. დოგმატური ნაკადი XI-XII საუკუნეების ქართულ ფილოსოფიურ აზროვნებაში. //ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ნარკვევები. V ტ. 1977, 2 თაბახი.
55. Некоторые методологические вопросы истории философской мысли народов СССР. //სესიის მასალები. Москва, 1977, 1 თაბახი.
56. Философская мысль в Грузии в эпоху развитого феодализма. //სესიის მასალები. Москва, 1977, 2 თაბახი.

57. ალექსანდრე ამილახვარი და მისი სოციალურ-პოლიტიკური ტრაქტატი „ბრძენი აღმოსავლეთისა“. //ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ნარკვევები. II ტ. 1978, 2 თაბახი.

58. К вопросу об античных традициях в средневековой философии. //Традиция в истории культуры. Москва, 1978, 1/2 თაბახი.

59. ნეოპლატონიზმი. //„მაცნე“, ფილოსოფიის ... სერია. 1978, # 4; 2 თაბახი.

60. ქართული ფილოსოფიური აზროვნება განვითარებული ფეოდალიზმის ხანაში. //საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. თბილისი, 1978, 1 თაბახი.

61. ნეოპლატონიზმი. //„მაცნე“, ფილოსოფიის ... სერია. 1979, # 4; 3 თაბახი.

62. რენესანსული ჰუმანიზმი. //„ლიტერატურული საქართველო“. 28. 08. 1981, 0, 5 თაბახი.

63. Основные особенности основного вопроса средневековой философии. //„Вопросы философии“. 1981, # 6; 1 თაბახი.

64. Некоторые методологические вопросы истории философии. //Методологические вопросы исторического развития средневековой философии народов закавказья. Баку, 1982, 1, 5 თაბახი.

65. К вопросу о мировоззренческих и ценностных характеристики средневековой Грузинской культуры. //„Вопросы философии“. 1982, # 12; 1 თაბახი.

66. ქართული შუა საუკუნეების კულტურის მსოფლმხედველობრივი ასპექტები აქსიოლოგიის თვალსაზრისით. //„მნათობი“. 1982, # 12; 2 თაბახი.

67. С древних времен до гуманизма Руставели. //„Литературная Грузия“. 1983, # 4.

68. Plotin. //Philosophen-lexikon. Dietz Verlag. Berlin, 1983, 0, 3 თაბახი.

69. Проблема неоплатонизма в трудах А.Ф.Лосева. //А. Ф. Лосеву. К 90 летию со дня рождения. Тбилиси, 1983, 2 თაბახი.

70. პეტრიწონის ქართული მონასტერი და მისი მნიშვნელობა ქართული ფილოსოფიის ისტორიაში. // „მნათობი“. 1984, # 2; 1 თაბახი.

71. „ვეფხისტყაოსანი“ და ჩვენ, ანუ „საქმის უცოდინარი“ მკითხველები. // „კრიტიკა“. 1984, # 2; 1, 5 თაბახი.

72. ჯორდანო ბრუნოს ფილოსოფიური წყაროების საკითხისათვის. // „მაცნე“. ფილოსოფიის ... სერია. 1984, # 4; 1 თაბახი.

73. ილია ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობის საკითხები. // „საქართველოს კომუნისტი“. 1987, # 7.

74. შალვა ნუცუბიძე. // გაზ. „კომუნისტი“. 1988, 17 აპრილი. 0, 8 თაბახი.

75. ქართული შუა საუკუნეების კულტურის მსოფლმხედველობრივი საფუძვლები აქსიოლოგიის თვალსაზრისით. // ქართული რენესანსის საკითხები. თბილისი, 1988, 1 თაბახი.

76. რამდენიმე განმარტება ჩემს წიგნზე - „Вопросы грузинского Ренессанса“ (Тбилиси, 1984) გამოთქმული შენიშვნების გამო. // ქართული რენესანსის საკითხები. თბილისი, 1988, 0, 6 თაბახი.

77. ჟამთააღმწერლის მატიაზე ქათული საზოგადოებრივი აზროვნების თვალსაზრისით. // შ. ხიდაშელი. ფიქრები საქართველოზე. თბილისი, 1993, 0, 7 თაბახი.

4. ლიტერატურული წერილები

78. ვლადიმერ მაიაკოვსკი. // „მნათობი“. 1983, # 7; 0, 6 თაბახი.

79. გერონტი ქიქოძე. // „ცისკარი“. 1987, # 8; 0, 5 თაბახი.

80. გიორგი შატბერაშვილი. // გაზ. „თბილისი“. 1990, 16 აპრილი, 0, 3 თაბახი

81. ანა კალანდაძის პირველი გამოჩენა ქართულ პოეზიაში. // გაზ. „თბილისი“. 1990, დეკემბერი.

5. პუბლიცისტიკა

82. შეუძლია თუ არა რესპუბლიკას სრულ სამეურნეო ანგარიშზე და თვითდაფინანსებაზე გადასვლა. // გაზ. „სახალხო განათლება“. 1989, 29 მარტი.

83. ხიდი უნდა გამთელდეს. //გაზ. „თბილისი“. 1989, 18 აპრილი.
84. ეროვნული საკითხი ჩვენი ქვეყნის თეორიასა და პრაქტიკაში. //გაზ. „თბილისი“. 1989, 11 მაისი.
85. ფიქრები 26 მაისის დღესასწაულთან დაკავშირებით. //გაზ. „თბილისი“. 1989, 21 ივლისი.
86. ფიქრები პარტიის ეროვნულ პოლიტიკასთან დაკავშირებით თანამედროვე პირობებში. //გაზ. „სახალხო განათლება“. 1989, 13 სექტემბერი.
87. ცხინვალი, ჩემი ცხინვალი. //გაზ. „თბილისი“. 1989, 25 ნოემბერი.
88. განსხვავებული აზრი. //გაზ. „თბილისი“. 1989, 3 თებერვალი.
89. ღია წერილი „საქართველოს რესპუბლიკის“ რედაქტორს ბ-ნ მამუკა ფაჩუაშვილს. //გაზ. „სახალხო განათლება“. 1990, 29 მარტი.
90. კვლავ ფიქრები. //გაზ. „სახალხო განათლება“. 1990, 5 აპრილი.
91. „არცა არს არს“. //გაზ. „რესპუბლიკა“. 1990, 6 მაისი.
92. ტრადიცია გრძელდება. //გაზ. „თბილისი“. 1990, 9 ივნისი.
93. პოლიტიკა და ეთიკა. //გაზ. „სახალხო განათლება“. 1990, 28 ივნისი.
94. 73 წლის შემდეგ, ანუ რას გვიამბობს ეს წიგნი ... მცირე დამატებით. //გაზ. „თბილისი“. 1990, 18 აგვისტო.
95. რამდენიმე მოსაზრება ალ. სოლჟენიცინის ნაშრომის გამო - „როგორ მოვაწყოთ რუსეთი“. //გაზ. „ზარია ვოსტოკა“. 1990, 16 ოქტომბერი.
96. რა ხდება საქართველოში, ანუ სიმართლე და სიყალბე უკანასკნელი წლების ამბებთან დაკავშირებით. //გაზ. „ზარია ვოსტოკა“. 1990, 21 ნოემბერი.
97. „ჩემი ხატია სამშობლო, სახატე მთელი ქვეყანა“. //გაზ. „ერი“. 1991, 10 იანვარი.
98. კიდევ ერთხელ პოლიტიკისა და ეთიკის შესახებ. //გაზ. „ერი“. 1991, 27 თებერვალი.
99. რწმენის გზა. //ქურნალი „პოლიტიკა“. 1991, # 2.

100. კიდევ და კიდევ ეთიკაზე პოლიტიკაში. // „ქართული ფილ-
მი“. 1991, 22 მაისი.

101. ვცდილობ, დავრჩე ოპტიმისტად (ინტერვიუ). // გაზ. „დრო-
ნი“. 1991, 25 ოქტომბერი.

გამოუქვეყნებელი ნაშრომები:

102. Об армяно-грузинских философских отношениях. 2 თაბახი.

103. ალ. ამილახვარის სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებანი
და მისი ტრაქტატის ტექსტი. 3 თაბახი.

104. არეოპაგიტიკის იდეების ასახვა დასავლეთის ფილოსოფია-
ში. 1967, 1, 5 თაბახი.

105. რუსთაველის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის კვლე-
ვითი ისტორიის შედეგები. 1969, 2 თაბახი.

106. ჯორდანო ბრუნოს ფილოსოფიური შეხედულებანი (ნეოპლა-
ტონიზმის თვალსაზრისით). 1972, 2 თაბახი.

107. არეოპაგიტიკა, პანთეისტური მოძღვრება. 1973, 2, 5 თაბახი.

108. იოანე პეტრიწის ცხოვრება და მოღვაწეობა. 2, 5 თაბახი.

109. ქართული ფილოსოფიის ისტორია. ნაწ. I, IV-XI საუკუნეები.
7 თაბახი.

110. დიალექტიკის საკითხები ანტიკურ ფილოსოფიაში. 2 თაბახი.

ფილოსოფიურ მეცნიერებათა დოქტორი *მიხეილ მახარაძე* დაიბადა 1946 წლის 13 ნოემბერს ხულოს მუნიციპალიტეტის სხალთის თემის სოფელ ფაჩხაში, მასწავლებლის ოჯახში.

1970 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის ფაკულტეტი ფილოსოფიის სპეციალობით, 1979 წელს

კი ილია ჭავჭავაძის სახელობის თბილისის უცხო ენათა სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტი გერმანული ენის განხრით.

1970-2011 წლებში მუშაობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტში (1997 წლიდან სავლე წერეთლის ფილოსოფიის ინსტიტუტი). 1994-2006 წლებში იყო ინსტიტუტის ქართული ფილოსოფიის ისტორიის განყოფილების ხელმძღვანელი, 2007-2010 წლებში ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე და ჟურნალ „მაცნეს“ ფილოსოფიის სერიის მთავარი რედაქტორი.

30 წლის განმავლობაში კითხულობდა ლექციების კურსს სხვადასხვა ფილოსოფიურ დისციპლინებში ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. 2000-2006 წლებში იყო ამავე უნივერსიტეტის პროფესორი.

2013 წლის სექტემბრიდან ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორია.

მისი სამეცნიერო კვლევების ძირითადი სფეროებია - ქართული ფილოსოფიის ისტორია, შუა საუკუნეების ფილოსოფია,

რენესანსისა და ჰუმანიზმის საკითხები, კულტურის ფილოსოფია.

გამოქვეყნებული აქვს 10 მონოგრაფია და 60-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომი ქართული ფილოსოფიის ისტორიის, შუა საუკუნეების ფილოსოფიისა და რენესანსის საკითხებზე. მისი ნაშრომები ქართულის გარდა, გამოქვეყნებულია გერმანულ, ინგლისურ, რუსულ და უკრაინულ ენებზე.

მიღებული აქვს ლიტერატურაში სახელმწიფო /2004 წ./, ფილოსოფიაში აკად. შალვა ნუცუბიძის სახელობითი /2009 წ./ და მეცნიერებაში ეროვნული /2011 წ./ პრემიები. 2019 წელს საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნულმა აკადემიამ მეცნიერების მსოფლიო დღესთან დაკავშირებით დააჯილდოვა იუნესკოს მიერ დაწესებული საპატიო სიგელით ფილოსოფიის დარგში სამეცნიერო მიღწევებისთვის.

ტექნიკური რედაქტორი - ედუარდ ანანიძე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა - ირინე ფაღავა

კორექტორები: ზეჟა მახარაძე, ომარ ქამადაძე

